

Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedra

Justinos Kulbytės
Dieninio skyriaus V kurso
Kriminologijos spec. studentės

MAGISTRO DARBAS

Prekyba žmonėmis: baudžiamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai

Trafficking in human beings: legal and criminological aspects

Darbo vadovas: doc. dr. A. Drakšienė

Darbo recenzentas: lekt. A. Čepas

Vilnius

2008

TURINYS

<i>IŽANGA</i>	3
<i>1 PREKYBOS ŽMONĖMIS SAMPRATA</i>	5
1.1 Prekybos žmonėmis samprata tarptautiniuose dokumentuose ir ES teisės aktuose.....	5
1.2 Prekybos žmonėmis samprata Lietuvoje.....	9
1.3 Prostitucija ir prekyba migrantais – prekybos žmonėmis simptomai.....	11
<i>2 NUSIKALSTAMOS VEIKOS SUDĖTIES POŽYMIŲ ANALIZĖ</i>	14
2.1 Nusikalstamos veikos „Prekyba žmonėmis“ sudėties požymių analizė.....	14
2.2 Vaiko pirkimo arba pardavimo sudėties požymių analizė.....	30
<i>3 PREKYBOS ŽMONĖMIS SUBJEKTO CHARAKTERISTIKA</i>	36
3.1 Prekeivių žmonėmis ir jų veiklos metodų apibūdinimas.....	37
3.2 Juridinis asmuo kaip nusikaltimo subjektas.....	41
<i>4 AUKOS CHARAKTERISTIKA</i>	45
4.1 Socialiniai – demografiniai aukos bruožai.....	45
4.2 Vaiko, kaip specifinės prekybos žmonėmis aukos, teisių apsauga.....	48
4.3 Aukos vaidmuo prekybos žmonėmis mechanizme.....	56
<i>5 PREKYBOS ŽMONĖMIS PREVENCIJOS ASPEKTAI</i>	60
<i>IŠVADOS</i>	65
<i>SANTRAUKA</i>	68
<i>SUMMARY</i>	69
<i>LITERATŪROS SĄRAŠAS</i>	70
<i>PRIEDAS NR. 1</i>	78
<i>PRIEDAS NR. 2</i>	79
<i>PRIEDAS NR. 3</i>	80
<i>PRIEDAS NR. 4</i>	81

IŽANGA

Prekyba žmonėmis yra vienas šiurkščiausių žmogaus teisių pažeidimų. Šia nusikalstama veika žala padaroma ne tik asmenims, tapusiems aukomis ir jų šeimoms, bet ir valstybės ekonomikai bei finansų sistemai. Šiandien prekyba žmonėmis – jau tarptautinė problema, įgavusi didžiulį mastą bei nešanti didžiulį pelną nusikalstamoms struktūroms. Jungtinių Tautų duomenimis, kasmet pasaulyje parduodama mažiausiai 4 mln. asmenų, o nusikalstamo pasaulio sindikatams tai duoda iki 7 mlrd. JAV dolerių neteisėto pelno. Europolo duomenimis, vien Europoje parduotų moterų ir vaikų skaičius siekia 120 tūkst. (tarp Baltijos šalių Lietuva prekybos žmonėmis aukų skaičiumi pirmauja).¹ Žmonės verčiami užsiimti prostitucija, išnaudojami žemės ūkyje ar nelegaliose įmonėse, taip pat verčiami elgetauti.

Darbo objektu pasirinktas prekybos žmonėmis fenomenas yra sudėtingas ir įvairialypis, apie kurį galima kalbėti įvairiausiai aspektais. Todėl, darbo autorė šį reiškinį analizuoja, pabrėždama prekybos vaikais aspektą. Prekybos vaikais fenomenas ypatingas dėl specifinės aukos: itin pažeidžiamos, protiškai ir fiziškai nesubrendusios bei reikalaujančios ypatingos jos teisių apsaugos. Šiai problemai ypatingą dėmesį skiria ir tarptautinės organizacijos.

Prekybos žmonėmis problemos *aktualumą* pirmiausia lemia šios veiklos priešingumas pamatinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, kurių laikymąsi bei išskirtinę valstybės apsaugą įtvirtino LR Konstitucija, vėliau nacionaliniai įstatymai, Lietuvos priimti tarptautiniai įsipareigojimai, be to sukurta žmogaus teisių institucinė struktūra.

Šios temos *originalumas* nulemtas atitinkamos situacijos Lietuvoje – prekybos žmonėmis fenomenas valstybės problemų kontekste mažai pažintas bei tirtas. Įvairūs Lietuvos autoriai nagrinėjo tik atskirus šio reiškinio aspektus. Pvz., I. Bazylevas studijavo prevencinius prekybos žmonėmis aspektus, A. Sipavičienė domėjosi prekyba moterimis, S. Gečėnienė atliko tyrimus prekybos vaikais srityje, D. Bolzanas ir A. Drakšienė dėmesį skyrė pačiai prekybos žmonėmis sampratai, O. Fedosiukas nagrinėjo valios laisvės pažeidimo mechanizmus, prekybos žmonėmis normos suderinamumą su tarptautiniais dokumentais, šios normos taikymo teismų praktikoje problematiką ir pan. Tačiau šios problemos sisteminė analizė baudžiamosios teisės ir kriminologijos požiūriu dar nebuvo atliekama.

Nors pati prekybos žmonėmis problema egzistuoja seniai, Lietuva tik prieš dešimtmetį ėmėsi priemonių šio nusikaltimo prevencijai. Darbo *naujumas* nulemtas atitinkamos situacijos mūsų valstybėje: prekyba žmonėmis – naujas „galvosūkis“ tiek Lietuvos įstatymų leidėjui, tiek teismui, o ir pačioje visuomenėje problema sunkiai atpažįstama bei suprantama daugiausia tik kaip prostitucija.

Darbo *tikslas* – atskleisti ir įvertinti baudžiamosios atsakomybės už prekybą žmonėmis teisinį reglamentavimą tarptautiniuose dokumentuose ir nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. Kartu siekiama

¹ Valstybės žinios, 2005, Nr. 65-2333.

parodyti, kaip baudžiamosios teisės priemonėmis ginamos prigimtinių žmogaus teisės į laisvę, orumą bei garantuojama apsauga nuo kankinimų, žeminimo, žiauraus elgesio ir kt. Tyrimo *uždaviniai*: 1) tirti prekybos žmonėmis sampratą, jos teisinę prigimtį bei evoliuciją; 2) ištirti tarptautinių dokumentų nuostatas; 3) aprašyti šio nusikaltimo aukos ir kaltininko charakteristiką; 4) veikos padarymo būdus ir formas; 5) išryškinti prekybos žmonėmis teisinės reglamentacijos spragas ir trūkumus; 6) įvertinti atskirus šių nusikaltimų prevencijos aspektus.

Pati prekybos žmonėmis problemos prigimtis reikalauja holistinės šio reiškinių studijos, todėl darbas parašytas taikant kelis *tyrimo metodus*. Jis grindžiamas empirinių ir teorinių metodų simbioze.

Empiriniai metodai: darbe analizuojami tarptautiniai dokumentai ir Lietuvos įstatymai, taip pat pateikiami tyrimų, atliktų 1998 – 2007 metų laikotarpiu, duomenys bei vertinama statistinė informacija apie prekybos žmonėmis atvejus.

Loginis metodas neatsiejamas nuo bet kurio mokslinio tiriamojo darbo. *Sisteminis* metodas leidžia įvertinti ne tik prekybos žmonėmis fenomeno reikšmę, bet jo sąveikos su visuma kitų aspektų (tarptautinis nusikalstamumas, ekonominiai ir socialiniai rodikliai bei kt.) reikšmę. Absoliuti išvadų dauguma grindžiama logine ir sisteme kriminologinių tyrimų ir įstatyminių nuostatų analize.

Suvokiant, kad normos, apibrėžiančios prekyba žmonėmis nėra spontaniškas teisėkūros rezultatas, darbe taikomas *istorinis* metodas.

Lyginamasis metodas yra prasmingas siekiant sugretinti ar atskirti prekybos žmonėmis tarptautinį reguliavimą nuo esančio Lietuvoje, taip pat siekiant lyginti užsienio šalyse atliktų tyrimų prekybos žmonėmis srityje rezultatus su Lietuvos atitinkamų tyrimų išvadomis. Šis metodas prasmingas ir siekiant atskirti patį prekybos žmonėmis fenomeną nuo panašių nusikalstamų veikų.

Sociologiniu metodu siekiama patikrinti nacionalinių teisės aktų bei tyrimų, atliktų prekybos žmonėmis srityje, teisinį ir socialinį veiksmingumą. Šis metodas suponuoja galimybę išvelgti, kokios yra praktinės problemos, kiek teisiniai ir teoriniai dalykai atitinka realią teisinę situaciją.

Darbe naudojami svarbiausi *šaltiniai* – tarptautiniai teisės aktai (Jungtinių Tautų Organizacijos, Europos Sąjungos, Europos Tarybos, Tarptautinės Darbo Organizacijos) reglamentuojantys prekybą žmonėmis ir su ja susijusius aspektus (migracija, įvaikinimas, tarptautinis organizuotas nusikalstamumas, darbo santykiai ir pan). Nacionalinė teisinė bazė: Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, kiti įstatymai, poįstatyminiai aktai, valstybės programos. Darbe remiamasi Lietuvos (I. Bazylevo, O. Fedosiuko, A. Sipavičienės ir kt.) ir užsienio autorių (I. Zarina, L. Kelly ir kt.), rašiusių prekybos žmonėmis tema, darbais. Taip pat naudojamos oficialios statistikos (Vidaus reikalų ministerijos duomenimis) ir kriminologinių tyrimų, atliktų prekybos žmonėmis srityje, duomenimis, negausia Lietuvos teismų praktika bei žiniasklaidos pranešimais.

1 PREKYBOS ŽMONĖMIS SAMPRATA

1.1 Prekybos žmonėmis samprata tarptautiniuose dokumentuose ir ES teisės aktuose

Prekyba žmonėmis yra viena iš kraštutinių žmonių santykių susvetimėjimo formų. Šiuo nusikaltimu šiurkščiai pažeidžiama ne tik asmens laisvė, bet ir beveik visos teisinėje valstybėje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės. Prekyba žmonėmis turi galias sąsajas su negatyviais socialiniais reiškiniais – skurdu, nedarbu, išnaudojimu ir pan. Nusikaltimas neapsiriboja vienos valstybės sienomis, tai jau tarptautinė problema, kuriai užkardyti daugelis valstybių skiria ypatingą dėmesį.

Geriau suprasti šį teisinį fenomeną leidžia žvilgsnis į tarptautinę teisę. Kuri ir nulėmė prekybos žmonėmis normos atsiradimą nacionaliniu lygmeniu. Šiame darbe siekiama atkreipti dėmesį į reikšmingiausius baudžiamosios teisės prasme tarptautinius dokumentus, kuriuose pateikiami daugiau mažiau informatyvūs prekybos žmonėmis apibrėžimai, turėję įtakos prekybos žmonėmis sampratai.

Pirmieji tarptautiniai dokumentai atspindi poziciją, kuomet prekyba žmonėmis prilyginama prekybai vergais. Pvz. 1904 m. ir 1910 m. *Tarptautinės sutartys dėl kovos su baltosiomis vergėmis*² įpareigoja valstybes bausti „kiekvieną, kuris apgaulės būdu arba naudodamas smurtą, grasinimus, arba pasinaudodamas moters priklausomumu, arba kitokiu būdu veikdamas jos valią, kurstė, lenkė, verbavo moterį užsiimti „nepadoriais“ veiksmais“. Šio nusikaltimo auka – moteris. Beje, didesnė apsauga nuo prekybos baltosiomis vergėmis buvo garantuojama jaunoms merginoms ir mergaitėms (amžius neapibrėžiamas). Išnaudojamų jaunuolių sutikimas, kaip ir minėtos poveikio priemonės, taikomos jų atžvilgiu, nebuvo juridiskai reikšmingos.

Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau - JTO) 1926 ir 1956 metų konvencijos „*Dėl vergovės*“ prie prekybos žmonėmis sąvokos formavimo prisidėjo tuo, kad suformulavo šiuolaikinės vergijos ir prekybos vergais sampratas, palygindamos vergų statusą su daiktų statusu. 1926 m. Vergovės Konvencija vergovę apibūdina kaip „asmens padėtį arba būseną, kai jo atžvilgiu taikomos visos ar dalinės nuosavybės teisės“, apimančios įgijimą, pardavimą, keitimą, gabenimą ir kitokią disponavimą. Dėl to vergu galima laikyti asmenį, kuris negali palikti savininko, šeimininko, prižiūrėtojo arba darbdavio be specialaus leidimo ir kuris būtų sugrąžintas jei jam pavyktų pabėgti.

Daugelyje tarptautinių dokumentų, apibrėžiančių prekybą žmonėmis, nurodomas tik svarbiausias (dažniausias aptinkamas) šios nusikalstamos veikos tikslas – asmens išnaudojimas prostitucijai. Pvz., 1933 m. Tarptautinėje konvencijoje „*Dėl kovos su prekyba pilnametėmis moterimis*“ prekyba žmonėmis buvo identifikuota tik kaip prostitucijos eksportas. Ši konvencija įdomi tuo, kad praktiškai ištrynė skirtumus tarp prekybos moterimis ir pelnymosi iš jų prostitucijos.

² [žiūrėta 2008 balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1949/19.html>

1949 m. *JTO konvencija dėl kovos su žmonių prekyba ir trečiųjų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslais*³ taip pat akcentuoja vieną iš prekybos žmonėmis aspektų – priverstinę prostituciją. Minėtos Konvencijos preambulė nurodo, kad „prostitucija ir prekyba žmonėmis prostitucijos tikslais yra nesuderinama su žmogaus orumu ir gresia jo, šeimos ir visuomenės gerovei“. Konvencijoje teigiama, kad „turi būti baudžiamas kiekvienas asmuo, kuris sąvadauja, priveda, kursto kitą asmenį, siekdamas jį įtraukti į prostituciją, arba išnaudoja kitą asmenį prostitucijos tikslais“. Pateiktame prekybos žmonėmis apibrėžime patikslinta, jog auka nuo šio nusikaltimo gali būti ne vien moteris, o asmuo apskritai (nors aukos teisės apibrėžtos miglotai). Be to, prekyba žmonėmis nebesiejama vien tik su aukos išvykimu į kitą šalį, kaip ir nebesureikšminamas išnaudojamo asmens sutikimas.

Pirmą kartą prekyba žmonėmis sieta ne tik su išnaudojimu prostitucijai, bet ir kitomis išnaudojimo sritimis (pavyzdžiui, priverstiniu darbu, priverstine santuoka) *Pekino deklaracijoje ir Pekino veiksų platformoje*⁴. Ši deklaracija paliko svarbų indėlį, tobulinant prekybos žmonėmis sąvoką. Pekino veiksų platformoje draudžiamas bet koks smurtas prieš moteris ir mergaites. Beje, konstatuojama, kad smurtas yra nulemtas nelygios moters ir vyro padėties visuomenėje. Ši deklaracija ypač pabrėžia prekybos moterimis aspektą.

*JTO Fakultatyviniame protokole dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir pornografijos*⁵ atskirai išskirta atsakomybė už tarpininkavimą dėl sutikimo įvaikinti išgavimo, kai pažeidžiami tarptautiniai teisės dokumentai dėl įvaikinimo (3 str. 1 d. ii). Beje, šis protokolas taip pat akcentavo vaikų išnaudojimą seksualiniai veiksai ir pabrėžė piniginių ar kitokių atlygi kaip prekybos vaikais tikslą.

Dešimtojo dešimtmečio pradžioje vis daugiau dėmesio kovai su prekyba žmonėmis skyrė Europos Sąjungos (toliau – ES) institucijos. Paminėtina, kad jos buvo taip pat linkę siaurinti prekybos žmonėmis turinį vien seksualinio išnaudojimo sritimi, o ir pati prekyba žmonėmis kone tapatinama su sąvadavimu (1995 m. *Europolo konvencijos* priedas, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 1099 (1996) *dėl vaikų seksualinio išnaudojimo*, 1997 m. Bendroji akcija (*Joint action*), Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (2000) 11 *dėl veiksų prieš prekybą žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais*⁶ ir kt.).

Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. 9 (91) 11 „*Dėl prekybos vaikais ir jaunimu, dėl jų seksualinio išnaudojimo, pornografijos ir prostitucijos*“⁷ bei Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacijoje Nr. 1325 (1997) „*Dėl prekybos moterimis ir prievartinės*

³ [žiūrėta 2008 vasario 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/33.htm>.

⁴ [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/womanwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>

⁵ Valstybės žinios. 2004, Nr. 108-4037.

⁶ [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://cm.coe.int/ta/rec/2000/2000r11.htm>

⁷ [žiūrėta 2008 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://cm.coe.int/ta/rec/1991/91r11.htm>

*prostitucijos Europos Tarybos valstybėse*⁸ aiški prekybos žmonėmis definicija išvis nesuformuluota. Tiek prekyba žmonėmis, tiek priverstinė prostitucija apibrėžiama tiesiog „kaip bet koks teisėtas ar neteisėtas moters gabenimas arba jos įgijimas ar perleidimas, siekiant ją išnaudoti (tiek esant jos sutikimui, tiek ir be jo) priverstinėje prostitucijoje ar kitose seksualinės veiklos srityse, taip pat prievartinėje santuokoje“. Apibrėžimuose įvardijamas ir specialus nusikaltimo subjekto tikslas – gauti ekonominės naudos. Minimuose dokumentuose nurodomi konkretūs kovos su šiuo reiškiniu būdai.

Pozicija, kad prekybos žmonėmis nusikaltimas gali būti padarytas ne tik fizinio, bet ir juridinio asmens buvo suformuluota Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R (2000) 11 „*Dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais*“⁹. Šioje rekomendacijoje pabrėžiama, jog prekyba žmonėmis gali būti susijusi su „fizine, seksualine, ir (arba) psichologine prievarta, apimančia tiek seksualinį prievartavimą, išžaginimą, tiek įbauginimus, piktnaudžiavimą valdžia, ar pasinaudojimą kito asmens priklausomumu. Nėra teikiama reikšmės išnaudojamo asmens sutikimui.

Tarptautines pastangas kovoti su prekybos žmonėmis reiškiniu rodo ir *Tarptautinė migracijos organizacija* (toliau – TMO). Savo dokumentuose ji atkreipia dėmesį, visų pirma, į prekybą migrantais ir jos sąsajas su prekyba žmonėmis bei atvejus, kai pažeidžiamos migrantų teisės. TMO pateikiamos prekybos žmonėmis sąvokos iš esmės atitinka JTO poziciją (pvz., minimi tie patys žmogaus pavergimo būdai). Aišku, esama ir skirtumų, pvz., TMO įvardija, kad auka yra migrantas, plačiau aiškina patį pervežimą (valstybės viduje arba per sieną).¹⁰ Išties daug tarptautinių dokumentų¹¹ įvairiais aspektais prisidėjo formuojant prekybos žmonėmis definiciją. Tačiau šiame darbe nėra ir negali būti aptartos

⁸ [žiūrėta 2008 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą:

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta97/erec1325.htm>

⁹ [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://cm.coe.int/ta/rec/2000/2000r11.htm>

¹⁰ IOM Resolution A/RES/59/166 „Trafficking in women and girls“, IMO Report A/59/185 ir A/59/185 Corr.1 „Trafficking in women and girls“, IOM Resolution A/RES/58/137 “Strengthening international cooperation in preventing and combating trafficking in persons and protecting victims of such trafficking”, IOM Resolution A/RES/58/143 “Violence against women migrant workers”, IOM Resolution A/RES/57/168 “International cooperation in the fight against transnational organized crime: assistance to States in capacity-building with a view to facilitating the implementation of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto” ir kt.

¹¹ Pz., 1966 m. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims, 2003 m. gegužės 8 d. Europos Tarybos išvados Nr. 2003/C 137/01, 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2004/68/TVR dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija, 2004 m. balandžio 29 d. Europos Tarybos direktyva Nr. 2004/81/EB dėl leidimo gyventi šalyje išdavimo trečiųjų šalių piliečiams, kurie yra prekybos žmonėmis aukos arba kurie dalyvavo vykdant nelegalios imigracijos skatinimo veiksmus, bendradarbiaujantiems su kompetentingomis institucijomis, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(2001)16 dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1065 (1987) dėl prekybos vaikais ir kitų vaikų išnaudojimo formų, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 1099 (1996) dėl vaikų seksualinio išnaudojimo, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1325 (1997) dėl prekybos moterimis ir prievartinės prostitucijos Europos Tarybos valstybėse, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1545 (2002) dėl kampanijos prieš prekybą moterimis, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1610 (2003) dėl migracijos, susijusios su prekyba moterimis ir prostitucija, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1611 (2003) dėl prekybos žmonių organais Europoje, Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1663 (2004) „Šeimyninė vergija: katanga, ruošos pagalbininkės ir „paštu užsakomos nuotakos“, Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo, Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 182 dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo ir neatidėliotinių veiksmų tokiam darbui panaikinti ir kt.

visos kada nors pateiktos arba pasiūlytos prekybos žmonėmis sąvokos. Tad buvo pasirinkta JTO 2000 m. specialiaame *Protokole dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, kuris papildo JTO konvenciją prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą*.¹² pateikta prekybos žmonėmis definicija kaip pamatinė. JTO Palermo protokole suformuluotas prekybos žmonėmis apibrėžimas sujungė kone visus iki tol buvusius apibrėžimus bei akumuliuojo įvairių tarptautinių organizacijų požiūrį į problemą.

Galima teigti, kad šiame protokole pateikta išsamiausia prekybos žmonėmis definicija. Remiantis protokolo 3 str. *prekyba žmonėmis* reiškia asmenų verbavimą, pervežimą, perdavimą, slėpimą ar priėmimą naudojant gąsdinimus, jėgą ar kitas prievartos formas, apgaulę, sukčiavimą, piktnaudžiavimą valdžia ar pasinaudojant kito asmens pažeidžiamumu arba duodant ar gaunant mokestį, ar kitokią naudą siekiant gauti sutikimą asmens, kurio įtakoje yra kitas asmuo, pastarojo išnaudojimo tikslais.

Palermo protokole suformuluotas prekybos žmonėmis apibrėžimas apima įvairias išnaudojimo ir prievartos formas: 1) prostituciją ar kitoki seksualinį išnaudojimą; 2) prievartinį darbą ar paslaugas; 3) vergiją ar į vergiją panašią veiklą; 4) organų pašalinimą.¹³

Minimame JTO protokole pabrėžiamas svarbus prekybos žmonėmis aspektas – aukos sutikimas. Remiantis šio protokolo nuostatomis, į aukos sutikimą neatsižvelgiama, jei jis buvo išgautas naudojant prievartos, apgaulės ar kontrolės priemones. O vaiko (asmens iki 18 metų) sutikimui visiškai neteikiama juridinės reikšmės, net jei nebuvo panaudotos aukščiau išvardintos priemonės.¹⁴

Palermo protokolo pateiktame apibrėžime atsispindi trys pagrindiniai prekybą žmonėmis apibūdinantys elementai, leidžiantys baudžiamuoju teisiniu požiūriu konstatuoti esant prekybą žmonėmis, taip pat atskirti šią veiklą nuo panašaus pobūdžio nusikalstamų veikų:

- **veiksmi** – asmenų verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar priėmimas;
- **priemonės** – tiek tiesioginė, tiek netiesioginė laisvę varžanti kontrolė, t.y. gąsdinimai, jėga ar kitos prievartos formos, apgaulė, sukčiavimas, piktnaudžiavimas valdžia ar pasinaudojimas kito asmens pažeidžiamumu, mokesčio ar kitokios naudos davimas bei gavimas;
- **tikslai** – kontroliuojamo asmens išnaudojimas.

Galima būtų teigti, kad Palermo protokole pateikta prekybos žmonėmis definicija atitinka prekybos žmonėmis sampratą *plačiąja prasme*, kadangi nusikaltimas nebesiejamas vien tik su moterų išnaudojimu prostitucijoje, o numatomas pakankamai platus žmogaus išnaudojimo formų sąrašas, apimantis išnaudojimą vergijai, priverstiniam darbui ar organų transplantavimui. Daugelyje anksčiau

¹² Pagal pasirašymo vietą dar vadinamas Palermo protokolu.

¹³ Valstybės Žinios, 2003, Nr. 49-2166.

¹⁴ Valstybės Žinios, 2003, Nr. 49-2166.

darbe minėtų tarptautinių teisės aktų prekyba žmonėmis buvo suprantama *siaurąja prasme* ir praktiškai dedamas lygybės ženklą tarp prekybos žmonėmis ir prostitucijos.¹⁵

Palermo protokole suformuluotam prekybos žmonėmis apibrėžimui pritaria ir juo remiasi tiek atskiros valstybės (taip pat ir Lietuva), tiek įvairios organizacijos. Pažymėtina, kad Lietuvos teisės specialistai (Bolzanas, D., Drakšienė, A., Fedosiuk, O., Mickevičius, D., Sipavičienė, A. ir kt.) savo darbuose taip pat remiasi Palermo protokole pateikta prekybos žmonėmis definicija. Minėti autoriai sutinka, jog šis apibrėžimas yra svarbiausias, šiuolaikiškiausias bei baudžiamosios teisės prasme pats reikšmingiausias.

Iš tiesų, po ilgų tarptautinių pastangų apibrėžti šį fenomeną, galiausiai buvo rastas universalus, nuosekalia logika pasižymintis apibrėžimas, apimantis įvairias žmonių išnaudojimo sritis, neribojantis prekybos žmonėmis valstybių sienomis, kaip ir nesureikšminantis išnaudojamo asmens sutikimo.

1.2 Prekybos žmonėmis samprata Lietuvoje

Lietuvoje atsakomybė už prekybą žmonėmis Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau - LR BK) nustatyta nuo 1998 metų. Svarbūs pakeitimai LR BK dėl šio sunkaus nusikaltimo įsigaliojo nuo 2005 m. liepos 1 d. Galiojančios prekybos žmonėmis normos turinį lėmė Lietuvos tarptautiniai įsipareigojimai suderinti šią normą su tarptautiniais ir ES teisės aktais.

Lietuvos įstatymų leidėjas iš esmės pakartoja pagrindines prekybos žmonėmis nuostatas, įvardintas Palermo protokole. LR BK 147 str. numatyta baudžiamoji atsakomybė tiek fiziniam, tiek juridiniam asmeniui, kuris pardavė, pirkė ar kitaip perleido arba įgijo asmenį, arba verbavo, gabeno ar laikė nelaisvėje žmogų panaudodamas fizinį smurtą ar grąsinimus arba kitaip atimdamas galimybę priešintis, arba pasinaudodamas nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, arba panaudodamas apgaulę, arba sumokėdamas pinigus ar suteikdamas kitokią turtinę naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį, jeigu kaltininkas žinojo arba siekė, kad nukentėjęs asmuo būtų įtrauktas į prostituciją ar būtų pelnomasi iš šio asmens prostitucijos arba jis būtų išnaudojamas pornografijai ar priverstiniam darbui, taip pat siekiant įgyti nukentėjusio asmens organą, audinį arba ląstelių¹⁶.

¹⁵ Galima būti teigti, kad, pvz., Vokietijoje, kur prekyba žmonėmis siejama su neteisėtu prostitucijos verslo organizavimu, taip pat ir Švedijoje, kurios įstatymai prekybą žmonėmis sieja ne su bet koku, o būtent seksualiniu išnaudojimu, vyrauja siauroji prekybos žmonėmis samprata. *Trafficking in Children for Sexual Purposes from Eastern Europe to Western Europe: an Exploratory research in eight Western European receiving countries*. (2001). [Žiūrėta 2008 kovo 18d.]. Prieiga per internetą: http://www.ecpat.nl/ariadne/loader.php/nl/ecpat/Rapporten/trafficking1/Trafficking_1_Introduction.pdf/

¹⁶ Pažymėtina, kad Lietuvos įstatymų leidėjas asmens išnaudojimą, kai siekiama įgyti nukentėjusiojo organą, audinį arba ląstelių, laiko prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką kvalifikuojančiu požymiu.

Šis ilgas ir sudėtingas apibrėžimas pakeitė iki tol galiojusią lakonišką ir trumpą prekybos žmonėmis normą, bet vis dėl to jis nesiaurina kriminalizavimo ribų, o veikiau detalizuoja jas, mat nauja normos redakcija operuoja daugybe teisinių požymių, kuriuos reikia nustatyti ir įrodyti.¹⁷

Atkreiptinas dėmesys, kad šiame darbe dėl, viena vertus, plačios ir sudėtingos prekybos žmonėmis temos, kita vertus, dėl ribotos darbo apimties, nesiekama aprėpti visų prekybos žmonėmis fenomeno aspektų bei baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo problemų. Vis dėlto manytina, kad nagrinėjant šį klausimą daugiau dėmesio derėtų skirti vaiko pirkimo arba pardavimo problematikai. Būtent vaikai yra labiausiai pažeidžiami ir lengviau pasiduoda suaugusiųjų įtakai.

Neatsitiktinai LR BK yra numatyta specialioji norma prekybos žmonėmis normos požiūriu, kuri taikoma visais atvejais, kai prekyba žmonėmis yra nukreipta į specifinę aukų grupę – vaikus. Teisėje galioja taisyklė *lex specialis derogat lex generalis*. Įstatymų leidėjas, siekdamas nedviprasmiškai išreikšti savo poziciją, išskiria šį specialų baudžiamosios atsakomybės reguliavimo atvejį.

Prekyba žmonėmis, kai auka yra vaikas yra labai sunkus nusikaltimas.

Baudžiamąją atsakomybę už prekybą *vaikais* apibrėžia LR BK 157 str., draudžiantis siūlyti pirkti ar kitaip įgyti vaiką arba parduoti, pirkti ar kitaip perleisti arba įgyti vaiką, arba verbuoti, gabenti ar laikyti nelaisvėje vaiką žinant arba siekiant, kad jis būtų įtrauktas į prostituciją ar būtų pelnomasi iš jo prostitucijos arba jis būtų išnaudojamas pornografijai ar priverstiniam darbui. Numatytos veikos padarymas dviem ar daugiau vaikų arba *mažamečiui*, arba dalyvaujant organizuotoje grupėje, arba siekiant įgyti nukentėjusio asmens organą, audinį arba ląstelių, įstatymo leidėjo laikomas veika kvalifikuojančiu požymiu. Už numatytas veikas taip pat atsako ir juridinis asmuo.

Pažymėtina, kad iki 2005 m. liepos 1 d., jeigu auka buvo vaikai nuo 14 iki 18 metų, veika buvo kvalifikuojama pagal bendrąją LR BK 147 str. normą, kuri prekybą žmonėmis apibrėžė kaip asmens pardavimą, pirkimą ar kitokį perleidimą ar įgijimą, turint tikslą gauti turtinės ar kitokios asmeninės naudos. Tuo tarpu neteisėti sandoriai dėl mažamečių vaikų pirkimo ar pardavimo arba kai pagrobiamas mažametis vaikas buvo kvalifikuojami pagal atskiras LR BK normas (156, 157 str.).

Nors naujausiame LR BK yra skirta atskira norma baudžiamosios atsakomybės už prekybą žmonėmis reglamentavimui, kai auka – vaikas, pastebima, kad įstatymo leidėjas vis dėlto numato didesnę mažamečių teisinę apsaugą nei vaikų nuo 14 iki 18 metų.¹⁸

Pagal LR BK 157 str. nukentėjusiuoju pripažįstami ne tik vaikai (asmenys iki 18 metų). Prekybos vaikais atveju, yra ginamos ir vaikų šeimos teisės bei teisėti interesai. Tokią nuomonę suponuoja šios normos vieta LR BK normų sistemoje („Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai

¹⁷ Plačiau apie tai šio darbo II skyriuje.

¹⁸ Už prekybą mažamečiais numatyta griežtesnė sankcija Baudžiamosios teisės doktrinoje laikoma, jog LR BK Specialiosios dalies straipsnio sankcijoje numatytas baumės dydis yra nusikalstamos veikos pavojingumo išraiška, kaip, beje, ir saugomų teisinių gėrių vertingumo įvertinimas.

vaikui ir šeimai“). Pažymėtina, jog prekyba vaikais nuo prekybos žmonėmis skiriasi ne tik nusikaltimo objektu, bet ir objektyviosios pusės požymiais. Prekyba vaikais neribojama prievartos priemonių (fizinio smurto, apgaulės, pasinaudojimo asmens priklausomumu, pažeidžiamumu ir kt.) panaudojimu, o be to, draudžiamas pats siūlymas įgyti ar perleisti vaiką.

Su prekybos žmonėmis problemomis netiesiogiai susiję kiti LR BK straipsniai, pvz., vaiko išnaudojimas pornografijai (162 str.), pelnymasis iš kito asmens prostitucijos (307 str.), pornografinio turinio produkcijos gaminimas, platinimas (309 str.), mažamečio asmens tvirkinimas (153 str.), vaiko pagrobimas arba vaikų sukeitimas (156 str.), neteisėtas valstybės sienos perėjimas (291 str.) ir kt. Galima manyti, kad šių normų visuma sudaro teisinį pagrindą vykdyti kryptingą baudžiamąją politiką prieš žmonių išnaudojimą įvairiose gyvenimo srityse. Tačiau svarbiausia yra prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėtis, kuri skirta ne tik uždrausti nelegalius sandorius, kurių objektas yra žmogus, bet ir suaktyvinti teisėsaugos institucijų veiklą kovoje su šiuo negatyviu reiškiniu.

1.3 Prostitucija ir prekyba migrantais – prekybos žmonėmis simptomai

Terminas „prekyba žmonėmis“ vartojamas dar palyginti neseniai, todėl neretai ši sąvoka suprantama gana siaurai, pernelyg supaprastintai. Prekyba žmonėmis Lietuvoje dažnai suvokiama tik kaip prostitucija. Ši problema neišvengiamai tampa kriminaline ir dėmesys krypsta vien į prostitutas ir savadautojų nusikalstamą veiką.¹⁹ Tiesa, kai prekybos žmonėmis tikslas – priversti nukentėjusįjį verstis prostitucija, veika turi sąvadavimo požymių. Tačiau prekybos žmonėmis ir prostitucijos sąvokos nėra sinonimai.

Prekybos žmonėmis atveju žmogus yra traktuojamas kaip daiktas, kuris kaltininkui atneša nemenką pelną. Prostitucijos atveju moterys nebūtinai yra verčiamos aptarnauti klientus. Suteneris gali sudaryti abiems pusėms naudingus finansinius sandorius, o prostitutė – reikšti savo valią ir mintis. Prostituciją galima apibūdinti kaip profesiją, kurios pagrindinis tikslas – parduoti savo paslaugas ir už tai gauti pelną.²⁰ Be to, prekybos žmonėmis sąvoka apibrėžia platesnius socialinius reiškinius: tai ir žmogaus pardavimas vergiškam darbui, jo kūno dalių pardavimas ir pan. Prostitucijos taip pat negalima apibūdinti vien kaip sekso paslaugos, bet ji yra privaloma sudėtinė paslaugos dalis.

Sąvokos „prekyba moterimis“ bei „priverstinė prostitucija“ dar dažniau vartojamos kaip tą patį reiškinį apibrėžiantys terminai. Svarbu pabrėžti skirtumus: prekyba moterimis seksualinėms paslaugoms teikti – labiausiai paplitusi prekybos žmonėmis forma, o priverstinė prostitucija – sudėtinė

¹⁹ ABRAMAVIČIŪTĖ, I., et al. *Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis*: praktinis vadovas policijos pareigūnams. Vilnius, 2005. 8 p. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-polic.LT.pdf

²⁰ *Prekyba moterimis ir vaikais*: metodiniai patarimai pedagogams. Prevencinės veiklos aspektai. Vilnius, 2003. [žiūrėta 2008 sausio 18d.]. Prieiga per internetą: www.children.lt/?_nm_shot=files.1.1-29&_nm_nosession=1

prekybos moterimis dalis, kai suviliota (ar prievarta įtraukta), pervežta, parduota moteris verčiama teikti seksualines paslaugas.

Įstatymų leidėjas atskyrė baudžiamosios atsakomybės už prekybą žmonėmis reglamentavimą nuo prostitucijos teisinio reglamentavimo, tuo dar kartą parodydamas, jog šie du reiškiniai nėra tapatūs. Prostitucija pagal Lietuvos Respublikos įstatymus nėra nusikaltimas. Už savanorišką prostituciją nustatyta administracinė atsakomybė: LR ATPK 182¹ str. numato sankcijas už vertimasį prostitucija ar atlygintinį naudojimąsi prostitucijos paslaugomis.²¹ Pastebėtina, kad administracinė atsakomybė netraukiamas prostitucija vertęsis asmuo, kuris į prostituciją buvo įtrauktas būdamas materialiai, dėl tarnybos ar kitaip priklausomas arba įtrauktas į prostituciją panaudojant fizinę ar psichinę prievartą ar apgaulę, arba bet koku būdu įtrauktas į prostituciją būdamas nepilnametis ar nukentėjęs nuo prekybos žmonėmis ir yra pripažintas nukentėjusiuoju baudžiamajame procese.

Siekiant nubrėžti ribą tarp prekybos žmonėmis nusikaltimo ir prostitucijos kaip administracinės teisės pažeidimo, pravartu atkreipti dėmesį, kad vertimosi prostitucija arba atlygintinio naudojimosi prostitucijos paslaugomis metu kėsiniama į viešąją tvarką, visuomenės moralę (dorovę). Tad šiuo pažeidimu nesukeliamas pavojus žmogaus laisvei ir neliečiamumui, t.y., vertybėms, saugomoms baudžiamąjį įstatymą prekybos žmonėmis atveju. Pažeidimo objektyvioji pusė pasireiškia per aktyvius veiksmus – vertimasį prostitucija, atlygintinį naudojimąsi prostitucijos paslaugomis. Beje, šio pažeidimo atveju galioja savanoriškumo principas. Vadinas, asmuo savo noru, ne dėl išorinės prievartos, užsiima prostitucija arba naudojami prostitucijos paslaugomis (nėra poveikio asmens valios laisvei kaip prekybos žmonėmis atveju).

Subjektas – tik fizinis asmuo, sulaukęs 16 metų.

Pažeidimo subjektyvioji pusė pasireiškia per aiškiai išreikštą tikslą – gauti materialinės naudos. Nebus vertimasį prostitucija, jeigu lytiškai santykiuojama be jokio atlygio, o tik siekiant patenkinti savo lytinę aistrą. Atlygis už lytinį santykiavimą yra pagrindinis, papildomas ar nuolatinis materialinės naudos gavimo šaltinis. Taigi nėra žmogaus išnaudojimo požymio, būdingo prekybai žmonėmis.

Jei, tiriant pažeidimo pagal LR ATPK 182¹ str. aplinkybes, paaiškėja, kad asmuo galėjo būti parduotas, pirktas ar kitaip perleistas, panaudojant fizinę ar psichologinę prievartą bei įvairias apgaulės formas, siekiant asmenį išnaudoti prostitucijai, turi būti sprendžiamas klausimas dėl kaltininko patraukimo baudžiamajon atsakomybėn už prekybą žmonėmis.

Vadinas, esama išties plonos skiriamosios ribos tarp prekybos žmonėmis (ypač moterimis) ir prostitucijos. Visuomenėje paplitusi nuomonė, jog legalizavus prostituciją, būtų sumažintos prekybos

²¹ Lietuvoje per paskutinį dešimtmetį administracinių bylų, iškeltų už vertimąsi prostitucija pagal LR ATPK 182-1 straipsnį, skaičius šoktelėjo nuo 58 iki 345. ABRAMAVIČIŪTĖ, I., *et al. Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-police.LT.pdf

žmonėmis problemos.²² Tačiau pastebėta, kad prostitucijos reiškinių legalizavimas neišsprendžia šių reiškinių identifikavimo problemos.

Užsienio valstybių patirtis byloja apie prieštaringas prostitucijos legalizavimo pasekmes. Pvz., Latvijoje prostitucija yra legalizuota, tačiau tai, nepaisant pažangaus požiūrio į žmogaus apsisprendimą laisvai pasirinkti gyvenimo ir darbo modelius, lemia naujas problemas kriminalizuojant prekybą žmonėmis, identifikuojant, atskiriant savanorišką prostituciją nuo prekybos žmonėmis atvejų. Kaip žinia, prekeiviai žmonėmis sugeba pasinaudoti tuo, kad istatymų priežiūros pareigūnai dažnai nesugeba atpažinti ir apginti aukų, nes nepakankamai suvokia skirtumą tarp prostitucijos ir prekybos žmonėmis.²³

Švedijoje legalizuotas vertimasis prostitucija, tačiau kriminalizuotas atlygintinis naudojimas prostitucijos paslaugomis. Esama prieštaravimo: deklaruojama teisė parduoti save, savo kūną, tačiau draudžiama tą kūną pirkti. Kokia gi pasiūla, jei nėra paklausos. Teisinio reglamentavimo netolygumai šioje šalyje lemia nemažus nelegalių prostitučių ir prekybos žmonėmis aukų skaičius.²⁴

2007 metų rudenį Moterų teisių ir lyčių lygybės komiteto pristatytas tyrimas prekybos žmonėmis ir prostitucijos klausimais leido daryti pagrįstas prielaidas, jog prostitucijos paklausos kriminalizavimas turi stiprų poveikį mažėjančiam moterų ir merginų, įtraukiamų į prekybą žmonėmis, skaičiui, ir atvirkščiai, legalizavimas lemia prekybos žmonėmis aukų skaičiaus augimą²⁵, kaip, beje, ir pačios nelegalios prostitucijos kerojimąsi.²⁶

Natūraliai kyla išvada, kad legalizavus prostituciją, išėmus ją iš teisės reguliuojamos srities, reikalinga stipriau akcentuoti prekybos žmonėmis priešingumo laisvei požymį, antraip prekeiviai žmonėmis savo nusikalstamą veiką gali pradėti maskuoti savanoriška prostitucija.

Dažnai prekyba žmonėmis siejama ir su *prekyba migrantais*. Sąvokos taip pat nėra tapačios.²⁷ Prekybos migrantais²⁸ samprata yra tik dalis platesnės – prekybos žmonėmis –sampratos. Prekyba

²² BIRBILAITĖ, L., et al. *Prekybos žmonėmis latentiskumas*. [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/prekybos-moterimis-latentiskumas.ppt><http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/prekybos-moterimis-latentiskumas.ppt>

²³ ZARINA, I. *Trafficking in women: a perspective from Latvia*. Helsinki, 2001. [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.std.lt/web/main.php?parent=853>.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Beje, JV Valstybės departamento pranešime yra pabrėžiama, kad ten, kur klesti prostitucija, klesti ir aplinka, skatinanti prekybą žmonėmis. JV Valstybės departamento 2005 m. birželio mėnesio pranešimas apie prekybą žmonėmis. [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+COMPARL+PE-374.493+02+DOC+WORD+V0//LT&language=LT>

²⁶ Europos Parlamento diskusija dėl kovos su prekyba žmonėmis. ALDE grupės atstovė Maria Carlshamre pranešimas. [žiūrėta 2008 m. kovo 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20060313+ITEMS+DOC+XML+V0//LT#creitem17>

²⁷ Literatūroje esama nuomonių, kad nėra reikalo ir netgi neįmanoma atskirti prekybos žmonėmis ir prekybos migrantais sąvokų, nes didžioji dalis migrantų, gabenimo į kitą šalį metu ar pasiekę kelionės tikslą, tampa išnaudojami. LACZKO, F. *Human trafficking: the need for better data*. [žiūrėta 2008 m. kovo 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=66>

²⁸ Interpolo duomenimis, nuo 400 iki 500 tūkst. Nelegalių migrantų kasmet patenka į ES šalis. Į nelegalią padėtį patekę žmonės priversti dirbti menkai apmokamą nelegalų darbą, moterys priverčiamos užsiimti prostitucija. FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis kaip nusikaltimas žmogaus laisvei. *Jurisprudencija*, 2003. Nr.45. 86-87 p

žmonėmis gali būti vykdoma pasinaudojant ir legalia migracija (pvz., trumpalaikių vizų pagalba). Nelegalus žmonių gabenimas virsta „prekyba migrantais“, kai, naudojant jėgą, prievartą, gąsdinimus ar psichologinį spaudimą, migrantas priverčiamas paklusti prekeivių, siekiančių jį seksualiai ar kitaip išnaudoti ir iš to pelnytis, valiai. Migrantas tampa preke, kurią pardavus, galima užsidirbti. Toks modelis dažnai maskuoja įvairias seksualinio išnaudojimo formas, prostituciją, prekybą apleistais vaikais ir pan.

Įvairūs netiesioginiai šaltiniai rodo, kad, mažėjant legalios migracijos apimtims (dažniausiai dėl imigraciją ribojančios politikos), nelegalios migracijos potencialas ir srautai daugelyje Europos šalių auga, o tai yra puiki terpė prekybai žmonėmis plėtotis.²⁹ Nors esama tiesioginio ryšio tarp šių dviejų reiškinių, vis dėlto prekyba žmonėmis labiau sietina su nelegaliu žmonių gabenimu, nelegaliu valstybės sienos perėjimu.

Prekyba žmonėmis dažnai painiojama su priverstine prostitucija bei prekyba migrantais. Tačiau pastarieji reiškiniai – tarsi sudėtinės prekybos žmonėmis sampratos dalys, neapimančios visų prekybai žmonėmis būdingų požymių (veikos, išnaudojimo tikslo, laisvę varžančios kontrolės).

Prekybos žmonėmis sampratos, suformuluotos tarptautiniuose dokumentuose bei nacionalinėje baudžiamojoje teisėje, padeda suprasti šį nusikaltimą kaip teisinį fenomeną. Taip pat leidžia prekybą žmonėmis atriboti nuo panašių veikų, kurios dažnai veikia kaip šio nusikaltimo simptomai (pvz., priverstinė prostitucija ir nelegali migracija).

2 NUSIKALSTAMOS VEIKOS SUDĖTIES POŽYMIŲ ANALIZĖ

2.1 Nusikalstamos veikos „Prekyba žmonėmis“ sudėties požymių analizė

Baudžiamoji atsakomybė už prekybą žmonėmis reglamentuojama XX LR BK skyriuje „Nusikaltimai žmogaus laisvei“. Minėto skyriaus vieta LR BK specialiojoje dalyje rodo, kad šia veika pažeidžiami itin reikšmingi visuomenės gėriai, kuriais kėsinamasi į asmens neliečiamumą, jo laisvę. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnis įtvirtina šią vieną svarbiausių prigimtinių žmogaus teisių. V. Pavilionis, komentuodamas konstitucinę nuostatą, teigia, kad asmens neliečiamumas, jo laisvė yra daugybės kitų teisinių principų, kurių įgyvendinimas siejasi su darbu, sveikatos apsauga ir pan., pagrindas. Tad žmogaus asmuo turi būti itin saugomas nuo nepagrįsto išorinio poveikio jo gyvybei, sveikatai, seksualiniam apsisprendimui, fizinio aktyvumo laisvei, o taip pat kėsinimosi į jo psichinę ar dvasinę būseną, intelektualinę sferą ir pan.³⁰

²⁹ SIPAVIČIENĖ, A. *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius, 2006. [žiūrėta 2008 kovo 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tmo.stotis.lt/repository/knyga.pdf>

³⁰ PAVILONIS, V. Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ komentaras. *Teisės problemos*, 1999. Nr.1-2. 51-52 p.

Pagrindinis objektas – žmogaus laisvė. Apie *laisvę* galima kalbėti dviem aspektais: a) kaip fizinę žmogaus laisvę, kuri pasireiškia galimybe judėti, daryti kūno judesius, pasirinkti savo buvimo vietą, ir b) žmogaus valios laisvę, pasireiškiančia galimybe pasirinkti elgesio variantą.

Tarpukario Lietuvos baudžiamojoje teisėje V. Stankevičius skyrė laisvės atėmimą siaurąja ir plačiąja prasme. Siaurąja prasme laisvė buvo siejama su judėjimo laisve, o plačiąja prasme – kaip ramybės jausmas, valios laisvė.³¹

Autorės nuomone, prekybos žmonėmis prasme toks laisvės skaidymas į dvi dalis (kad ir santykinai) neturi praktinės reikšmės, nes visada pažeidus fizinę žmogaus laisvę, įsikišama ir į jo valios laisvę, sutrikdomas jo „ramybės jausmas“, ir atvirkščiai – psichologiškai kontroliuojama prekybos žmonėmis auka visada tampa susieta su tam tikra fizine erdve.³²

Nukentėjusiuoju gali būti bet kurios lyties ir amžiaus pilnametis asmuo, kurio laisvė yra suvaržyta ar kuris jos neturi (yra priklausomas), o dažniausiai – jaunos moterys ir merginos.

Prekybos žmonėmis nusikaltimas pasižymi neįprasta teisine konstrukcija, kurioje kalbama ne apie prekės, o valių turinčio žmogaus pirkimą ar pardavimą. Kartu pabrėžiami 5 alternatyvūs veiksmai, kaip ši prekyba žmogumi gali vykti, t.y., numatomos 5 alternatyvios veikos – asmens perleidimas, įgijimas, verbavimas, gabenimas, laikymas nelaisvėje –, iš kurių kiekviena atskirai ar visos kartu, kai yra nukreiptos prieš žmogaus asmenį, laikomos nusikalstamomis ir užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Kyla klausimas, ar šitaip konstruodamas prekybos žmonėmis norma, įstatymo leidėjas atsitiktinai išdėstė veikas būtent tokiu būdu (pradėdamas nuo asmens pardavimo (perleidimo) sandorio ir baigdamas asmens laikymu nelaisvėje), ar tiesiog išsakė savo poziciją dėl šių veikų pavojingumo, pradėdamas jas vardinti nuo labiausiai pavojingos ir priešingos žmogaus laisvei ir neliečiamumui.

Autorės manymu, tokia alternatyvių prekybos žmonėmis veikų išdėstymo tvarka nėra atsitiktinė. Praktikoje ilgas ir sudėtingas prekybos žmonėmis procesas dažniausiai prasideda verbavimu, o tik po to asmuo iš tiesų tampa „preke“ ir pakliūva į išnaudotojų rankas, taip pat, pvz., asmens gabenimas labai dažnai nėra tiesiogiai susijęs su laisvę varžančios kontrolės primetimu aukai, nes didžiausia tokios kontrolės dozė tenka, kai asmuo iš tiesų nuperkamas ir pan.

Objektyviosios nusikaltimo pusės požymis – veika – gali pasireikšti tokiais aktyviais veiksmais:

a) neteisėtas asmens *pardavimas ar kitoks perleidimas*: tai žmogaus perdavimas kitam asmeniui įvairių neteisėtų sandorių, kaip antai, pirkimo ir pardavimo, dovanojimo, mainų, paslaugų, paskolos, santuokos, skolos nurašymo, azartinių lošimų ir pan., pagrindu.

³¹ FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis kaip nusikaltimas žmogaus laisvei. *Jurisprudencija*, 2003. Nr.45. 90 p.

³² Apie tai plačiau šio darbo dalyje, kuri nagrinėja prekybos žmonėmis nusikaltimo padarymo priemones, būdus ir IV skyriuje.

O. Fedosiukas, analizavęs ankstesnę teismų praktiką, pastebėjo, kad prekyba žmonėmis kaltinami tik tie žmonės, kurie pardavė ar kitaip perleido moteris prostitucijai į užsienį.³³ Tačiau nelegalūs asmens išnaudojimo sandoriai sudaromi vietos rinkoje (krašto lygis) taip pat atitinka prekybos žmonėmis sampratą. Juk nei viename iš tarptautinėje ar ES teisėje galutinai adaptuotų apibrėžimų prekyba žmonėmis nėra apribota žmonių eksportu (aukų išvykimu į užsienį). Tačiau susiklosto ydinga teismų praktika, kuomet vietos suteneriai susilaukia švelnesnio nuosprendžio, kadangi jiems inkriminuojama ne prekyba žmonėmis, o pelnymasis iš prostitucijos.

b) neteisėtas asmens *pirkimas ar kitoks igijimas*: tai tokie veiksmai, kuriais vienas asmuo perima (pasiima) kitą žmogų, kaip neteisėto sandorio objektą ir kartu įgyja kontrolę nukentėjusiojo atžvilgiu (pvz., įgyti įmanoma pagrobus, paslėpus).

Reikia pastebėti, kad aiškinant asmens pardavimo – pirkimo sandorius šiuo atveju negalima remtis LR Civiliniame kodekse numatytais normomis. Kaip prekybos žmonėmis požymiai, minėti sandoriai pasižymi *kontrolės* kito asmens atžvilgiu perleidimu ar igijimu.

c) neteisėtas asmens *verbavimas*³⁴: veiksmai, kuriais aukos įtraukiamos į prekybos žmonėmis verslą (dažniausiai pažadais, apgaulės būdu). Tai yra kito asmens skatinimas atlikti tam tikrus veiksmus, pvz., duoti sutikimą, pasirašyti sutartį, vykti į užsienį, kurie leis vėliau tą konkretų žmogų išnaudoti. Asmuo gali būti verbuojamas tiek slepiant, tiek neslepiant fakto, kad bus išnaudojamas.

Esti įvairūs verbavimo būdai, kaip antai per skelbimus laikraščiuose (darbas, mokslas užsienyje), per internetą (pokalbių svetainės), per neformalius tinklus – pažįstamus ar net gimines, per specialius agentus (profesionalūs verbuotojai), per nelegalias turizmo, įdarbinimo ar mokslo užsienyje agentūras, per pažinčių tarnybas, fiktyvias santuokas ir kt.

Grupinis verbavimas – tai daugiausia tiesioginis arba atviras verbavimas, kai aukos žino ar bent nutuokia apie tikrąjį kelionės tikslą (šokėjų grupės, modelių agentūros, turistų grupės).

Individualus verbavimas – tai atsitiktinis arba tikslinis/personalizuotas verbavimas, kai renkama konkreti auka (dažnai iš daugiaproblemės šeimos, turinti ekonominių sunkumų) ir verbuojama būtent ji.

Lietuvos įstatymų leidėjas visiškai pagrįstai 2005 metais į prekybos žmonėmis sudėtį įtraukė ir šią sandorio rūšį. Iš tiesų ankstesnis teisinis reguliavimas šiuo požiūriu buvo tobulintinas, mat verbavimas dar nėra peraugęs į igijimo stadiją, tad geriausiu atveju ši veika sudarydavo nebaigtą nusikaltimą (pasikėsinimą).

d) neteisėtas *gabenimas* – veiksmai, kurie apima padėjimą kirsti valstybės sieną, kelionės organizavimą ar padėjimą pervežti asmenis, t.y transportuoti, perkelti iš vienos vietos į kitą.

³³ FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 2005. Nr. 54. 75-79 p.

³⁴ Terminas „verbuoti“ yra kilęs iš vokiečių kalbos [vok. *werben*] ir reiškia savanorių rinkimą, telkimą kuriam nors reikalui. Wikipedia Online. [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org>.

Nuo 2005 m. liepos 1 d. įstatymų leidėjas neteisėtą asmens gabenimą prostitucijai kriminalizavo kaip pelymosi iš kito asmens prostitucijos rūšį (esant nukentėjusiojo sutikimui), kita vertus, kaip pačią prekybą žmonėmis (nesant nukentėjusiojo sutikimui). Ankstesniame LR BK greta prekybos žmonėmis normos buvo norma, numatanti atsakomybę už asmens gabenimą prostitucijai per Lietuvos sieną (tiek jo sutikimu, tiek prieš jo valią), kas iš dalies atitiko TMO prekybos žmonėmis apibrėžimo vieną iš sudedamųjų dalių – asmens pervežimą per sieną.

Analizuojant teismo nuosprendžius, kuriais buvo nuteisti prekeiviai žmonėmis, matyti, kad merginos dažnai savo noru sutinka verstis prostitucija ir vykti į užsienį (nusikaltėliai neretai neslepia būsimos darbo pobūdžio, bet užtikrina, kad tai pelninga ir saugu). Merginų savanoriškumas turi lemiamą reikšmę, jog nusikaltimas yra kvalifikuojamas ne kaip prekyba žmonėmis, o pagal 307 str. 2 dalį.

L. Kelly vertindamas prekybos žmonėmis sampratą, teigia, jog įvairiose šio nusikaltimo apibrėžimuose yra atskiriama prekyba žmonėmis nuo gabenimo ir mano, kad toks atskyrimas yra apgaulingas, kadangi dažniausiai tikros prekybos žmonėmis pasekmės atsiranda proceso pabaigoje. Tad tiksliau vertinti šias veiklas kaip viena kitos tęsinį, prisidengiančias viena kita tam tikro skaičiaus dimensijomis“. Šiame kontekste tikslus aukos identifikavimas užima svarbų vaidmenį, nes jis sudaro galimybes atskirti prekybą nuo grobimo. Neatskyrus šių dviejų sąvokų, gresia klaidingas prekybos aukų vertinimas kaip, pavyzdžiui, nelegalių migrantų.³⁵

Prekyba žmonėmis yra ryškaus transnacionalinio pobūdžio ir paprastai siejama su žmonių gabenimu arba teikimu iš vienos šalies į kitą.³⁶ Dėl to šios alternatyvios veikos įtraukimas į prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos sudėtį yra reikšmingas šio nusikaltimo užkardymui.

e) *neteisėtas laikymas nelaisvėje*: neteisėtas laisvės atėmimas apima tiek tuos atvejus, kai žmogus prieš savo valią sulaikomas jo buvimo vietoje, fiziškai suvaržant jo laisvę (patenka į kito žmogaus dispoziciją ir negali daryti fizinių judesių ar judėti erdvėje), tiek tuos, kai žmogus pagrobiamas ir, tikėtina, prieš jo valią laikomas jam nepriimtinoje vietoje.

O. Fedosiuko nuomone, ši veika iš esmės sutampa su atėmimo galimybės priešintis požymiu, taip pat gali sutapti su fizinio smurto ar grasinimo požymiais, t.y. su veikos padarymo būdais. Visgi teismas kiekvienoje prekybos žmonėmis byloje turi tiksliai nurodyti, kokiais veiksmais pasireiškė veika ir kokiais – jos padarymo būdas.³⁷

³⁵ KELLY, L. Kritiškas tyrimų vaizdas. In: *Duomenys ir moksliniai tyrimai apie prekybą žmonėmis*: pasaulinė apžvalga. Vilnius, 2005 m.

³⁶ Prekybos žmonėmis verslo geografija labai plati. Vokietija, Prancūzija, Ispanija, Švedija, Norvegija, Olandija, Anglija – tai šalys, kur dažniau buvo aptinkamos prekybos žmonėmis aukos iš Lietuvos. Pastaraisiais metais dažnėja prekybos žmonėmis atvejų į tolimas šalis: Japoniją, Jungtinius Arabų Emyratus, Turkiją, JAV. Tai pat atsiranda visiškai naujos prekybos žmonėmis kryptys: Rusija, Latvija, Lenkija, Čekija ir pan. Padaugėjo prekybos žmonėmis aukų pačioje Lietuvoje, pervežant žmones iš vieno regiono į kitą, pvz., iš Visagino į Panevėžį, iš Šiaulių į Vilnių.

³⁷ FEDOSIUK, O. Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos (2005 m. birželio 23 d.) aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija*. 2007. T. 8 (98). 59-60 p.

Galima teigti, kad ši nuostata apima ir asmenų slėpimą, įvardintą kaip vieną iš alternatyvių prekybos žmonėmis veikų Palermo protokole. Nors paminėtina, kad kai kurie autoriai (pvz. O Fedosiuk) mano, jog asmens įgijimo veiksmai apima slėpimą.

Pagal pateiktos definicijos logiką, prekyba žmonėmis gali pasireikšti kaip kaltininko sandoris su pačiu išnaudojamu asmeniu (pvz., jo užverbavimas), tiek su trečiaisiais asmenimis (pvz., pervežimas).

Galima abejoti, ar LR BK pateikta prekybos žmonėmis sąvoka aprėpia visas galimas alternatyvias veikas, kuriomis asmuo gali būti „parduodamas“. Naujausioje prekybos žmonėmis normos redakcijoje įstatymų leidėjas šio nusikaltimo objektyviają pusę papildė verbavimo, gabenimo ir asmens laikymo nelaisvėje alternatyviomis veikomis. Tai leido pereiti prie pažangesnio bei labiau tarptautinių dokumentų nuostatas atitinkančio prekybos žmonėmis reglamentavimo Lietuvoje. Autorės nuomone, Lietuvos įstatymų leidėjas „savarankišką statusą“ turėtų suteikti ir asmens slėpimo veiksams kaip prekybos žmonėmis veikai.

Beje, reikia pabrėžti, kad kiekviena iš penkių prekybos žmonėmis veikų – žmogaus pirkimas (ar kitoks įgijimas), pardavimas (ar kitoks perleidimas), verbavimas, gabenimas, laikymas nelaisvėje – yra alternatyvi ir bent vienos iš jų pakanka veikos kvalifikavimui.

Visos aukščiau įvardintos prekybos žmonėmis veikos, kurios išreiškia neteisėtų kaltininko įgaliojimų aukos atžvilgiu realizavimą, gali būti kvalifikuojamos kaip prekyba žmonėmis tik tada, kai veikos *padarymo būdas* apima laisvę varžančią kontrolę, t.y. gąsdinimus, jėgą ar kitas prievartos formas, apgaulę, ar pasinaudojimą kito asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, mokesčio ar kitokios naudos davimą bei gavimą. Veikos padarymo būdas padeda rasti ribą, skiriančią prekybą žmonėmis nuo leistinų sandorių dėl žmogaus, išnaudojimą – nuo savarankiško darbo.

Paminėtina, kad ankstesniuose LR BK nebuvo nurodytos jokios poveikio aukai priemonės. Pagal normos konstrukciją asmenų įgijimo arba perleidimo atitiktį prekybos žmonėmis sampratai identifikavo priešingumas žmogaus laisvei. Tačiau turint galvoje prekybos žmonėmis teisinę prigimtį, šio nusikaltimo priešingumą teisei sunku paaiškinti vadovaujantis vien tradiciniu suvokimu apie laisvę kaip vertybę ir jos pažeidimo būdus. Reikia pastebėti, kad net patyrusiam teisėsaugos pareigūnui nėra lengva suvokti, kada žmogus turintis valią, tampa preke ir kaip jį galima parduoti.

Įstatymo leidėjo sprendimas prekybos žmonėmis apibrėžime numatyti konkrečius būdus, kuriais gali būti pažeidžiama aukos laisvė, vertintinas pozityviai. Tai leidžia palengvinti šios nusikalstamos veikos inkriminavimą, o taip pat giliau motyvuoti kaltinimą ir nuosprendį. Nors reikia paminėti, kad literatūroje esama nuomonių (Fedosiuk, O., Mickevičius, D.), jog poveikio prekybos žmonėmis aukoms išvardijimas gali pakenkti normos lakoniškumui. Pasak šių autorių, veikos priešingumo laisvei nuostata, nurodant detalaus laisvę varžančios kontrolės priemonių sąrašo, geriau atitinka prekybos žmonėmis normos įrodinėjimo poreikį.

Kartu su alternatyviais nusikalstamos veikos padarymo būdais, įstatymų leidėjas nurodė ir šias galimas poveikio aukai formas:

a) *fizinio smurto panaudojimas* – tai veiksmai, pasireiškiantys pavojingu, neteisėtu tyčiniu poveikiu kito asmens organizmui, pažeidžiant nukentėjusiojo asmens kūno neliečiamumą, žmogaus kūno audinių ar organų anatominį vientisumą arba jų funkcijas, pvz., sukeliamas sveikatos sutrikdymas, skausmas ar kitos fizinės kančios, atimama laisvė, sukeliama bejėgiškumo ar kita nenatūrali būklė.

Tai gali būti nukentėjusiojo mušimas, rankų užlaužimas, nukentėjusiojo užgulimas, prispaudimas, smaugimas, priverstinis alkoholio, narkotinių, psichotropinių medžiagų ar žmogaus valią paveikiančių vaistų sugirdymas ir pan. Kaltininkas gali naudoti fizinį smurtą tiek aukos įbauginimo tikslais, tiek bausdamas už nepaklusnumą (pvz., kai prekybos žmonėmis aukos stengiasi pasprukti iš nelaisvės), ar tenkindamas savo iškreiptus seksualinius įgeidžius (pvz., aukų išnaudojimo metu) ir pan. Fizinė prievarta visada pasireiškia veikimu.³⁸

A. Dapšio, G. Sakalausko nuomone, smurtinė prievarta yra viena sunkiausių prievartos formų. *Smurtas* – tai šiurkšti, grubi prievarta, kuria tiesiogiai pasikėsinama į asmens fizinę, psichinę bei lytinę neliečiamybę, sutrikdant jo sveikatą, atimant gyvybę arba grasinant tai padaryti, ar kitaip jį traumuojant, įbauginant, tyčiojantis, paniekinant, pažeminant jo asmenybę, garbę, orumą ir pan.³⁹

P. Kujalio nuomone, kai panaudojama fizinė prievarta, asmuo praranda valios laisvę ir negali atlikti arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Jis praranda galimybę pasirinkti elgesio modelį, tampa paprasčiausiu įrankiu kaltininko rankose.⁴⁰ Toks požiūris tinka paaiškinti, prekybos žmonėmis aukos tapimo mechanizmą.

b) *grasinimai* – tai pavojingas tyčinis kryptingas poveikis kito žmogaus psichikai, verčiant bijoti (bauginant), kad dėl tolesnių grasinančiojo veiksmų (neveikimo) atsiras tam tikros neigiamos pasekmės nukentėjusiajam. Grasinimų paskirtis yra primesti aukai savo valią ir užtikrinti jos elgesio kontrolę.

Grasinimai gali būti išreikšti žodžiu (grasinimas nužudyti, sumušti, sužaloti ir pan.), raštu ir kitu elgesiu, kaip antai, gestais, mimika, ginklo, peilio ar kito panašios paskirties daikto rodymu, turto naikinimu, sistemingais naktiniais skambučiais, asmens atviru sekimu, baimę keliančios aplinkos sukūrimu ir pan., kitaip tariant grasinimas veiksmais atitinka grasinamos situacijos sudarymą.

Grasinimas nebūtinai turi būti smurtinio turinio. Prekybos žmonėmis atveju pasitaiko, kad kaltininkai nufilmuoja prekybos žmonėmis aukas kompromituojančiose situacijose (pvz., lytinio akto

³⁸ Yra autorių, prieštaraujančių, kad fizinė prievarta gali pasireikšti tik veikimu, nes skirtumai tarp veikimo ir neveikimo, jų manymu, neprincipiniai, pvz., A. Piontkovskis, V. Menšaginas, R. Šarapovas. KUJALIS, P. Prievarta – būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis. *Jurisprudencija*, 2004. Nr. 60 (52). 75 p.

³⁹ DAPŠYS, A., SAKALAUSKAS, G., VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų rehabilitacijos koncepcijai įgyvendinti*. Vilnius, 2005. 15 p.

⁴⁰ KUJALIS, P. Prievarta – būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis. *Jurisprudencija*, 2004. Nr. 60 (52). 75 p

metu) ir vėliau tokią medžiagą naudoja merginų šantažui (pvz., grasinama medžiagą paviešinti, jei nukentėjusioji bandys sprukti)⁴¹.

Autoriaus P. Kujalio nuomone, skirtingai nuo fizinės, psichinės prievarta (grasinimas) nedaro matomos fizinės žalos nukentėjusiojo organizmui, o paveikia tik jo psichiką, sukeldama baimę, pyktį, pasipiktinimą. Kartu pabrėžia, kad ilgainiui nuolatinis psichinės prievartos naudojimas gali sukelti ir tam tikrus fizinius pokyčius (pvz., tam tikrus sveikatos sutrikdymus, psichikos ligas).⁴² Prekeivių žmonėmis nuolatinė kontrolė, naudojama aukų atžvilgiu, neretai priveda iki suluošintų gyvenimų, nesugebėjimo pasirinkti teisėtų darbo ir gyvenimo variantų, adaptuotis visuomenėje.

Teismų praktikoje vyrauja nuomonė, jog grasinimas gali būti nukreiptas ne tik nukentėjusiojo, bet ir jo šeimos, artimųjų atžvilgiu. Manytina, kad ir prekybos žmonėmis atveju tai taip pat reikėtų vertinti kaip poveikio aukai priemonę, būdą, aišku, jei grasinimas, nukreiptas artimųjų atžvilgiu padeda užtikrinti aukos elgesio kontrolę.

Galima būtų teigti, kad Palermo protokole numatyti gąsdinimai kaip viena iš aukos laisvę varžančios kontrolės priemonių atitinka LR BK numatytus grasinimus kaip psichologinio poveikio aukai priemonę, kuria taip pat siekiama išgąsdinti, įbauginti prekybos žmonėmis auką.

c) *galimybės priešintis atėmimas;*

LAT senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarime „Dėl teismų praktikos išžaginimo ir seksualinio prievartavimo baudžiamosiose bylose“⁴³ teigiama, kad kitoks atėmimas galimybės priešintis gali pasireikšti kaip nukentėjusiojo surišimas (jei tam nenaudojamas smurtas), migdomųjų ar kitokių valią paralyžiuojančių vaistų, narkotinių, psichotropinių medžiagų sugirdymas nukentėjusiajam be jo žinios ar apgaule arba kitaip prieš jo valią, melagingas kokios nors reikšmingos nukentėjusiajam žinios pranešimas, uždarymas į izoliuotą patalpą atimant laisvę ir pan. Pažymėtina, kad šio požymio aiškinimas dažnai priklauso nuo bylos aplinkybių.

d) *pasinaudojimas nukentėjusio asmens priklausomumu;*

Tai specifinė psichinės prievartos rūšis, kai nukentėjusiajam tiesiogiai arba užuominomis leidžiama suprasti, jog norint išvengti tam tikrų nemalonumų jis privalo paklusti kaltininko, nuo kurio priklauso, valiai. Pasak O. Fedosiuko, priklausomumas suponuoja tokius santykius tarp žmonių, kai vieno žmogaus gerovė priklauso nuo kito žmogaus geros valios.⁴⁴

⁴¹ ABRAMAVIČIŪTĖ, I., et al. *Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-police.LT.pdf

⁴² KUJALIS, P. Prievarta – būtinojo reikalingumopavojaus šaltinis. *Jurisprudencija*, 2004. Nr. 60 (52). 77 p

⁴³ LAT senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 49 „Dėl teismų praktikos išžaginimo ir seksualinio prievartavimo baudžiamosiose bylose“. Teismų praktika, 2005. Nr. 54.

⁴⁴ FEDOSIUK, O. *Baudžiamoji teisė (specialioji dalis). Nusikaltimai žmogaus laisvei*. Vilnius, 2006.

Galima teigti, kad ši poveikio aukai priemonė apima JTO Palermo protokole įvardintą piktnaudžiavimą valdžia. Valdžia, pavaldumas visada suponuoja tarp asmenų susiklosčiusius priklausomybės santykius.

Pažymėtina, jog teismų praktikoje juridinę reikšmę turi tik teisinis priklausomumas, t.y kaip tarp nukentėjusiojo ir kaltininko susiklosto teisiniai, įstatymo reguliuojami santykiai, suponuojantys šalių teises ir pareigas (darbdavio ir darbuotojo, viršininkų ir pavaldinių, dėstytojų ir studentų santykiai ir pan.). Vadinasi, vien tik faktinio priklausomumo nepakanka išvadai dėl pasinaudojimo asmens priklausomumu.

Darbo autorė atkreipia dėmesį, kad prekybos žmonėmis situacijoje gali būti dažni atvejai, kai piktnaudžijama faktiškai susiklosčiusia, bet juridiskai neapibrėžta padėtimi (pvz., tam tikrų „autoritetų“ įkalbinėjimai, spaudimas). Tad būtų racionalu, jei prekybos žmonėmis atveju teismai įvertintų ir faktinio priklausomumo aspektus.

Pasak A. Vaišvilos, teismų teisėkūra yra tik tiek teisėta, kiek skirta užpildyti teisinio reguliavimo spragas arba pašalinti tokio reguliavimo neapibrėžtumą, kitaip tariant plečiamojo teisės aiškinimo tikslas pirmiausia yra ne kurti naują elgesio taisyklę, o atpažinti teisės reikalavimus konkrečiame įstatymo tekste ir juos taikyti.⁴⁵ Prekybos žmonėmis atveju svarbiausias reikalavimas yra bet kokia kaina apsaugoti asmenis nuo neteisėto išnaudojimo, prievartos, ginti jų teisę į laisvę.

A. Vaišvila teigia, kad žmogaus teisės ir jų viršenybė reikalauja aiškinti įstatymų tekstus objektyviai ir teisingai. Objektyvumas skatina vengti teisės samprata ir principais nepagrįstų ar prieštaraujančių norminio teksto aiškinimų. Taip pat pabrėžia, kad teismas turi būti teisingas, o ne gailėstingas.⁴⁶ Darbo autorės manymu, tai, kad teismai įvertintų ir faktinio priklausomumo aspektus, anaiptol nelaikytina palankesniu požiūriu į prekybos žmonėmis auką, ar, dar daugiau, gailėstingumu, tai paprasčiausiai būtų teisingiau, atsižvelgus į pamatinius asmens laisvės ir neliečiamumo principus, taip pat atitinkamų prekybos atvejų studijas.⁴⁷ Kažkada, kvalifikuojant veiką kaip prekybą žmonėmis, buvo sureikšminamas aukos sutikimas (pvz., 1933 metų Tarptautinėje konvencijoje „*Dėl kovos su prekyba pilnametėmis moterimis*“), tačiau po daugiau nei dešimtmečio (1949 metų *JTO konvencija dėl kovos su žmonių prekyba ir trečiųjų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslais*) suprasta, kad norint kovoti su šiuolaikiškos vergijos dimensijomis, reikalinga teisinį reguliavimą pakreipti aukos „naudai“.

Pastebima, kad dažniausiai asmenys į prekybos žmonėmis pinkles patenka per neformalius tinklus (draugus, artimuosius).⁴⁸ V. Mikelėnas teigia,⁴⁹ kad teisinis aiškinimas turi būti suprantamas

⁴⁵ VAIŠVILA, A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006. Nr. 8 (86). 9 p.

⁴⁶ *Ibidem*, 2006, 11-12 p.

⁴⁷ *Prekybos žmonėmis aukų integracija ir reintegracija į darbinę visuomenę: nukentėjusiųjų istorijos*. [žiūrėta 2008 vasario 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.neparduodamas.lt/index.php/nukentejusiujųistorijos/112> .

⁴⁸ Apie tai plačiau IV skyriuje.

kaip tam tikro socialinio fenomeno esmės ir prigimties atskleidimas. Kyla klausimas, ar trečdalis aukų⁵⁰, savo naujų vaikinių užverbuotų dirbti sekso industrijoje, yra per maža dalis teigti, kad prekybos žmonėmis fenomenui būdingi ne teisiškai apibrėžti, bet faktiškai priklausomumo santykiai. Be to, ES Tarybos 2002 m. Pagrindų sprendime atsiribota nuo klasikinio požiūrio į asmens pažeidžiamumą, kaip tik nulemtą fizinių ar psichinių aukos savybių, ir kalbama apie situacijas, kai nukentėjusysis tiesiog neturi kito realaus pasirinkimo kaip tik pasiduoti kaltininkui. Klausimas, kodėl ir šiuo atveju negalima realiau pažvelgti į prekybos žmonėmis problemą, ir suvokti, kad priklausomumas nebūtinai suponuoja juridiskai sureguliuotus santykius. Aišku, įrodinėjimo prasme, teisėsaugos pareigūnams lengviau remtis argumentu, kad, pvz., auka yra įtariamojo prekyba žmonėmis darbuotoja. Tačiau pradėjus kitaip vertinti aptariamą nuostatą, gal bent maža dalimi būtų sumažintas prekybos žmonėmis atvejų latentškumas, kai aukos bijo kreiptis į teisėsaugos institucijas, nes yra faktiškai susijusios su kaltininkais.

e) *pasinaudojimas nukentėjusio asmens pažeidžiamumu*⁵¹ – tai piktavališkas pasiūlymas žmogui, kuris dėl sunkios savo padėties (fizinės ar psichinės) priverstas jį priimti. Lietuvos teismų praktikoje tokia būklė siejama su nukentėjusiojo amžiumi, neįgalumu, fiziniais trūkumais ar psichinėmis ligomis, dėl kurių asmuo objektyviai negali suvokti kaltininko atliekamų veiksmų ir (ar) tam pasipriešinti.

Jau minėta, kad pagal ES Tarybos 2002 m. Pagrindų sprendimą piktnaudžiavimas pažeidžiamumu būna ir tada, kai nukentėjusysis neturi realaus ar jam priimtino pasirinkimo kaip tik pasiduoti tam piktnaudžiavimui.⁵²

Paminėtina, kad remiantis JTO protokolu, prekyba žmonėmis gali būti laikomi ir atvejai, kai asmuo sutinka būti išnaudojamas dėl sunkios materialinės padėties, skolos likvidavimo ar papirkimo.⁵³

f) *apgaulė* – tai žmogaus suklaidinimas pranešant netikras žinias ar nutylint tiesą. Prekybos žmonėmis prasme, apgaule pripažintini ir įvairūs melagingi pažadai. Pagal šį požymį prekyba žmonėmis galima pripažinti įtraukimą į išnaudojimą suklaidinant dėl būsimo darbo pobūdžio, darbo sąlygų, galimybių grįžti į savo valstybę ir pan.

Įvairiuose prekybos žmonėmis tyrimuose pabrėžiama, kad moterys išvežamos į užsienį apgaunant dėl būsimo darbo pobūdžio, o paskui priverčiant verstis prostitucija, pvz., Lietuvoje 54% gyventojų mano, kad esama daug ar labai daug moterų išvežimo apgaulės būdu atvejų, Latvijoje –

⁴⁹ MIKELĖNAS, V. Teisės aiškinimas: teorinės ir praktinės problemos (1). *Justitia*, 1997. 4-5, 20-21 p.

⁵⁰ LAKAVIČIUS, P. *Mokyklinio amžiaus merginos – dažniausios prekybos žmonėmis aukos*. [žiūrėta 2008 sausio 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.paneveziobalsas.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=5368&Itemid=51

⁵¹ Šiaulių apygardos teismo byloje (Nr. 1-51-154/2007) nusikalstamos veikos priešingumas laisvei buvo pagrįstas tuo, kad nukentėjusioji buvo bejėgiškoje padėtyje dėl sveikatos būklės (diagnozuotas mišrus emocijų ir elgesio sutrikimas), socialinės padėties (apribotos tėvų teisės) ir nepilnametystės. FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 2005. Nr. 54. 76-81 p.

⁵² 2002 m. liepos 19 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. Oficialusis leidinys L 203, 01/08/2002 p. 0001 – 0004.

⁵³ Teismo nuosprendžių analizė rodo, kad Lietuvoje į tai neretai neatsižvelgiama.

63%, Estijoje – 50%.⁵⁴ Tačiau analizuojant įsiteisėjusius Lietuvos teismų nuosprendžius, kuriais nusikaltėliai buvo nuteisti už prekybą žmonėmis, pastebėta, kad nė viename iš jų neįrodyta atviros apgaulės ar prievartos.

Galima teigti, kad plačiąja prasme sąvoka „apgaulė“ apima ir sukčiavimą, kurį JTO Palermo protokolas atskirai įvardija poveikio priemonių aukai sąrašė.

g) *pinigų mokėjimas ar kitokios turtinės naudos suteikimas asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį.* Turtinės naudos suteikimas paprastai susijęs su pinigų, vertybinių popierių ar kitokių materialinių vertybių suteikimu, išlaidų išvengimu ir pan. Turtine nauda reikėtų laikyti ir tam tikrų turtinių teisių, kurios sudaro kaltininkui ateityje galimybę gauti turtinę naudą, įgijimą, turtinių prievolių išvengimą ir panašiai.

Įstatymų leidėjas šį požymį sieja ne su auka, o su asmeniu, kuris faktiškai kontroliuoja auką.

Pasak O. Fedosiuko, šį požymį sunku paaiškinti turint galvoje ankstesnių požymių ir visos normos struktūrą, nes jis nerodo piktavališko poveikio nukentėjusiajam ir neturi įtakos jo valiai. „Sumokėjimo“ požymis labiau atitinka veiką nei jos padarymo būdą, nors paminėtas tarp poveikio aukai būdų. Galima numanyti, kad ši nuostata grindžiama tuo, kad pinigų sumokėjimas įgyjant žmogų prilygsta vergijai ir savaime rodo veikos pavojingumą.⁵⁵

Autorės nuomone, tai, kad savo turiniu šis požymis sutampa su asmens pirkimo ar įgijimo požymiais, neturėtų būti sureikšminama iki požiūrio, jog sumokėjimo ar kitokios naudos suteikimo fakto nustatymas atleidžia nuo pareigos įrodinėti byloje kokį nors papildomą poveikį aukai. Pati prekybos žmonėmis prigimtis reikalauja kiekvienu atveju nustatyti piktavališko poveikio aukai požymį.

Remiantis prekybos žmonėmis logika, nėra būtina, kad pats pirkėjas, pardavėjas, verbuotojas, gabentojas taikytų aukščiau minėtus būdus. Pakanka žinoti, kad bent vienas iš šių būdų yra, buvo ar bus taikytas prieš nukentėjusįjį. Kai įtariamasis atlieka tik techninę funkciją prekyboje žmonėmis (pvz., gabena merginą iš vieno miesto į kitą norėdamas parodyti klientui ir nenaudoja jokių poveikio priemonių), kaltinimas jam gali būti grindžiamas tuo, kad normoje minimas aukos kontrolės priemonės taikys kiti asmenys. Taigi dalyvavimas padarant tik prekybos žmonėmis veiką arba taikant tik būdą, yra pakankamas inkriminuoti šį nusikaltimą.

⁵⁴ SIPAVIČIENĖ, A., GAIDYS, V. *Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas*. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą:

http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf

⁵⁵ FEDOSIUK, O. Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos (2005 m. birželio 23 d.) aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija*. 2007. T. 8 (98). 59-60 p.

Minėtomis poveikio priemonėmis kėsinama arba atimama fizinė arba žmogaus valios laisvė. Fizinės asmens laisvės atėmimas sietinas su fizinės ir psichinės prievartos⁵⁶ naudojimu, o kaltininko valios primetimo pagrindu gali būti prievarta, aukos amžius, fizinis ar psichinis bejėgiškumas.⁵⁷

Veika gali būti kvalifikuota kaip LR BK 147 str. numatytas nusikaltimas tik nustačius, kad žmogaus laisvė pažeista (normoje numatytais būdais). Tačiau nereikėtų to suprasti tik kaip tiesioginio laisvės suvaržymo, antraip tai gali paskatinti neigiamas tendencijas teismų praktikoje ir nukrypimą nuo prekybos žmonėmis normos tikrojo turinio. Netiesioginė laisvę varžanti kontrolė taip pat turėtų būti įvertinama. Juk nusikalstamos veikos priešingumas teisiniam gėriui baudžiamojoje teisėje netapatinamas su tiesioginiu įstatymo saugomų vertybių pažeidimu.

Prekybos žmonėmis aukos laisvės kontrolė gali būti tiek akivaizdi, tiek užmaskuota. Tačiau tiek vienu, tiek kitu atveju, nustatyti šias aplinkybes gana sunku, nes prekybos žmonėmis sandoriai dažnai atskleidžiami, kai nukentėjęsysis dar nėra išnaudojamas ar griežtai kontroliuojamas.

Kai auka kontroliuojama naudojant psichinę prievartą, apgaulę arba yra manipuliuojama vaiku, psichiškai nesveiku asmeniu, fizinės ir valios laisvės pažeidimai tokioje *tiesioginėje* kontrolėje yra akivaizdūs, todėl juos lengviau įrodyti.

Netiesioginė laisvę varžanti kontrolė pirmiausia pažeidžia asmens valios laisvę, tačiau laisvės pažeidimo mechanizmas čia nėra akivaizdus (nors ir preziumuojamas) ir sunkiau įrodinėjamas. Netiesioginės kontrolės prievartinė esmė užmaskuota tam tikru kaltininko ir aukos „susitarimu“, kai auka sutinka būti kontroliuojama ir išnaudojama. Šis aukos sutikimas nepaneigia sandorio priešingumo žmogaus laisvei. Pastebėta, kad tokiose situacijose aukos yra apgaunamos dėl darbo sąlygų, atlyginimo dydžio, primetama pareiga atidirbti skolą ir pan. Užmaskuotą laisvės varžymą taip pat rodo ir tai, kad auka turi (ar turės ateityje) ribotas galimybes ištrūkti iš išnaudojimo tinklo. Yra apribojama aukos judėjimo laisvė, pasisavinami tapatybės dokumentai, kontroliuojamas jos kasdienis gyvenimas, užblokuojami socialiniai kontaktai, darbo konfliktai sprendžiami neteisinais būdais ir pan.

Kaip jau minėta, išnaudojamo asmens sutikimas neturi reikšmės kvalifikuojant veiką, jei prieš auką buvo panaudota bent viena iš aukščiau išvardintų poveikio priemonių.

⁵⁶ Terminas „prievarta“ bendriausiu požiūriu suprantamas kaip „jėgos vartojimas, vertimas ką daryti arba nedaryti“. Prievartos žmogui pobūdis visuomenėje gali būti įvairus: materialinis, ideologinis, tiesioginis, netiesioginis, socialinis, ekonominis, politinis, moralinis, fizinis, psichologinis, teigiamas, neigiamas, teisėtas, neteisėtas ir kt. Neteisėta prievarta sietina su žmogaus teisių bei laisvių ribojimais (varžymais) bei tiesioginiais jų pažeidimais, t. y. pasikėsinimais į gyvybę, sveikatą, asmens bei turto neliečiamybę, laisvę, privatų gyvenimą, individualybę, garbę, savigarbą (orumą) ir kt. DAPŠYS, A., SAKALAUSKAS, G., VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti*. Vilnius, 2005. 13 p.

⁵⁷ Šiuo požiūriu žmogaus veiksmų laisvės varžymo (LR BK 148 str.) nusikalstama veika primena prekybą žmonėmis, mat šia veika įvairiomis priemonėmis taip pat kėsinama į žmogaus valios laisvę. Skirtumas, kad prekeiviai žmonėmis naudoja ne tik psichinę, bet ir fizinę prievartą. Nors neteisėtas reikalavimas iš kito žmogaus elgtis prieš savo valią pagal kaltininko nurodymą būdingas abiejoms nusikalstamoms veikoms, tik prekybos žmonėmis atveju tokia veika visada siekiama asmens išnaudojimo. LR BK 148 str. toks išnaudojimo tikslo požymis nenumatytas.

Prekybos žmonėmis nusikaltimą kvalifikuojantis požymis – sistemingumas, t. y. tiek dviejų, tiek daugiau kartų neteisėtų sandorių sudarymas, kuomet perkamas arba parduodamas žmogus, taip pat jau minėtas išnaudojimas, siekiant įgyti nukentėjusio asmens organą, audinį arba ląstelių, bei nusikaltimo padarymas organizuotoje grupėje.

Nusikaltimo sudėtis yra formalioji, t. y. pasekmės nėra būtinas šio nusikaltimo sudėties požymis. Nusikaltimas laikomas baigtu nuo neteisėto sandorio, t. y. bet kokios formos susitarimo dėl žmogaus perdavimo arba įgijimo, sudarymo momento (susitarimas dėl žmogaus perdavimo–įgijimo ir pats perdavimas–įgijimas vyksta iš esmės tuo pačiu metu). Taip pat prekybos žmonėmis nusikaltimas laikomas baigtu nuo verbavimo, gabenimo veikslių pradžios bei momento, kai nukentėjusiajam sudaroma nelaisvės būklė. Formaliosios prekybos žmonėmis sudėties įtvirtinimas turėtų palengvinti ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir teismų darbą.

Nusikaltimo padarymo būdas, įrankiai, priemonės, laikas, vieta kvalifikavimui reikšmės neturi, nors gali būti svarbūs individualizuojant bausmę.

Nusikaltimo subjektas – fizinis asmuo nuo 16 metų ir juridinis asmuo.⁵⁸

Subjektyvioji nusikaltimo pusė – šis nusikaltimas yra padaromas tiesiogine tyčia – t. y. kaltininkas suvokia, kad neteisėtai perleidžia arba įgyja, verbuoja, gabena, laiko nelaisvėje kitą žmogų ir sąmoningai to siekia. Kaltininkas suvokia savo veikos pavojingą pobūdį ir valingai siekia šiame LR BK straipsnyje numatytų tikslų (bent jau vieno iš jų): 1) įtraukti asmenį į prostituciją ir (ar) pelnytis iš to; 2) išnaudoti asmenį pornografijai; 3) priverstiniam darbui; 4) neteisėtam jo organų transplanatvimui. Pažymėtina, kad nusikaltimo motyvai, paskatos kvalifikavimui reikšmės neturi.

Asmens atsakomybė už kito asmens pardavimą, pirkimą ar kitoki perleidimą ar įgijimą, verbavimą, gabenimą, laikymą nelaisvėje įstatyme neberibojama tikslo – „gauti turtinės ar kitokios asmeninės naudos“, kaip 1998⁵⁹ ir 2003⁶⁰ metų LR BK nuostatose⁶¹ dėl prekybos žmonėmis. Svarbu, kad siekiama išnaudoti kontroliuojamą asmenį.

Įstatymų leidėjo sprendimas išimti materialinės ar kitokios naudos gavimo tikslą iš prekybos žmonėmis definicijos vertintinas pažangiai. Nors toks tikslas daug pasako apie veikos pavojingumą, tačiau sunkiai įrodomas, negana to, neigia poreikį įrodinėti asmens išnaudojimo faktą. Neveltui ir Palermo protokolas akcentuoja, kad svarbiausias prekybos žmonėmis požymis yra ne naudos gavimas, o *žmogaus išnaudojimas* įvairių formų seksualinei veiklai, priverstiniam darbui, vergijai, organų

⁵⁸ Apie nusikaltimo subjektą plačiau šio darbo III skyriuje.

⁵⁹ Valstybės žinios, 1998, Nr.67-1937.

⁶⁰ Valstybės žinios, 2003, Nr. 38-1733.

⁶¹ Atitinkamas LR BK nuostatas galima aiškinti, kaip nulemtas to meto situacijos Lietuvoje, kur dažniausiai buvo išaiškinami prievartinės prostitucijos atvejai, susiję su turtinės naudos gavimu

transplantacijai. Juk laisvo ir neliečiamo asmens išnaudojimas, kuomet paminamos prigimtinės žmogaus teisės, ir daro prekybos žmonėmis veiką ypač pavojingą.

Išnaudojimo⁶² tikslai reiškia, kad sandoris, kurio objektas – žmogus, sudaromas siekiant nelegaliai kontroliuoti ir pelnytis iš jo darbo arba žinant, kad tai darys kiti asmenys. Taigi išnaudojimo tikslas yra ne tik kaip subjektyvus kaltininko siekis, bet gali pasireikšti kaip bendras suvokimas, t.y., kai pats kaltininkas nors ir nesiekia, bet žino apie tokius kitų asmenų tikslus.

Lietuvos įstatymų leidėjas pasekė tarptautiniu pavyzdžiu ir prekybos žmonėmis sampratą sieja ne vien su moterų išnaudojimu prostitucijos tikslams, bet ir su kitomis visuomeninio gyvenimo sritimis, kuriose gali būti prekiaujama žmogumi. LR BK įvardina asmenų išnaudojimą seksualinėmis formomis (prostitucija, pornografija), priverstinį darbą bei organų, audinių, ląstelių išsigijimą. Darbe yra detaliau aptariamos minėtos išnaudojimo formos:

a) Asmens *įtraukimas į prostituciją* pasireiškia aktyviais veiksmais, kuriais siekiama sukelti asmens norą verstis seksualine veikla arba siekiama daryti įtaką jo apsisprendimui verstis prostitucija.

Tarptautinių žodžių žodyne prostitucija (lot. *prostituto* – „viešai išstatau“) yra apibūdinama kaip „nesantuokiniai lytiniai santykiai už materialų atlyginimą, be dvasinio ryšio, sukeliantys klientui lytinį pasitenkinimą ir slopinantys lytinius poreikius“.⁶³ Materialiniu atlyginimu galima laikyti pinigus, juvelyrinius dirbinius, daiktus ir pan.

Pažymėtina, kad „asmens įtraukimas į prostituciją“ ir „išnaudojimas prostitucijai“ nėra tapačios sąvokos. Siekis įtraukti asmenį į prostituciją gali neatnešti jokio pelno, atvirkščiai, gali būti net nuostolingas. Tačiau įstatymų leidėjas, turėdamas tikslą užkardyti išnaudojimą prostitucijai, jau vien sieki „įtraukti asmenį į prostituciją“ laiko nusikalstamu.

Pelymasis iš kito asmens prostitucijos gali pasireikšti kaip:

1) pajamų turėjimas iš kito asmens prostitucijos – šis požymis apima ne tik paslaugų reklamavimą, klientų paiešką, prostitutės suvedimą su klientu prostitucijos tikslais, medicininio (psichologinio) aptarnavimo užtikrinimą, protekciją, bet svarbiausia, ir šios veiklos kontrolę – pajamų, gautų iš prostitucijos, tvarkymą, jų investavimą.

2) sąvadavimas prostitucijai – tarpininkavimo, ypač informacinio pobūdžio, veiksmai, be kurių visiškai (iš dalies) nebūtų galimas ar įmanomas, ar įvykęs prostitutės kontaktas su konkrečiu klientu seksualiniams poreikiams tenkinti. Sąvadavimas gali pasireikšti įvairiais būdais: įkalbinėjimu, įtikinėjimu, suviliojimu ar kitokiu siekimu palenkti asmenį užsiimti prostitucija; pasimatymų surengimu, kliento parūpinimu prostitutei ir atvirkščiai, patalpų pritaikymu, nuoma ir pan.

⁶² *Išnaudoti* – naudingai suvartoti, skriausti ką, pasisavinti darbo vaisius. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leid. Vilnius, 2000.

⁶³ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2000.

3) prostitucijos organizavimas, vadovavimas jai –nuo sąvadavimo prostitucijai skiriasi veiksmų sistemingu, koordinavimu, nuolatinių sąlygų, būtinų lytiniais poreikiams tenkinti, sudarymu.

Pažymėtina, kad šiuo požiūriu prekyba žmonėmis tiesiogiai siejasi su kitomis LR BK numatytomis nusikalstamomis veikomis (pelnymasis iš kito asmens prostitucijos (307 str.) ir asmens įtraukimas į prostituciją (308 str.)).⁶⁴

b) *išnaudojimas pornografijai*⁶⁵ – apima asmens įtraukimą dalyvauti pornografinio pobūdžio renginiuose, jo išnaudojimą pornografini produkcijai gaminti, bei pelnydamasi iš tokios kito asmens veiklos.⁶⁶

Pornografinio pobūdžio informacija – tai informacija, kai atvirai ir detalai rodomas tikras ar suvaidintas lytinis aktas, lytiniai organai, tuštinimasis, masturbacija arba lytiniai iškrypimai (pedofilija, sadizmas, mazochizmas, zoofilija, nekrofilija ir kt.), ir tai yra pagrindinis tokios informacijos tikslas.⁶⁷

Pažymėtina, kad dažnai sunkiai nustatoma riba tarp pornografijos ir erotikos. *Erotinio pobūdžio informacija*⁶⁸ – tai informacija, kuria skatinamas lytinis geismas, rodomas tikras ar suvaidintas lytinis aktas ar kitoks seksualinis pasitenkinimas arba seksualiniai reikmenys.

Lietuvoje kaip ir daugelyje kitų šalių tik pornografija yra draudžiama. Autorės nuomone, kai kalbame apie vaikų išnaudojimą pornografijai, būtų racionalu nedaryti jokio skirtumo tarp pornografinio ir erotinio pobūdžio informacijos ir tiek vienu, tiek kitu atveju numatyti baudžiamąją atsakomybę asmenims, išnaudojantiems vaiką minėtiems veiksams.

Vadinasi, *vaikų pornografiją* reikėtų vertinti kaip atvirai pavaizduotus seksualinius veiksmus, kuriuose dalyvauja vaikai. Šie veiksmai gali būti pateikti bet kuria vaizdine arba spausdinta forma, taip pat reikšti tikrus ar imituojamus seksualinius santykius, pvz., masturbaciją, sadistinę ar mozochistinę prievartą, genitalijų ar lytinių sričių gašlų demonstravimą.⁶⁹

c) *išnaudojimas priverstiniam darbui* pasireiškia aktyviais veiksmais, kuriais žmogus večiamas atlikti „bet kokį darbą ar tarnybą, kurios buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurios asmuo nesutiko atlikti savo valia“.⁷⁰

⁶⁴ Pažymėtina, kad prekyba žmonėmis/vaikais, atskleista žmogaus išnaudojimo stadijoje, turėtų būti inkriminuojama kartu su (kaip realioji sutaptis) pelnymusi iš kito asmens prostitucijos, vaiko išnaudojimu pornografijai.

⁶⁵ Pornografija – [gr. porne – paleistuvė + grapho – rašau] – natūralistinis lytinio gyvenimo vaizdavimas meno kūrinuose. ORINTAITĖ, S. *Vaikų pornografija – apžvalga*. Lietuvos Teisės Universiteto konferencijos pranešimas, 2003 m. [žiūrėta 2008 kovo 1d.]. Prieiga per internetą: www.children.lt/?_nm_shot=files.1.1-44&_nm_nosession=1

⁶⁶ Tyrimų duomenimis ši prekybos žmonėmis forma pasižymi specifika: į pornografijos verslą dažniau įtraukiami vaikai, ypač berniukai. Rizikos grupės vaikai: žinios. *Lietuvos AIDS centro informacinis biuletenis*. Vilnius, 2004, Nr. 2 (20).

⁶⁷ LR Visuomenės informavimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. [120-4436](#).

⁶⁸ Valstybės žinios, 2004, Nr. [120-4436](#).

⁶⁹ ORINTAITĖ, S. *Vaikų pornografija – apžvalga*. Lietuvos Teisės Universiteto konferencijos pranešimas, 2003 m. [žiūrėta 2008 kovo 1d.]. Prieiga per internetą: www.children.lt/?_nm_shot=files.1.1-44&_nm_nosession=1

⁷⁰ Taip priverstinį darbą apibrėžia *1930 m. konvencija dėl priverstinio ar privalomojo darbo* (Nr. 29), Valstybės žinios, 1996, Nr. 27-648 bei *1957 m. konvencija dėl priverstinio darbo panaikinimo* (Nr. 105) Valstybės žinios, 1996, Nr. 28-676.

Be to, 2007 m. gegužės 23 d. Europos Parlamento rezoliucijoje „Dėl deramo darbo visiems skatinimo“ (2006/2240(INI)) pripažįstama, jog dirbant neformalioje ekonomikoje, vykdant nedeklaruotą bei neteisėtą veiklą, o taip pat naudojantis priverstiniu ir vaikų darbu nesilaikoma deramo darbo standartų ir padoraus darbo principas nėra užtikrinamas.

Reikia pastebėti, kad LR BK reglamentuoja asmens išnaudojimą priverstiniam darbui (147¹ str.) kaip atskirą nusikalstamą veiklą. Jei prekyba žmonėmis yra atskleidžiama asmens išnaudojimo situacijoje, kartu inkriminuojamas ir minėtas 147¹ str.⁷¹ Įstatymų leidėjas suprato būtinybę reglamentuoti asmens išnaudojimą priverstiniam darbui, kadangi pagal egzistuojančią LR BK numatytą prekybos žmonėmis normą formaliai nereikia įrodyti fakto, kad auka buvo piršta arba parduota siekiant ją išnaudoti priverstiniam darbui. Kita vertus, iki 2005 m. birželio 23 d. baudžiamajame įstatyme iš esmės nebuvo normos, kuria būtų draudžiama vergija ar kitoks priverčiamojo darbo išnaudojimas.

Pasak, D. Mickevičiaus būtent nukentėjusio asmens darbo išnaudojimas ir yra prekybos žmonėmis esmė, nes tai yra nusikalstamo verslo pajamų šaltinis. Šio autoriau nuomone, iki tol vykstantis asmens verbavimas, gabenimas, slėpimas, kiti neteisėti sandoriai jo atžvilgiu yra tik neteisėto priklausomybėn patekusio asmens išnaudojimo prielaidos. LR BK 147 str. įtvirtinta prekybos žmonėmis sudėtis iš esmės draudžia vien neteisėtus sandorius, kuriais suvaržoma asmens laisvė, tačiau vėlesnis priklausomo žmogaus išnaudojimas tarsi lieka už nusikaltimo sudėties ribų.⁷²

d) *išnaudojimas siekiant įgyti organų, audinių, ląstelių*⁷³.

Prekyba žmogaus organais⁷⁴ – teisėta ar neteisėta prekyba bet kuria žmogaus kūno dalimi ar iš jos pagamintu produktu.⁷⁵

Prekybos žmogaus organais formos: a) nelegalus organų ėmimas iš mirusiųjų; b) nelegalus arba legalus įvaikinimas (ypatingai užsienio subjektų) prekybos žmogaus organais tikslu; c) žmonių

⁷¹ Valstybės žinios, 2005, Nr. 81-2945

⁷² MICKEVIČIUS D. Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse įtvirtintų prekybos žmonėmis ir vaiko pirkimo arba pardavimo sudėčių atitiktis Lietuvos Respublikos tarptautinėms sutartims ir Europos Sąjungos teisei aspektai. *Teisė*, 2005. 8-10 p.

⁷³ Daugėja atvejų, kai žmonės viliojami parduoti savo kūno dalis už solidžią sumą. Lietuvoje tokių atvejų dar nėra užregistruota, bet žinoma faktų, kai už inkstų pardavimą buvo siūloma 3 tūkst. JAV dolerių.

⁷⁴ Dar 9 –ajame dešimtmetyje ekspertai pastebėjo “transplantacijos turizmo” apraiškas: azijiečiai keliaudavop į Indiją bei kitas pietryčių Azijos dalis, tam kad iš skurstančių vietos gyventojų gautų organų. Vėliau geografija tik plėtėsi (iki Brazilijos, Filipinų). Pažymima, kad, pvz., Kinijoje įteisintas nuteistų asmenų organų panaudojimas komerciniuose sandoriuose, taip pat organais ir toliau sėkmingai prekiaujama Indijoje, nors vietos įstatymai kai kuriose regionuose uždraudė tokią prekybą. [žiūrėta 2008 kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1611.htm>

⁷⁵ „Žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas“ 11 straipsnio „Komercinių sandorių neleistinumas“ 1 dalyje teigiamia, kad gyvo ar mirusio žmogaus audiniai, ląstelės ir organai negali būti civilinių komercinių sandorių objektas, taip pat draudžiama skelbti apie žmogaus audinių, ląstelių ir organų poreikį arba jų prieinamumą, siekiant finansinės arba panašios naudos. Valstybės žinios, 1996, Nr. 116-2696.

grobimas, d) jų žudimas, e) nelaimingų atsitikimų imitavimas, f) savanoriškas savo kūno dalių pardavimas siekiant gauti finansinę naudą.⁷⁶

Galima teigti, kad Lietuvos įstatymų leidėjas asmens išnaudojimą, kai siekiama įgyti nukentėjusiojo organą, audinį arba ląstelių, laiko itin pavojinga veika, kadangi šią prekybos žmonėmis aukų išnaudojimo formą įvardija kaip nusikaltimą kvalifikuojantį požymį. Autorės nuomone, tokią poziciją, viena vertus, gali lemti, pats nusikaltimo objektas: nusikaltstama veika kėsিনamasi ne tik į asmens laisvę, bet ir į žmogaus kūno neliečiamumą, audinių ar organų anatomicinį vientisumą, jų funkcijas, taip sukeliant pavojų žmogaus gyvybei bei sveikatai. Antra vertus, Lietuvoje nėra ir nebuvo aptikta tokių prekybos žmonėmis (vaikais⁷⁷) atvejų, kur būtų siekiama minėto išnaudojimo.⁷⁸ Taigi veika tarsi įgyja „egzotišką“ atspalvį šalia visiems gerai pažįstamų prostitucijos, žmogaus išnaudojimo priverstiniam darbui reiškiniių ir suponuoja ypatingą poreikį kovoti su išnaudojimu transplantacijai.⁷⁹

LR Žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas bei poįstatyminiai aktai, pvz., LR Sveikatos apsaugos ministro įsakymai „Dėl asmens sutikimo ar nesutikimo, kad jo audiniai ir (ar) organai po jo mirties būtų panaudoti transplantacijai pareiškimu ir jo registravimo sveikatos priežiūros įstaigoje tvarkos patvirtinimo“ (2000 m. birželio 30 d. Nr.368); „Dėl mirusiojo artimųjų neprieštaravimo, kad mirusiojo audiniai ir (ar) organai būtų paimti transplantacijai, įforminimo raštu tvarkos patvirtinimo“ (2000 m. birželio 30 d. Nr.367); „Dėl naudojimosi žmogaus audinių ir organų donorų recipientų registro duomenimis tvarkos patvirtinimo“ (2000 m. lapkričio 9 d. Nr. 636) yra skirti reglamentuoti žmogaus organų ir audinių panaudojimą transplantacijai.

Abejotina, ar LR BK išvardintos žmogaus išnaudojimo formos yra vienintelės egzistuojančios realiame pasaulyje. Tačiau tiek dėl pačiam prekybos žmonėmis fenomenui būdingo latentiško, tiek dėl besikeičiančių gyvenimo aplinkybių ir prekeivių žmonėmis veiklos krypčių bei metodų pokyčių vargiai įmanoma įstatyme numatyti visas galima prekybos žmonėmis aukų išnaudojimo sritis. Tad Lietuvos įstatymų leidėjas prekybos žmonėmis normoje įvardino dažniausiai pasitaikančias žmonių išnaudojimo formas, susijusias su išnaudojimu seksualinėje veikloje bei išnaudojimu priverstiniam darbui, o taip pat itin pavojingą išnaudojimą, siekiant įgyti asmens organą ar audinį.

⁷⁶ BANYTĖ, D., *et al.* Prekyba žmogaus organais: nusikalstama veika ar pasirinkimo laisvė? Vilnius, 2006. [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/2006/prekyba-zmogaus-organais.ppt>

⁷⁷ GEČĖNIENĖ, S., MALIŠAUSKAITĖ, S. Prekybos vaikais problema ir jos mastas Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2003. Nr. 40. 117-123 p.

⁷⁸ NOTB direktorės gydytojos Asta Kubilienės teigimu, Lietuvoje nebuvo susidurta su atvejais, kada būtų siekiama nelegaliai įgyti ar parduoti žmogaus organą, audinį ar ląstelę. BANYTĖ, D., *et al.* Prekyba žmogaus organais: nusikalstama veika ar pasirinkimo laisvė? Vilnius, 2006. [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/2006/prekyba-zmogaus-organais.ppt>.

⁷⁹ Konvencijos „Dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos medicinos taikymo srityje“ 21 str. (Finansinės naudos draudimas) teigia, jog žmogaus kūnas ir jo dalys neturi būti finansinės naudos šaltinis.

Paminėtina, jog 2003 metais LR BK nepagrįstai išplėtė prekybos žmonėmis sampratą, kai šio straipsnio dispozicijoje buvo visai atsisakyta įvardinti žmogaus išnaudojimo tikslą⁸⁰. Lietuvos įstatymų leidėjas prekybos žmonėmis požymį siejo su tam tikros naudos gavimo faktu, o ne pačiu išnaudojimu. Tai tarsi reiškę, kad neatlygintinas asmens perleidimas išnaudoti tartum ir nebuvo nusikalstama veika. Tiesa, būta nuomonių⁸¹, kad toks įstatymų leidėjo sprendimas normos dizpozicijoje neįvardinti asmens perleidimo ar įgijimo tikslų buvo taiklus ir iš dalies atitiko Palermo protokolo poziciją. Tokiu atveju prekybos žmonėmis turinį sudaro ir išnaudojimas nusikalstamame versle bei vergijoje, darbo jėgos išnaudojimas gamyboje ar buityje, išnaudojimas vaisiaus išnešiojimo tikslais ir pan.

Autorės nuomone, per daug lakoniškai apibrėžtas prekybos žmonėmis fenomenas, neįvardijant konkrečių šios veikos išnaudojimo tikslų bei formų, nepagrįstai išplečia neteisėtų veikų ratą ir apsunkina teisėsaugos pareigūnų darbą, kovojant su prekybos žmonėmis reiškiniu, identifikuojant bei įrodinėjant aukų žmogaus prigimtinių teisių pažeidimus.

Vertinant prekybos žmonėmis sudėties požymius, matyti, kad Lietuvos įstatymų leidėjas iš esmės įgyvendino pažangias JTO Palermo Protokolo ir 2002 m. liepos 19 d. ES Tarybos sprendimo nuostatas dėl prekybos žmonėmis nusikaltimo padarymo būdo, priemonių, nukentėjusiojo bei nusikaltimo subjekto. Skirtumas – tai šiek tiek siauresnis Lietuvos įstatymo leidėjo požiūris į išnaudojimo sritis, pvz., LR BK 147 str. nemini vergijos bei veiklos, panašios į vergiją kaip išnaudojimo sričių.

2.2 *Vaiko pirkimo arba pardavimo sudėties požymių analizė*

Minėta, kad LR BK 157 str. yra specialioji norma LR BK 147 str. požiūriu, mat kalbama apie specifinę auką – vaiką, nepilnametį. Vaikas dar nėra įgijęs visiško identiteto, nepasižymi visiška socialine ir psichologine branda, tad blogiau nei suaugusieji geba valdyti emocijas, jausmus, racionaliai pasirinkti savo elgesio variantus, numatyti savo veiksmų pasekmes, suvokti „pasiūlymo“ turinį, identifikuoti, prognozuoti kriminogeniškas situacijas. Neatsitiktinai įstatymų leidėjas šitą normą atskyrė nuo bendros prekybos žmonėmis definicijos ir įrašė tarp kitų LR BK XXIII skyriaus „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai vaikui ir šeimai“ teisės normų, taip tarsi pabrėždamas, kad šiuo nusikaltimu ne tai, kad pasikėsinama į pamatinį visuomenės gėrį – žmogaus laisvę –, bet, dar daugiau, pasikėsinama į labai jautrios visuomenės dalies – vaikų – laisvę ir neliečiamumą, kartu

⁸⁰ P.vz., Albanijos įstatymuose be įprastinių išnaudojimo formų (JTO Palermo protokolo pozicija), yra teigiama, kad išnaudojimu taip pat laikomi *bet kokie veiksmai*, priešingi žmogaus laisvėms ir teisėms. [žiūrėta 2008 vasario 24]. Prieiga per internetą: <http://www.childcentre.info/projects/trafficking/dbaFile11169.pdf>.

⁸¹ FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis baudžiamajoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 2005. Nr. 54. 79-80 p., ir MICKEVIČIUS, D. Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse įtvirtintų prekybos žmonėmis ir vaiko pirkimo arba pardavimo sudėčių atitiktis Lietuvos Respublikos tarptautinėms sutartims ir Europos Sąjungos teisei aspektai. *Teisė*, 2005. 7-8 p.

pažeidžiant vaiko šeimos⁸² teises bei teisėtus interesus, kas neišvengiamai duoda smūgį visai visuomenei bei valstybei⁸³.

Pagrindiniu šio nusikaltimo objektu yra laikoma vaiko laisvė, jo neliečiamumas, normalus jo vystymasis, vaiko šeimos interesai.⁸⁴

Autorės manymu, toks tradicinis požiūris į prekybos vaikais objektą yra gana ribotas. Jei teigiama, kad vaiko interesai⁸⁵ atsiremia vien į sąlygas, būtinas vaiko normaliam fiziniam ir protiniam vystymuisi, garantuoti, tai kaip paaiškinti, pvz., atvejį, kai šeima, negalėdama turėti vaikų, iš prekeivių žmonėmis įsigyja naujagimį, kurio asocialūs tėvai nusprendžia atsikratyti savo dar viena atžala, už didelius pinigus atiduodami jį į prekeivių žmonėmis rankas.⁸⁶ Naujoje šeimoje vaikas auga, aprūpintas meile, dėmesiu, jo fiziniam, protiniam, doroviniam, seksualiniam brendimui užtikrinamos visos sąlygos, vaikas tiesiog laimingas. Šiuo atveju, vaiko vystymosi sąlygos, jo teisė į neliečiamybę nepažeidžiamos, rodos, ir tėvų interesų neigimo nėra. Tai kur yra baudžiamosios teisės ginamos vertybės pažeidimas? Aišku, galima rasti argumentų, kad paneigta vaiko teisė į identitetą, taip pat galima būtų teigti, kad prekyba vaikais savo prigimtimi yra pavojinga visuomenei ir valstybei. Be to, šioje situacijoje galima aptikti laisvę varžančios kontrolės apraiškų: prekeiviai žmonėmis pasinaudoja sunkioje materialinėje būklėje buvusių vaiko tėvų padėtimi. Tačiau, kas jei tokiems tėvams nė motais pinigai – jų tikslas, grubiai tariant, atsikratyti dar viena „burna“ šeimoje. Čia galima diskutuoti daug ir plačiai, tačiau aišku viena, kad vaiko teises reikia traktuoti kaip nedalomas ir tarpusavyje susijusias.

Autorės nuomone, prekybos vaikais objektu reikėtų laikyti ne tik vaiko laisvę, jo neliečiamumą bei normalų jo vystymąsi bet ir vaiko teisę į identiškumą, teisę žinoti savo tėvus, būti jų globojamam.

Nukentėjusiuoju nuo prekybos vaikais yra kiekvienas asmuo nesulaukęs 18 metų⁸⁷, kurio laisvė yra suvaržyta ar kuris jos neturi (yra priklausomas).⁸⁸

Pabrėžtina, kad įstatymų leidėjas ypatingą dėmesį skiria mažamečiam vaikui, todėl nustatė nusikaltimą kvalifikuojantį požymį – neteisėtą prekybos žmonėmis sandorių, kurių objektas yra

⁸² Dabartinės kalbos žodynas pateikia 2 „šeimos“ prasmes: a) žmonių grupė, susidedanti iš vaikų ir tėvų (kartais ir artimų giminių), gyvenančių kartu; b) žmonių grupė, organizacija, turinti bendrus interesus. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leid. Vilnius, 2000. 172 p.

⁸³ Dar 1995 metais Lietuva, ratifikavusi JT Vaiko teisių konvenciją, pripažino, kad vaiko teisių ir teisėtų interesų apsauga yra vienas iš svarbiausių uždavinių, keliamų mūsų visuomenei ir valstybei.

⁸⁴ LR BK leidėjai atsižvelgė į konstitucines nuostatas, pvz., skelbiančias, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas, taip pat kad valstybė saugo ir globoja šeimą ir vaikystę (38 str.), ir numatė galimybę ginti specifinius šeimos ir vaiko interesus baudžiamosios teisės priemonėmis.

⁸⁵ Vaiko interesai – tai pirmiausia įstatymuose numatytos vaiko teisės ir galimybės šias teises įgyvendinti konkrečioje situacijoje. LAT senato 1999 m. gruodžio 31 d. nutarimas nr. 24 „Dėl įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant įvaikinimo bylas. 17 p. 2 d.

⁸⁶ Pateiktas pavyzdys grynai iliustracinis.

⁸⁷ Paminėtina, kad įstatymų numatytais atvejais ir 18 metų sulaukusiam asmeniui yra taikomos papildomos garantijos, arba vyresniems nei 18 metų asmenims suteikiamos suaugusiojo teisės ir pareigos (pvz., emancipacijos atveju), tačiau tokios išlygos nereiškia, kad baudžiamoji teisė vetina šiuos asmenis kaip suaugusius.

⁸⁸ Apie auką ir nukentėjusįjį plačiau šio darbo IV skyriuje.

mažametis vaikas, sudarymas. Akivaizdu, kad LR BK 157 str. 2 dalyje numatyta didesnė mažamečių asmenų apsauga nuo prekybos vaikais. Pozityvi diskriminacija Lietuvos baudžiamojoje teisėje yra pateisinama, o ir LR BK straipsnių sisteminė analizė leidžia teigti, jog mažamečio interesai visais atvejais ginami labiau.

Objektyvioji nusikaltimo pusė iš esmės sutampa su prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėties objektyviaisiais požymiais (vaiko pardavimas ar kitoks perleidimas, pirkimas ar kitoks įgijimas, verbavimas, gabenimas, neteisėtas vaiko laikymas nelaisvėje), išskyrus, kad vaiko pirkimo arba pardavimo atveju, skirtingai nei prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos sudėtyje, atskirai yra numatyta baudžiamoji atsakomybė už tokius veiksmus kaip neteisėtas *siūlymas pirkti ar kitaip įgyti vaiką*. Šią veiką galima suprasti kaip konkretų pasiūlymą, patarimą, užuominą pirkti, įgyti vaiką išnaudojimo tikslams, tokios minties sukėlimą (įtikinėjant, reklamuojant „prekę“) kitam asmeniui. Vadinasi, kai prekybos žmonėmis atveju nukentėjusysis yra vaikas, itin pavojingas ir baustinas yra ne tik pats neteisėtas sandoris dėl vaiko, bet vien jau vienašališkas pareiškimas, pasiūlymas pradėti tokį sandorį, kvietimas dėti dėmesį dėl vaiko įgijimo arba perleidimo išnaudojimo tikslais.

Skirtingai nuo prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėties, prekybos vaikais sudėtyje nėra numatomi veikos *padarymo būdai* (smurtas, grasinimai, psichinė prievarta, kt.) kaip būtinieji požymiai. Šiuo atveju BK norma pakartoja JTO Palermo Protokolo nuostatą, kad vaiko verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar priėmimas išnaudojimo tikslais laikomas prekyba žmonėmis bet kuriuo atveju.

Kvalifikuojant veiką, kaip prekybą vaikais, nereikalingas šių būdų nustatymas. Tačiau tai nereiškia, kad realiai darant nusikaltimą nėra naudojami šie būdai. Svarbu tai, kad šie būdai (ypač apgaulės) yra nukreipiami ne tik prieš pačius vaikus, bet ir jų artimuosius.

Nusikaltimą kvalifikuojančiu požymiu laikomas ne tik mažamečių pirkimas arba pardavimas, bet ir dviejų ar daugiau neteisėtų sandorių, kuomet perkamas arba parduodamas vaikas, sudarymas, o taip pat išnaudojimas, siekiant įgyti nukentėjusio vaiko organą, audinį arba ląstelių, bei nusikaltimo padarymas organizuotoje grupėje.

Pagal teisinę konstrukciją šio nusikaltimo sudėtis taip pat yra formalioji: pasekmės nėra būtinas nusikaltimo sudėties požymis. Nusikaltimas laikomas baigtu nuo momento, kai pareiškiamas siūlymas pirkti arba įgyti vaiką, tai pat nuo bet kokios formos susitarimo dėl vaiko perdavimo ar įgijimo sudarymo momento bei vaiko verbavimo, gabenimo, laikymo nelaisvėje veiksmų pradžios.

Nusikaltimo padarymo būdas, įrankiai, priemonės, laikas, vieta kvalifikavimui reikšmės neturi, nors gali būti svarbūs individualizuojant bausmę.

Nusikaltimo subjektas – kaip ir prekybos žmonėmis atveju, tiek fizinis asmuo nuo 16 metų, tiek ir juridinis asmuo.⁸⁹

Subjektyvioji nusikaltimo pusė – šis nusikaltimas taip pat padaromas tiesiogine tyčia. Kaltininkas *suvokia*, kad išnaudojimo tikslais siūlo pirkti ar kitaip įgyti vaiką, perleidžia ar įgyja, verbuoja, gabena, laiko nelaisvėje vaiką ir sąmoningai to *siekia*. Kaltininkas *suvokia savo arba kitų* asmenų, kurie perka, parduoda, verbuoja, gabena, laiko nelaisvėje prekybos žmonėmis aukas, veikos pavojingą pobūdį ir valingai siekia pats arba žino apie tai, kad kiti asmenys sieks numatytų tikslų (bent jau vieno): įtraukti vaiką į prostituciją, pelnytis iš jo prostitucijos, išnaudoti pornografijai, priverstiniam darbui ar organų transplantacijai. Taigi įstatymo leidėjas pateikia alternatyvą: pats asmuo gali nesiekti prekybos žmonėmis aukos išnaudojimo, jis baudžiamas jau vien už tai, kad atlikdamas prekybos vaikais dispozicijoje nurodytus veikmus *žinojo*, jog išnaudojimo tikslų sieks kiti asmenys.

Vaiko pirkimo arba pardavimo apibrėžimo logika suponuoja tai, jog kaltininkas turi aiškiai suvokti, kad kėsina būtent į vaiko laisvę ir neliečiamumą, ir turi sąmoningai to norėti. Tai, kad auka yra nepilnametė, nevisada akivaizdu. Merginos bręsta greičiau (ypač išoriškai) ir klaidos galimybė šiuo atveju yra labai tikėtina. O ir patys prekeiviai žmonėmis, siekdami išvengti sunkesnių baudžiamųjų teisių padarinių, gali gintis argumentu, jog nesuvokė nukentėjusiąją esant nepilnamete, nes, pvz., jos fiziniai duomenys atitinka suaugusios moters ir pan. Be to, pasitaiko atvejų, kai mergina pradeda vilioti į prekeivių žmonėmis tinklą dar būdama nepilnamete, o iki to laiko, kol ji yra visiškoje išnaudotojų kontrolėje, ji pasiekia pilnametystės amžių. Todėl autorė mano, jog prekybos vaikais atveju nevertėtų itin sureikšminti to, ar kaltininkas aiškiai ir nedviprasmiškai suvokia nukentėjusiojo amžių. Tam, kad kaltininkui būtų inkriminuotas prekybos vaikais nusikaltimas, o ne žmonėmis apskritai, turėtų būti pakankamas *faktas*, jog auka tapo asmuo iki 18 metų, t.y kaltininkas, siekdamas pats ar žinodamas, kad kiti siekia išnaudojimo tikslų, siūlo parduoti, parduoda, verbuoja, gabena ir pan. *vaiką*.

Vaiko pirkimo arba pardavimo normoje *išnaudojimo tikslai*⁹⁰ reiškia, kad sandoris, kurio objektas – vaikas, sudaromas siekiant nelegaliai kontroliuoti ir pelnytis iš jo darbo arba žinant, kad tai darys kiti asmenys. Pažymėtina, kad nusikaltimo motyvai, paskatos kvalifikavimui reikšmės neturi.

Ankstesniame LR BK vaiko pardavimas, pirkimas ar kitoks perleidimas arba įgijimas nebuvo saistomas jokiais sąlygomis. Užtekdavo tyčia atlikti nurodytus prekybos vaikais veiksmus, o tikslas iš nusikaltimo sudėties buvo eliminuojamas. Pagal naująjį baudžiamąjį teisinį reguliavimą (nuo 2005 metų) asmens atsakomybė už vaiko pardavimą, pirkimą ar kitoki perleidimą ar įgijimą, verbavimą,

⁸⁹ Apie nusikaltimo subjektą plačiau šio darbo III skyriuje.

⁹⁰ 1989 m. JTO vaiko teisių konvencijoje valstybės įsipareigoja ginti vaiką nuo visų *seksualinio išnaudojimo* ir seksualinio suvedžiojimo formų (34 str.), o taip pat pripažįstama vaiko teisė būti apsaugotam nuo *ekonominio išnaudojimo* ir nuo bet kokio darbo, kuris gali būti pavojingas jo sveikatai arba trukdyti jam mokytis, gali kenkti jo sveikatai ir fiziniam, dvasiniam, doroviniam bei socialiniam vystymuisi (32 str.).

gabenimą, laikymą nelaisvėje kyla, jei siekiama to paties tikslo kaip ir prekybos žmonėmis atveju, t.y. siekiama išnaudoti kontroliuojamą vaiką: a) įtraukti vaiką į prostituciją; b) pelnytis iš vaiko prostitucijos; c) išnaudoti vaiką pornografijai⁹¹ ar d) išnaudoti priverstiniam darbui⁹²; e) išnaudoti siekiant įgyti organų, audinių, ląstelių.

Vaiko pornografija ir vaiko prostitucija yra sudėtiniai seksualinės prievartos prieš vaikus sąvokos elementai.⁹³

Remiantis teisėsaugos institucijų skelbiamais duomenimis apie prekybos vaikais atvejų išaiškinimą bei Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos turima informacija teigtina, kad vaikų komercinio seksualinio išnaudojimo, vaikų pardavimo, prostitucijos⁹⁴ bei pornografijos aukomis paprastai tampa 14 – 18 metų nepilnametės. Beje, pastebima nepilnamečių, įtraukiamų į prostituciją, jaunėjimo tendencija. 1998 m. nepilnametės prostitutės sudarė tik 4,33 %, o 2001 m. – jau 13,33 % visų prostitučių skaičiaus.⁹⁵ Didėja nepilnamečių, įtrauktų į prostituciją, skaičius, o *seksualiai tvirkinami* paaugliai patenka į sąvadautojų priklausomybę, iš kurios negali savarankiškai ištrūkti.⁹⁶

Lietuvoje pastaraisiais metais nebuvo išaiškinta atvejų, kad nuo prekybos vaikais būtų nukentėję mažamečiai, taip pat nebuvo nustatyta, kad vaikas būtų parduodamas priverstiniam darbui, bevaikėms šeimoms⁹⁷, organų transplantacijai arba išnaudojamas, gaminant pedofilinę pornografiją.⁹⁸ Bet tai nereiškia, kad šitos išnaudojimo formos neegzistuoja ir kad nereikia jų teisiškai sureguliuoti.

LR BK pateiktas prekybos vaikais apibrėžimas neišskiria nelegalaus įvaikinimo kaip atskiro tikslo prekybos vaikais atveju. Tačiau manyti, kad neteisėti sandoriai, kurių metu vaikas yra įgyjamas

⁹¹ 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatiniame sprendime dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija *vaikų pornografija* apibrėžiama kaip medžiaga, kurioje vaizdžiai parodomas arba vaizduojamas realus vaikas, dalyvaujantis lytiniuose veiksmuose, arba asmuo, atrodantis kaip vaikas, arba tikroviški neegzistuojančio vaiko vaizdai. 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2004/68/TVR dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija. Oficialusis leidinys L 013 , 20/01/2004 p. 0044 – 0048. Pažymėtina, kad Lietuvoje (taip pat Čekijoje, Ispanijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Liuksemburge ir Švedijoje) nėra išsamios vaikų pornografijos apibrėžties.

⁹² 1956 metų Konvencijos dėl vergovės 1 straipsnio (d) punktas draudžia atiduoti vaiką ar 18 metų neturintį paauglį kitam asmeniui už atlyginimą arba be jo, siekiant išnaudoti tą vaiką ar paauglį arba jo darbą.

⁹³ Maža to, Europos Parlamentas netgi yra pasisakęs, kad mažamečių prostitucija turėtų būti prilyginta išžaginimui. In: ŽĖKAS, T. Vaiko išnaudojimas pornografijai ir prostitucijai – nusikalstamų veikų vaikui ir šeimai sudedamoji dalis. *Teisė*, 2008 66 (1). 96 p.

⁹⁴ Pasak ekspertų, visgi pastebimiausia viena prekybos vaikais forma – priverstinė prostitucija. GEČĖNIENĖ, S., MALIŠAUSKAITĖ, S. *Nacionaliniai tyrimai prekybos vaikais srityje*. Vilnius, 2003. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teise.org/docs/upload/Tyrimas.08.pdf>

⁹⁵ GEČĖNIENĖ, S., MALIŠAUSKAITĖ, S. Prekybos vaikais problema ir jos mastas Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2003. Nr. 40. 117-123 p.

⁹⁶ LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymas dėl prekybos žmonėmis ir prostitucijos prevencinės švietimo 2003–2004 metų programos. [Žiūrėta 2008 m. sausio 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.elibrary.lt/inf_res4.phtml?id=14551

⁹⁷ Kasmet įvaikinama apie 400 vaikų iš Lietuvos, bet po ta priedanga vaikai gali būti tiesiog parduodami. Problema tame, kad kol kas Lietuvoje nėra nei tinkamos reglamentacijos šiuo klausimu, nei efektyvios įvaikintų vaikų monitoringo sistemos. USCILA, R. Juvenalinė viktimizacija Lietuvoje. [žiūrėta 2008 kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika/rokas_uscila_vaiku_viktimizacija.doc

⁹⁸ Vaiko teisių apsaugos kontrolierės Gražinos Imbrasienės 2004 m. lapkričio 19 d. pranešimas, skirtas JT Vaiko teisių konvencijos 15 metų sukakčiai. DRAKŠIENĖ, A. Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. *Teisė*, 2005. Nr. 54. 1-10 p.

ar perleidžiamas iš esmės apima ir tarpininkavimą, siekiant nederamu būdu įvaikinti, kai pažeidžiami tarptautiniai dokumentai dėl įvaikinimo.⁹⁹

Kituose tarptautiniuose teisiniuose dokumentuose numatytos ir kitos išnaudojimo formos, kaip antai vergija arba veikla panaši į vergiją, tarnystė. Reikėtų manyti, kad LR BK specialiojoje normoje, reglamentuojančioje prekybą vaikais, numatytas tikslas išnaudoti vaiką priverstiniam darbui iš esmės apima ir vergiją bei tarnystę.

Įvairiose tyrimuose yra minimos ir kitos vaikų išnaudojimo formos: išnaudojimas priverstinei santuokai, išnaudojimas įtraukiant vaikus į nusikalstamas veikas (narkotikų prekyba, kontrabanda, vagystės)¹⁰⁰, išnaudojimas karinėje veikloje, išmaldos rinkimui.

Autorės nuomone, šios vaikų išnaudojimo formos turėtų patekti į nacionaliniuose dokumentuose įtvirtintas prekybos žmonėmis (vaikais) dispozicijas. Pvz., pagal LR BK būtų problemiška įvertinti atvejus, kai merginos parduodamos į vergiškas santuokas, vaikai – šeimoms, kuriose bus išnaudojami¹⁰¹ ar į gruputes, kuriose bus priversti vagiliauti ir pan.

Viena vertus, įvairiuose tyrimuose nustatytos ar tik kai kuriuose tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintos kitos vaikų išnaudojimo formos (įvaikinimas, priverstinė santuoka, išmaldos rinkimas ir kt.) turėtų patekti į prekybos vaikais normos dispoziciją. Kita vertus, nenorima šios baudžiamosios teisės normos padaryti griozdiškos, kazuistiškos, išvardinant visus esamus bei galimus vaikų išnaudojimo tikslus, kurių, beje, visų numatyti neįmanoma ir dėl nuolat besikeičiančių gyvenimo aplinkybių.

Minėta, jog prekybos vaikais sąvoka (kaip ir apskritai prekybos žmonėmis sąvoka) *tiesiogiai* siejasi su šiomis nusikalstamomis veikomis: vaiko išnaudojimas pornografijai (162 str.), pelnymasis iš nepilnamečio asmens prostitucijos (307 str. 3 d.), nepilnamečio asmens įtraukimas į prostituciją (308 str. 3d.), neteisėtas lasivės atėmimas (146 str.), žmogaus veiksmų laisvės varžymas (148 str.), išnaudojimas priverstiniam darbui (147¹ str.), neteisėtas žmonių gabenimas per valstybės sieną (292

⁹⁹ 1993 m. Hagos konvencija dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio įvaikinimo srityje teigia, kad niekas neturi teisės finansiškai ar kitaip pasipelnyti iš veiklos, susijusios su įvaikinimu.

¹⁰⁰ LR BK 159 str. draudžia atvejus, kai vaikas įtikinėjant, prašant, paperkant, grasinant, apgaule ar kitokiu būdu yra įtraukiamas į nusikalstamą veiką. Aišku, galėtų būti inkriminuojama nusikaltimų sutaptis, kai prekybos vaikais atveju jie įtraukiami į nusikalstamą veiką. Tačiau teisėsaugos pareigūnams kiltų papildoma įrodinėjimo našta. Pvz., LR BK 159 str. draudžiamo nusikaltimo būtinuoju požymiu yra veikos padarymo būdas (grasinimai, apgaulė), kuris prekybos vaikais atveju veikos kvalifikavimui reišmės neturi. Be to, šiame straipsnyje numatyta nusikalstamos veikos sudėtis yra materialioji, t.y. nusikaltimas laikomas baigtu, kai vaikas pradeda daryti nusikalstamas veikas. O prekybos vaikais atveju, pats išnaudojimo faktas nebūtinai veikos kvalifikavimui, pakanka vien siekti arba žinojimo apie kitų asmenų siekį išnaudoti vaiką.

¹⁰¹ Nėra nei statistikoje užfiksuotų, nei jokių empirinių tyrimų parodančių prekybos vaikais būdo, kuris įgyvendinamas įvaikinimo procedūrose, mastus. Tačiau tarptautinė praktika rodo, kad ekspertų išvalgos reikalauja atidžiau vertinti atvejus, kada įvaikina užsieniečiai. Yra net atvejų, kai vaikais prekiaujama net internetu, tam sukuriamos specialios svetainės, išsamiai aprašomi vaikai, pateikiamos jų nuotraukos ir pan. Vaikų “įsigijimas” atliekamas per oficialius tarpininkus, kurie parengia visus dokumentus. Čia reikia paminėti, kad Lietuvos įvaikinimo institutas dažnai vertinamas kaip biurokratinis, nepalankus Lietuvos piliečiams, tačiau parankus užsieniečiams: kiekvienais metais (nuo 1999 m.) daugėja įsivaikintų vaikų, išvykstančių iš valstybės. 2006 m. užsienio valstybių piliečiams leista įvaikinti 125 vaikus (nuo 2000 m. šie įvaikinimai padidėjo 3,1 karto). USCILA, R. *Juvenalinė viktimologija. Vaikų viktimizacija Lietuvoje*. [žiūrėta 2008 kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika/rokas_uscila_vaiuku_viktimizacija.doc

str.), LR piliečių kelionių į užsienį nelegaliai ten jiems pasilikti arba palikti be pagalbos organizavimas (293 str.) ir pan.¹⁰²

Prekybos vaikais sąvoka kompleksinė, ji apima įvairių požymių visumą, kurių kiekvienas gali pasireikšti kaip atskira veika. Pavyzdžiui, išnaudojimo priverstiniam darbui, pelnymosi iš vaikų prostitucijos ar pornografijos atveju pasireiškia išnaudojimo tikslo elementas; neteisėto laisvės atėmimo ar žmogaus veiksmų laisvės varžymo atveju – laisvę varžančios kontrolės požymis; neteisėto žmonių gabenimo per valstybės sieną nusikalstamos veikos atveju – sandorio elementas bei pats gabenimas kaip veikos požymis ir pan.

Praktikoje yra gana sunku atskirti šias veikas, kadangi kai kuriais savo požymiais jos yra labai panašios., pvz., vaiko gabenimas prostitucijai yra numatytas tiek BK 157 str. (vaiko pirkimas arba pardavimas), tiek BK 307 str. (pelnymasis iš kito asmens prostitucijos).

Pagrindinis skirtumas nuo prekybos vaikais nusikaltimo – tai, kad nė viena iš šių veikų neapima visų trijų prekybos vaikais nusikaltimo elementų. Prekyba vaikais baudžiamuoju teisiniu požiūriu yra tik tada, kai atitinka laisvės suvaržymo, sandorio bei išnaudojimo tikslų požymius.

3 PREKYBOS ŽMONĖMIS SUBJEKTO CHARAKTERISTIKA

Baudžiamieji įstatymai labai lakoniškai kalba apie prekybos žmonėmis nusikaltimo subjektą. Tiesiog šio nusikaltimo atveju galioja bendra taisyklė, numatyta LR BK, kad nusikaltimo subjektu gali būti bet kuris fizinis asmuo, sulaukęs 16 metų, pakaltinamas. O pačiuose prekybos žmonėmis ir vaiko pirkimo arba pardavimo straipsniuose atskirai nusikaltimo subjektu įvardijamas ir juridinis asmuo.

LR BK 7 str. numato baudžiamąją atsakomybę už tarptautinėse sutartyse numatytus nusikaltimus (už prekybą žmonėmis) visiems asmenims, nepaisant jų pilietybės, gyvenamosios vietos.

Be nusikaltimo subjektui keliamų amžiaus ir pakaltinamumo kriterijų, reikalaujama, kad asmuo atsakytų už prekybą žmonėmis tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs šią nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio (LR BK 2 str.).

Šiame skyriuje į prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos subjektą siekiama pažvelgti iš kriminologijos mokslo pozicijos. Tačiau neatsiribojama ir nuo teisinių apibrėžimų. Dėmesys taip pat skiriamas juridinio asmens, kaip specifinio nusikaltimo subjekto, atsakomybės už prekybą žmonėmis svarbiausiems aspektams bei problematikai. Kaip ypač pavojinga prekybos žmonėmis nusikaltimo subjekto pasireiškimo forma, nagrinėjamas nusikaltimo padarymas, dalyvaujant organizuotoje grupėje.

¹⁰² Galiojanti prekybos žmonėmis bei vaiko pirkimo arba pardavimo norma apima tokius nusikaltimus kaip neteisėtas laisvės atėmimas, sveikatos sutrikdymai, išskyrus sunkų sveikatos sutrikdymą sunkiomis aplinkybėmis, grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, žmogaus veiksmų laisvės varžymas, įtraukimas į prostituciją. Visos šios veikos atitinka vieną ar kitą prekybos žmonėmis požymį ir, aišku, nėra tokios pavojingos kaip prekyba žmonėmis.

3.1 Prekeivių žmonėmis ir jų veiklos metodų apibūdinimas

Nei Lietuvoje, nei užsienyje nėra atlikta jokių empirinių tyrimų, kuriais remiantis būtų galima nupiešti prekybos žmonėmis kaltininko socialinį – demografinį portretą. Belieka remtis teismo bylų medžiaga bei nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis asmenų istorijomis (*case study*), kad išsiaiškintumėme, kas dažniausiai tampa prekybos žmonėmis verslo dalyviais. Sąlygiškai juos galima būtų suskirstyti į kelias grupes:

1. Prekeiviai „medžiotojai“/verbuotojai.

Labai dažnai tai yra toje pačioje kilmės (iš kurios kilusios ir kurioje medžiojamos prekeivių žmonėmis aukos) šalyje gyvenantys piliečiai. Nors praktika rodo, kad dažniausiai prekybos žmonėmis verslą kontroliuoja vyrai¹⁰³, tačiau tarp prekeivių žmonėmis vis daugėja moterų, kaip „patikimesnių“ verbuotojų. Jos sugeba lengviau įtikinti žmones (ypač merginas) išbandyti darbą užsienyje. Pastaruoju metu prekeivių „medžiotojų“ taktika keičiasi: rečiau naudojamos viešais skelbimais spaudoje, internete, o pirmiausia siekiama išsikvoti aukos pasitikėjimą ir tuomet ją parduoti.¹⁰⁴ Prekeiviai „medžiotojai“ vis daugiau ieško asmeninių kontaktų ir pažinčių, nes tokiu būdu didėja tikimybė išvengti teisėsaugos ir mažėja aukos aktyvaus priešinosi galimybė.

Paminėtina, kad 2001 ir 2002 metais¹⁰⁵ TMO užsakymu Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje atlikti tyrimai „Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas“ parodė, jog ieškodami darbo užsienyje, lietuviai labiausiai pasitiki artimais giminaičiais (50%), estai – draugais (46%), o latviai – legaliomis įdarbinimo agentūromis (40%). Baltijos šalių jaunimas labiausiai pasitiki iš draugų gaunama informacija.¹⁰⁶

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad, skirtingai negu paprastai manoma, prekyautojai žmonėmis nebūtinai atrodo kaip nusikaltėliai. Neretai jie aplinkinių vertinami kaip padorūs ir patikimi žmonės, turi šeimas, vaikų. Tai gali būti seni geri „draugai“ ar net giminės, taip pat tariami vaikinai¹⁰⁷. Pasitaiko, kad už nedidelį atlygį prekeiviai pasamdo asmenis (dažniausiai jaunimą), kad jie bendraamžių būrimsi vietose siūlytų darbo „galimybes“ svetur. Dažnai prekeiviai žmonėmis yra

¹⁰³ Senos patriarchalinės tradicijos visuomenėje lemia, jog išsisknijęs požiūris, kad moterys yra žemesnio lygio būtybės nei vyrai, todėl vyrai mano turį teisę jomis manipuliuoti, jas valdyti.

¹⁰⁴ Tokios taktikos imamasi ir dėl suaktyvėjusių policijos veiksmų: teisėsaugos pareigūnai, imituodami nuskalstamos veikos modelį, skelbimuose besireklamuojantiems prekeiviams „parduoda“ savo merginas (dažniausiai tai būna persirengusios policijos pareigūnės), o įvykus „sandoriui“, nusikaltėliai sulaikomi. ABRAMAVIČIŪTĖ, I., et al. *Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-police.LT.pdf

¹⁰⁵ Panašūs rezultatai buvo gauti ir 2001, ir 2002 metais.

¹⁰⁶ SIPAVIČIENĖ, A., GAIDYS, V. *Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas*. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf

¹⁰⁷ Beveik 26 % merginų užverbuoja naujas draugas. LAKAVIČIUS, P. *Mokyklinio amžiaus merginos – dažniausios prekybos žmonėmis aukos*. [žiūrėta 2008 sausio 25 d.]. Prieiga per internetą:

http://www.paneveziobalsas.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=5368&Itemid=51

asmenys, kurie, prekybos žmonėmis aukų supratimu, yra laimės kūdikiai: važinėja gerais automobiliais, lankosi branguose restoranuose ir pan.

2. Prekeiviai pervežėjai. Tai asmenys, kurie atsakingi už suviliotų žmonių pristatymą į tikslo šalį. Neretai pasitaiko, kad kelionių vairuotojai ar asmenys, kurie dažnai važiuoja į užsienį pirkti automobilių, už papildomą atlygį sutinka pergabenti prekeivių žmonėmis aukas, nors vargiai gali papasakoti, kur ir kam veža žmones. Aišku, dažniausiai prekybos žmonėmis verslas remiasi pervežėju profesionalų, puikiai išmanančių „saugius“ potencialių aukų gabenimo būdus ir maršrutus (pvz., į Suomiją aukos vežamos per Vokietiją, Švediją ar Daniją) paslaugomis.

3. Prekeiviai – išnaudojimo organizatoriai. Tai paskutinė grandis, kai žmogus jau verčiamas imtis prostitucijos, nelegalaus darbo ar kitokios veiklos prieš savo valią. Prekeiviais išnaudotojais dažnai būna barų, viešnamių, viešbučių savininkai, kurie pateikia užsakymus prekeiviams „medžiotojams“ pagal klientų pageidavimus. Esama šiek tiek tokios specifikos prekybos žmonėmis vaikų išnaudojimo pornografijos tikslams atveju. Kaip jau minėta, dažniausiai šioje srityje išnaudojami vyrai ir berniukai, o už šio nusikaltimo slepiasi pedofilų tinklas.¹⁰⁸

Visoms prekeivių žmonėmis kategorijoms bendra tai, kad visi jie susigundo lengvu pelnu¹⁰⁹ ir nesunkiomis galimybėmis išsisukti nuo teisėsaugos pareigūnų. Ekspertai teigia, kad būtent troškimas turėti pinigų verčia žmones pamiršti ir ignoruoti moralinius bendravimo standartus.

*Second wave (antrosios bangos) fenomenas.*¹¹⁰ Tyrimai rodo, kad neretai prekybos žmonėmis verbuotojai – buvusios prekybos žmonėmis aukos. Kartais atsitinka taip, kad mergina, kuria buvo pasinaudota prostitucijos tikslams, pati ima vilioti merginas atitinkamai veiklai.¹¹¹ Psichologų teigimu, dėl to, kad gyvenime pati yra susidūrusi su skausmingais išgyvenimais, ji gali tapti neįsitraukusi kitų žmonių jausmams. Vedama minties, kad jei ja pasinaudojo, tai ir ji gali pasinaudoti kitu žmogumi, imasi neteisėtų veiksmų (pvz., pradeda organizuoti kriminalinę gaują). Be to, pabuvusi sutenerių rankose, tokia moteris jau gerai žino, kaip veikia žmonių išnaudojimo mechanizmas, gali naudoti žymiai subtilesnius išnaudojimo būdus. Ne ką mažesnis motyvas yra būsimas uždarbis, pasipelnymas išnaudojamų žmonių sąskaita.

¹⁰⁸ SHOWERS, R. *Pornografijos žala*. [žiūrėta 2008 vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/19990203/uzg02-3_05.html

¹⁰⁹ LR VRM ekspertų duomenimis, prekeiviai žmonėmis merginas parduoda vidutiniškai už 1,5 tūkst. eurų. In: LR Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 558 „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005-2008 metų programos“. Valstybės žinios, 2005, Nr. 65-2333.

¹¹⁰ Arthurs Vaisla teigia, jog prekybos žmonėmis auka, pati ištrūkusi iš nelaisvės, neretai tų pačių prekeivių žmonėmis yra vėliau įtraukiama į kitų asmenų verbavimą. Tai tampa vis dažnesnis „įdarbinimo“ būdas, kuomet buvusios aukos pasitelkia asmeninius kontaktus (šeimos nariai, draugai ir pan.) verbavimui įvairioms išnaudojimo sritims. ZARINA, I. *Trafficking in women: a perspective from Latvia*. Helsinki, 2001. [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.std.lt/web/main.php?parent=853>.

¹¹¹ 2004 metais Didžiojoje Britanijoje buvo nagrinėjama byla, kai lietuvė sąvadautoja (ankščiau pati patyrusi prekeivių žmonėmis prievartą) buvo atidariusi viešnamių tinklą, o aukas gabeno iš Lietuvos ir Ukrainos.

2004 metais „Vaiko namas“ paviešino atvejį, kai „vieno seminaro metu mergina atėjo pasitarti tokiu klausimu: kaip galima organizuoti kokį nors tinklą užsienyje. Ji sakė, kad moka lengvai įkalbėti merginas. Pasisakė, kad pati buvo išnaudota, kad matė, kokį pelną duoda išnaudojamos aukos. Ji sakė nebūsimanti tokia žiauri savo suviliotoms aukoms. Paklausus, kaip ji viliotų, ji pasakė, kad moka gerai įkalbėti ir primeluoti. Ji paminėjo, kad viliotų daugiau 15–18 metų merginas, nes už jas daugiau gautų iš klientų“.¹¹² Įdomu, pavyzdžiui, ir tai, kad, pedofilai – tie, kurie gana aktyviai veikia prekybos žmonėmis tinkle bei dažniausiai seksualiai išnaudoja vaikus, – paprastai ir patys buvo vaikystėje prievartaujami. Susidaro tarsi uždaras ratas.¹¹³

Prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos neretai padaromos *organizuotos grupės*. Neatsitiktinai įstatymų leidėjas 2005 birželio 23 d. įstatymu papildė 147 ir 157 straipsnius šiuo kvalifikuojančiu požymiu.¹¹⁴

LR BK 25 str. *organizuotą grupę* apibrėžia kaip vieną iš bendrininkavimo formų, kai bet kurioje nusikalstamos veikos stadijoje du ar daugiau asmenų susitaria daryti kelis nusikaltimus arba vieną sunkų ar labai sunkų nusikaltimą ir kiekvienas grupės narys, darydamas nusikaltimą, atlieka tam tikrą užduotį ar turi skirtingą vaidmenį.

Organizuotos grupės apibrėžimas suponuoja mintį, jog tiek nusikalstama veika, tiek kaltininko asmenybė yra daug pavojingesnė tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta dalyvaujant organizuotoje grupėje. Tai lemia tokie organizuotos grupės požymiai, kaip vidinė organizacija, funkcionalumas, nuolatinis nusikalstamo tinklo plėtimas, versliškumas, neteisėtų veiksmų planų kruopštus, nuoseklus rengimas, koordinavimas, vadovavimas jiems, nusikalstamų veikų sistemingumas ir (ar) sudėtingumas, itin pavojingų nusikalstamos veikos priemonių bei įrankių pasitelkimas ir pan.¹¹⁵

Teisinėje literatūroje organizuotos grupės pavojingumas dažnai grindžiamas akcentuojant struktūriškumo ir versliškumo požymius, t.y. organizuota kriminalinė grupuotė apibrėžiama kaip

¹¹² SIPAVIČIENĖ A., et al. *Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/knyga.pdf>>.

¹¹³ SHOWERS, R. *Pornografijos žala*. [žiūrėta 2008 vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: http://www.gvyvybe.lt/uzgyvybe/19990203/uzg02-3_05.html

¹¹⁴ Pavyzdžiui, prekybos žmonėmis atveju šios veikos padarymas dalyvaujant organizuotoje grupėje leidžia kvalifikuoti nusikaltimą kaip labai sunkų (numatyta maksimali 12 metų laisvės atėmimo bausmė).

¹¹⁵ Atitinkamą įstatymų leidėjo poziciją galima matyti, analizuojant ir kitus LR BK straipsnius. Pastebėtina, kad LR BK 60 str., aplinkybė, kai veika padaryta tiek veikiant bendrininkų grupei, tiek organizuotoje grupėje vertina kaip atsakomybę sunkinančią. Skirtumas šiuo atveju tas, kad kai nusikalstama veika padaryta paprastoje bendrininkų grupėje, teismui paliekama diskrecija, atsižvelgiant į kiekvieno bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką pobūdį ir laipsnį, nepripažinti šios aplinkybės atsakomybę sunkinančia. O kai nusikalstama veika padaryta dalyvaujant organizuotoje grupėje, jokių išlygų įstatymų leidėjas nedarė. Suprantama, kad skirdamas bausmę, teismas neatsižvelgia į tokią atsakomybę sunkinančią aplinkybę, kuri įstatyme numatyta kaip nusikaltimo sudėties požymis.

struktūruota trijų ar daugiau žmonių grupė, egzistuojanti tam tikrą laiką ir turinti *tikslą gauti finansinę ar materialinę naudą* neteisėtais veiksmais.¹¹⁶

Organizuotų nusikalstamų grupių tikslas – didžiausio pelno esant minimaliam rizikos laipsniui siekimas, todėl nusikalstamos struktūros skverbiasi į tas visuomeninio gyvenimo sritis, iš kurių galima gauti didžiausią pelną. Ne išimtis, nelegalus prekybos žmonėmis verslas¹¹⁷, kurio pagrindu egzistuoja organizuotos nusikalstamumo struktūros¹¹⁸, puikiai ir greitai reaguojančios į rinkos pokyčius.¹¹⁹

Remiantis JTO duomenimis, organizuota prekyba žmonėmis ir organizuota prostitucija įeina į 17 labiausiai pavojingų¹²⁰ transnacionalinių organizuoto nusikalstamumo pasireiškimo formų, kuri duoda nusikaltėliams daugiau nei 300 % pelno. LR VRM ekspertų duomenimis, neteisėtos pajamos, gaunamos tik iš prostitucijos verslo Lietuvoje, siekia per 50 milijonų litų.¹²¹

I. Bazylevo teigimu, įvairiais veiksmais yra dedamas pagrindas organizuotų nusikalstamų struktūrų ekonominiam potencialui kurti: daugelis organizuoto nusikalstamumo grupių tampa profesionalesnės bei atviresnės viena kitai, mažėja jų tarpusavio konfrontacija; organizuoto nusikalstamumo grupių lyderiams svarbu stiprinti jų, kaip legalių verslininkų, įvaizdį.¹²² Be to, dauguma organizuoto nusikalstamumo grupių greitai ir lanksčiai prisitaiko prie kintančių ekonominių¹²³, socialinių bei teisinių sąlygų ir savo veikloje naudojami įstatymų spragomis.

Nepastebėta, kad Lietuvoje egzistuotų vien prekyba žmonėmis besispecializuojančios nusikalstamos struktūros, tačiau visuomenėje labai paplitusi nuomonė, kad už seksualinio žmonių išnaudojimo slepiasi organizuotos nusikalstamos struktūros. Kaip antai, 2004 m. Vidaus reikalų ministerijos užsakymu SPINTER rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų atliktos apklausos „Viešosios

¹¹⁶ RICHARD, A.O.. *International Trafficking in Women to the United States: A Contemporary Manifestation of Slavery and Organized Crime*. Vilnius, 2000.

¹¹⁷ Policijos departamento prie VRM duomenimis iš šalyje veikiančių grupuočių, apie 20 organizuotų nusikalstamų grupių galimai užsiima priverstinės prostitucijos verslo organizavimu bei kontrole, dėl ko kyla pagrindas manyti, kad tai gali būti susiję su prekyba žmonėmis. BAZYLEVAS, I. *Organizuotas nusikalstamumas ir prekyba žmonėmis*. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: (http://sos.vrm.lt/mod_richtext.php?pid=2).

¹¹⁸ Vidaus reikalų ministerijos užsakymu 2005 m. lapkričio 28-gruodžio 9 d. atlikta Lietuvos gyventojų reprezentatyvi sociologinė apklausa parodė, kad net 51 % respondentų manymu, prekybą žmonėmis skatina organizuotų nusikalstamų struktūrų veikla.

¹¹⁹ 2002 metais patvirtintoje LR nacionalinio saugumo strategijoje kova su organizuotu nusikalstamumu įvardinta kaip vienas svarbiausių saugumo politikos prioritetų.

¹²⁰ ECPAT tyrimai rodo, kad organizuota prekyba žmonėmis yra pavojinga ne tik aukoms, bet ir tiriančiai šiuos nusikaltimus policijai, tačiau nereikia šito pervertinti, mat statistiškai dažniausiai prekybos žmonėmis nusikaltimo subjektais tampa artimieji, šeimos nariai, po to pavieniui veikiantys nusikaltėliai. [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.childcentre.info/projects/trafficking/dbaFile11169.pdf>

¹²¹ Valstybės žinios, 2005, Nr. 65-2333.

¹²² BAZYLEVAS I. *Prekybos žmonėmis prevencija (taip pat ir prostitucijos klausimas)*. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0073012.doc>>

¹²³ Šešėliniuose ekonomikos sektoriuose atsiranda nelegalios, pigios darbo jėgos paklausa ir kriminalinės grupės įsitraukia į šiuolaikinį darbo jėgos judėjimą.

nuomonės tyrimas dėl prostitucijos“ metu 66 % respondentų buvo tos nuomonės, kad šalyje legalizavus prostituciją sumažėtų organizuotų nusikalstamų grupuočių pelnas iš šios veiklos.¹²⁴

Lietuvoje tirti atvejai rodo, kad prekyba žmonėmis verčiasi savarankiškai arba nedidelėmis grupėmis veikiantys asmenys, tarp kurių pastebima žemiausiai hierarchinei kategorijai priskiriamų organizuoto nusikalstamumo grupių atstovų. Prekeiviai žmonėmis sudaro gerai organizuotas nusikalstamas grupes, kurios neturi pastovaus narių skaičiaus. Pasak I. Bazylevo, savarankiškai prekyba žmonėmis verstis pradeda asmenys, ilgai gyvenę užsienyje, tarp kurių ir buvusios prostitutės.

Neįmanoma pateikti viso išsamaus aprašo, kas yra prekeiviai žmonėmis, kaip jie atrodo, kokiomis nusikalstamomis formomis jie reiškiasi ir pan., nes jų darbo metodai nuolat kinta, prisitaiko prie aplinkybių. Kuo daugiau visuomenė žino apie problemą, tuo subtilesnius veiklos metodus bei formas renkasi prekybos žmonėmis kaltininkai, tuo įvairesnes žmonių grupes jie įtraukia į šią veiklą.

3.2 *Juridinis asmuo kaip nusikaltimo subjektas*

Prekybos žmonėmis sampratoje įtvirtinta ne tik fizinių, bet ir juridinių asmenų atsakomybės sąvoka. Juridinio asmens atsakomybės įtvirtinimas LR BK yra šiuolaikiškas, net drąsus Lietuvos įstatymo leidėjo žingsnis.¹²⁵

Juridinis asmuo suprantamas kaip savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti ieškovu ar atsakovu teisme. Jis turi savo vidaus taisykles, nuostatus, valdymo institucijas, sąskaitą.

Teisės teorijoje juridiniai asmenys pagal interesų tenkinimo pobūdį yra skirstomi į viešuosius (valstybė ar savivaldybė, jų institucijos ir pan.) ir privačiuosius (įmonė, asociacija ir pan.); pagal veiklos formą, tikslus juridinis asmuo gali būti: vyriausybinių organizacija; komercinė ar pelno nesiekianti organizacija; pagal teisinės atsakomybės ribotumą juridiniai asmenys gali būti: neribotos atsakomybės (už juridinio asmens prievoles yra atsakingas ir dalyvis asmeniniu turtu) arba ribotos atsakomybės (už atsiradusias prievoles atsako tik juridinis asmuo savo turtu). Pažymėtina, kad baudžiamajai teisei toks skirstymas svarbios reikšmės neturi. Svarbu tai, kad atsakomybėn už prekybą žmonėmis gali būti traukiami visi juridiniai asmenys, išskyrus valstybes ar kitas valstybinės valdžios įgaliojimus vykdančias viešąsias įstaigas ir viešąsias tarptautines organizacijas.¹²⁶

¹²⁴ BAZYLEVAS, I. Organizuotas nusikalstamumas ir prekyba žmonėmis. Vilnius, 2005. Informacinis konsultacinis LR Vidaus reikalų ministerijos tinklapis. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: (http://sos.vrm.lt/mod_richtext.php?pid=2).

¹²⁵ Šiame skyriuje nesistengiama pagrįsti ar paneigti tokio instituto reikalingumo ar būtinybės Lietuvos baudžiamojoje teisėje, tiesiog norima įvertinti pagrindinius juridinio asmens kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo subjekto atsakomybės aspektus ir problemas.

¹²⁶ 2002 m. liepos 19 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. Oficialusis leidinys L 203 , 01/08/2002 p. 0001 – 0004.

Analizuojant juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę, svarbi yra kaltės sąvoka. Kaip žinia, kaltė yra būtinas nusikaltimo sudėties elementas. Kyla klausimas, kaip įrodyti juridinio asmens kaltę prekybos žmonėmis atveju.¹²⁷

Kita problema, susijusi su juridinių asmenų atsakomybe: baudžiamojon atsakomybėn traukiamas ir juridinis, ir fizinis asmuo (veikęs juridinio asmens vardu arba jo interesais), o kaip gi bendrieji teisės principai? Už tą patį nusikaltimą juk negalima bausti du kartus. Ar juridinis asmuo yra tarsi fizinio asmens bendrininkas? Vienareikšmių atsakymą į šiuos klausimus pateikti yra išties sudėtinga, kadangi apie juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę galima kalbėti daug ir įvairiausiai aspektais. Kita vertus, Lietuvoje šiuo metu dar nėra teismų praktikos (ir mokslinės doktrinos mažoka), kuri leistų realiai įvertinti baudžiamosios atsakomybės už prekybą žmonėmis taikymo juridinių asmenų atžvilgiu aspektus.

Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė užsienyje yra nustatyta tik kai kuriose šalyse (JAV, Didžioji Britanija, Švedija, Olandija ir kt.). Kitose valstybėse yra griežtos konstitucinės nuostatos, numatančios, kad baudžiamojon atsakomybėn galima traukti tik fizinius asmenis. Dėl šios priežasties tarptautiniai teisės aktai, nors nustato valstybėms pareigą numatyti atsakomybę už prekybą žmonėmis ir juridinių asmenų požiūriu, tuo pačiu pažymi, kad ši atsakomybė gali būti tiek baudžiamoji, tiek civilinė, ar administracinė ir pan.¹²⁸

Lietuvoje juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė numatyta LR BK 20 str. Kaip matyti, juridiniams asmenims baudžiamoji atsakomybė gali kilti tik dėl tų nusikalstamų veikų, kurių sudėtyse atskirai nurodyta, kad galimas toks baudžiamosios atsakomybės subjektas. Baudžiamosios teisės specialistai pritaria juridinių asmenų baudžiamajai atsakomybei už prekybą žmonėmis.¹²⁹ Autorės nuomone, šis įstatymų leidėjo sprendimas taip pat vertintinas teigiamai, kadangi praktiniai pavyzdžiai rodo, kad prekyba žmonėmis dažnai verčiasi modelių agentūros¹³⁰, šokių mokyklos, įdarbinimo paslaugas siūlančios firmos, įvaikinimo tarnybos ir pan.

¹²⁷ Juridinio asmens kaltės problema negali būti išspręsta vadovaujantis psichologinės kaltės samprata. Galima nustatyti juridinio asmens valią, tačiau sunku (praktiškai neįmanoma) nustatyti juridinio asmens psichinio santykio su fizinio asmens, įgyvendinusio juridinio asmens funkcijas, padaryta nusikalstama veika. Tai reiškia, kad tokiais atvejais juridinio asmens kaltė įgauna vertinamuosius kriterijus ir turi būti išreikšta objektyviai. DRAKŠAS, R. Juridinių asmenų atsakomybės problematika. *Teisė*. 2004. Nr. 53. 4-5 p.

¹²⁸ Europos Komisijos 2007 metų ataskaita, parengta pagal 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatinį sprendimą dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija (12 straipsnis). [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0716:FIN:LT:HTML>

¹²⁹ O. Fedosiukas daug pasisakė už tokios atsakomybės numatymą. FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis kaip nusikaltimas žmogaus laisvei. *Jurisprudencija*, 2003. Nr.45. 95 p., FEDOSIUK, O. *Prekyba žmonėmis baudžiamajoje teisėje ir teismų praktikoje*. *Teisė*, 2005. Nr. 54. 82 p.

¹³⁰ 2005 m. Vilniaus apygardos teismas nagrinėjo baudžiamąją bylą, kurioje kaltinimai prekyba žmonėmis pareikšti modelių agentūros darbuotojoms, kurios *per savo agentūrą* verbuodavo ir organizuodavo merginų grupes, turėdamos tikslą gauti turtinės naudos iš prostitucijos. Nuo 2002 iki 2004 m. pabaigos darbuotojos į Jungtinius Arabų Emiratus išvežė daugiau kaip 50 merginų (dauguma buvo 16 – 17 metų amžiaus), svajojančių apie modelio darbą. Prekybos žmonėmis organizatorės

BK 20 str. 2 dalyje išskirtos privalomos juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės sąlygos:

a) nusikalstama veika padaroma *fizinio asmens*. Kitaip tariant, tai reikštų, kad negalima juridinio asmens atsakomybė, jeigu nėra nusikalstamą veiką padariusio fizinio asmens, realiais veiksmais padarančio konkrečią nusikalstamą veiką, priskiriamą juridiniam asmeniui.

b) fizinis asmuo nusikalstamą veiką padaro *juridinio asmens naudai ar interesais*, nesvarbu, ar veikia juridinio asmens vardu, ar individualiai. Nauda gali būti ir materialinė, ir nematerialinė (pvz., juridinis asmuo išvengia mokesčių ir pan.). D. Soloveičikas teigia, jog interesais pripažintini tie atvejai, kai juridinis asmuo gauna užsakymus, pripažįstamas patikimu partneriu, išvengia nenaudingos informacijos paskelbimo ir pan. Pažymėtina, kad asmuo turi suvokti, kad jo nusikalstamos veikos rezultatas gali būti tiesioginė nauda juridiniam asmeniui, ir to kryptingai siekti.¹³¹

c) fizinis asmuo juridiniame asmenyje eina *vadovaujančias pareigas* ir turi tam tikrus įgaliojimus atstovauti juridinį asmenį, priimti sprendimus juridinio asmens vardu ar kontroliuoti šio asmens veiklą. Vadovaujančios pareigos yra tokios pareigos, kurios šiam asmeniui suteikia teisę duoti privalomus nurodymus kitiems juridinio asmens darbuotojams (pvz., legalaus viešnamio vadovas neteisėtai įdarbina prekeivių žmonėmis aukas teikti prostitutcijos paslaugas ir tokiu būdu „firma“ pelnosi išnaudojamų merginų sąskaita).

D. Soloveičiko, skiriančio nemažą dėmesį juridinių asmenų problemai nagrinėti, nuomone, juridinio asmens identifikacija, sutapatinimas su jos valdymo organais ir jų veiksmais ar neveikimu reiškia, kad pirmiausia turi būti įvertinama įmonės suformuota ir vykdoma tam tikros komercinės, ūkinės ar kitos veiklos srities „politika“, kuri būtų „tinkama dirva“ prekybos žmonėmis veikai įvykdyti. Antra, sutapatinant juridinio asmens valdymo organų veiksmus ar neveikimą su konkretais fizinio asmens veiksmais ar neveikimu, be kitų sąlygų, būtina nustatyti, kad šis asmuo, padarydamas konkrečią nusikalstamą veiką, įgyvendino juridinio asmens suformuotą veiklos „politiką“.¹³²

Patraukti juridinį asmenį baudžiamojon atsakomybėn galima neatsižvelgiant į tai, ar jis gavo naudos iš prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos, ar ne (galioja bendra taisyklė, kad pasekmės nėra būtinos baudžiamajai atsakomybei už prekybą žmonėmis kilti).

BK 20 str. 3 dalyje yra numatytas kitas atvejis, kuomet atsako juridinis asmuo. Šiuo atveju, būtinos šios sąlygos:

a) nusikalstamą veiką padaro juridinio asmens darbuotojas ar įgaliotas atstovas, kaip tai nustato atitinkami darbo ar civiliniai teisės aktai.

iš anksto per internetinį paštą šeichui siūsdavo „modelių“ nuotraukas, perduodavo jų asmens duomenis, atrinkinėjo pačias merginas. [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lexnet.lt/portal/start.asp?Tema=1&str=20264>

¹³¹ SOLOVEIČIKAS, D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė – teisinė fikcija ar artėjanti realybė*. [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://verslas.banga.lt/lt/leidinys.NextPage.12/3d295ecd623d7.2>

¹³² *Ibidem*.

b) nusikalstama veika padaroma juridinio asmens naudai.

c) nusikalstama veika padaryta dėl nepakankamos aukščiau minėto vadovaujančias pareigas einančio asmens priežiūros ar kontrolės, pvz., nesupažindinus su privalomais žinoti teisės aktais, vidinės organizacijos netvarkos toleravimu ir pan. Kitaip tariant, įvykusi nusikalstama veika yra tokios priežiūros ar kontrolės nebuvimo pasekmė. Pažymėtina, kad baudžiamąją atsakomybę juridiniam asmeniui užtraukia tik akivaizdi darbuotojo ar įgalioto asmens kontrolės ar priežiūros stoka.

Atsakant į klausimą dėl juridinio asmens kaltės problemos, būtina remtis užsienio valstybių baudžiamosios teisės ir teismų praktikos išvystytomis juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės doktrinomis¹³³ – netiesioginės atsakomybės („*respondeat superior*“), tiesioginės atsakomybės (juridinio asmens organų teorija), identifikacijos, visumos (kolektyvinės kaltės) ir kt. Apibendrinant jas, galima pažymėti, kad modernioje baudžiamojoje teisėje juridinis asmuo pripažįstamas tokio pat teisės subjektu, koks yra ir fizinis asmuo: jis gali veikti savo vardu, turėti savarankiškus interesus ir tikslus, įskaitant ir nusikalstamus. Dėl šios priežasties pagrįsta teigti, kad juridinis asmuo gali padaryti veiką, atitinkančią nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį. Juridinis asmuo savo teises ir pareigas realizuoja per fizinį asmenį, atitinkamai juridinis asmuo atsako už šio asmens vykdomą veiklą. Suprantama, kad juridinis asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir baudžiamas kriminaline bausme tik tuo atveju, kai prekybos žmonėmis nusikalstama veika buvo padaryta vykdant juridinio asmens suformuotas ir nustatytas veiklos gaires (modelių namų „konceptija“) ir kai juridinis asmuo nesilaikė reikiamų standartų (pvz., legalių įvaikinimo procedūrų, organų transplantacijos registravimo tvarkos ir pan.), arba, kai padaryta veika nėra atsitiktinė, o yra juridinio asmens suformuotos veiklos strategijos (pvz., pasitelkti pigią nelegalią darbo jėgą) vykdymo arba aplaidumo, nepakankamos kontrolės tiesioginė pasekmė.

Įdomu tai, kad didžioji dalis visuomenės (83,7 %, iš jų 85,3 % – einančių vadovaujamas pareigas ir 81,8 % – kiti asmenys, neinančios vadovaujamų pareigų) mano, kad juridinis asmuo gali būti sutapatinamas su jo darbuotojais ir (ar) vadovais.¹³⁴ Vadinasi, pati visuomenė supranta, kad esama bendros veikimo politikos, bendrų interesų, bendros atsakomybės tarp juridinio asmens ir personalo.

Juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė nekliudo fizinio asmens baudžiamajai atsakomybei. Šiuo atveju nėra dvigubo baudimo, kadangi už padarytą nusikalstamą veiką atsako skirtingi asmenys – fizinis asmuo ir juridinis asmuo. Pati bausmių sistema, nustatyta juridiniams ir fiziniams asmenims, skiriasi. Bendras teisės ir LR Konstitucijos 31 str. 5 dalyje įtvirtintas principas *non bis in idem* draudžia tik tą patį asmenį bausti du kartus už tą pačią veiką. Vis dėlto prekybos žmonėmis atveju teismai šios taisyklės neturėtų taikyti vien formaliai, kuomet, pvz., fizinis asmuo yra vienintelis įmonės akcininkas.

¹³³ SOLOVEIČIKAS, D. Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė (lyginamieji aspektai). Vilnius, 2006. 98-144 p.

¹³⁴ *Ibidem*, 70 psl.

Pažymėtina, kad juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė prekybos žmonėmis atveju yra *sui generis* priemonė, kuria siekiama specifinių tikslų – išvengti tiesiogiai ar netiesiogiai vykdant juridinio asmens politiką padaromų pavojingų, itin žalingas pasekmes sukeliančių veikų.

4 AUKOS CHARAKTERISTIKA

Iš teisinių prekybos žmonėmis apibrėžimų išplaukia, kad nusikaltimo auka gali būti bet kokios lyties ir amžiaus asmenys, taip pat ir vaikai kaip specifinė aukų kategorija. Daugelyje tarptautinių dokumentų didelis dėmesys skiriamas moterims, kaip būdingiausioms prekybos žmonėms aukoms. Vis dėlto teisinėje plotmėje nėra detalizuojama, kas gali nukentėti nuo prekeivių žmonėmis.

Šiame skyriuje dėmesys skiriamas bendrųjų aukos požymių paieškai, taip pat bandoma rasti atsakymą į aukos atsakomybės klausimą bei vertinama amžiaus, nuo kurio garantuojamas laisvas seksualinis apsisprendimas, nustatymo problema.

4.1 Socialiniai – demografiniai aukos bruožai

Kriminologiniai tyrimai padeda nupiešti konkretesnius prekybos žmonėmis portretus. Nors reikia atkreipti dėmesį, kad, pvz., duomenys apie prekybos žmonėmis aukų socialinį statusą ir šeimą, išsilavinimą yra gana kontroversiški.

Apžvelgus Lietuvoje bei užsienyje atliktus kriminologinius tyrimus¹³⁵, galima susidaryti tokį *socialinį demografinį prekybos žmonėmis aukos portretą*:

- *Moterys* – tai viena pažeidžiamiausių socialinių grupių. Moterys ir merginos dažniausiai tampa seksualinės prievartos, prekybos žmonėmis, prostitucijos aukomis.¹³⁶ Remiantis JAV Valstybės departamento duomenimis, 80 % prekybos žmonėmis sudaro moterys ir mergaitės ir iki 50 % — nepilnamečiai. Dauguma jų parduodama seksualinio išnaudojimo tikslais.¹³⁷
- Prekybos moterimis aukos dažniausiai yra *jaunos* 17–26 metų moterys. Net 12 % aukų yra nepilnametės. 2006 m. TMO pristatytais duomenimis, mokyklinio amžiaus merginos – dažniausios prekybos žmonėmis aukos (iš 101 prekybos žmonėmis atvejo net 38 % merginų prieš verbavimą buvo moksleivės¹³⁸). Minėtas TMO tyrimas rodo, kad absoliuti dauguma asmeniškai susidūrusių su

¹³⁵ Atliekami Vidaus reikalų ministerijos, Teisės instituto, Tarptautinės migracijos organizacijos, VĮ “Vaiko namas“, socialinių ligų konsultavimo centro „Demetra“, NVO Dingusių be žinios asmenų šeimos paramos centro, ECPAT grupės, Švedijos tarptautinės plėtros agentūros ir pan.

¹³⁶ Nors TMO Tyrimas (2002 m.) rodo, kad moterys nebūtinai sudaro didžiąją dalį prekybos žmonėmis aukų skaičiaus. Moterys sudaro tik pusę respondentų, asmeniškai susidūrusių su prekyba žmonėmis. SIPAVIČIENĖ, A., GAIDYS, V. Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf.

¹³⁷ [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:256:0123:01:LT:HTML>

¹³⁸ LAKAVIČIUS, P. Mokyklinio amžiaus merginos – dažniausios prekybos žmonėmis aukos. [žiūrėta 2008 sausio 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.paneveziobalsas.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=5368&Itemid=51.

prekyba žmonėmis asmenų buvo moksleiviai nuo 15 iki 18 metų amžiaus. Socialinių ligų konsultavimo centro „Demetra“ duomenimis prostitucijos versle taip pat dažniausiai dirba jaunos (16–25) metų moterys. Vidutiniškai beveik 75 % prostitučių sekso paslaugas pradeda teikti, būdamos nepilnametės (15–18 metų amžiaus).¹³⁹ ECPAT tyrimas parodė, kad kai siekiama išnaudojimo seksualinėje veikloje, prekeivių žmonėmis aukomis dažniau tampa nepilnamečiai nuo 15–18 metų, o jaunesni vaikai paprastai pajungiami elgetavimui ar siekiama juos išnaudoti priverstiniam darbui.¹⁴⁰

- Prekybos žmonėmis aukos dažnai yra *menkai išsilavinusios*.¹⁴¹ Daugiau nei pusė moterų turi ne aukštesnį nei vidurinis išsilavinimą, tačiau reikia turėti omenyje, kad į moterų, turinčių žemesnį nei vidurinis išsilavinimą, kategoriją patenka ir moksleivės. 52 % aukų neturi jokios specialybės, likusi dalis moterų turi siuvėjos, kirpėjos ir panašias specialybes.¹⁴²
- Pakliūti į prekeivių žmonėmis rankas didesnę riziką turi našlės, vienišos ar išsiskyrusios moterys. Remiantis statistiniais duomenimis, didesnė dalis nukentėjusiųjų nuo šio nusikaltimo moterų yra *netekėjusios ar išsiskyrusios*, 28 % moterų turi vaikų.¹⁴³ Pvz., „Demetros“ duomenimis, 75% prostitučių yra netekėjusios, tačiau iš jų 52% turi vaikus. NVO Dingusių žmonių šeimų paramos centro duomenimis, 84% prekybos žmonėmis aukų yra netekėjusios.
- Prasta turtinė padėtis būdinga daugumai prekybos žmonėmis aukų. Daugumos merginų *materialinė padėtis* buvo bloga ar kritiška, prieš išvykstant dirbti į užsienį: 44 % merginų neturėjo jokio ar nuolatinio darbo.¹⁴⁴ O 2004 m. TMO duomenimis, absoliuti dauguma moterų prieš išvykdamos į užsienį buvo bedarbės (beveik 70%) ar turėjo mažai apmokamą darbą (13%).¹⁴⁵ 2005 m. atliktų tyrimų duomenimis, 71 % įtrauktų į prostituciją merginų materialinė padėtis buvo bloga. 2006 m. TMO pristatytais duomenimis iš 101 prekybos žmonėmis atvejo beveik 50 % aukų vertėsi sunkiai, 19 % vos sudūrė galą su galu.¹⁴⁶ Moterų krizių centro duomenimis, gautais dirbant su

¹³⁹ [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.prostitutionresearch.com/factsheet.html>

¹⁴⁰ [žiūrėta 2008 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.childcentre.info/projects/traffickin/dbaFile11169.pdf>

¹⁴¹ Vienas iš septynių vaikų visame pasaulyje neturi išsilavinimo ar galimybės gauti išsilavinimą, 80% tokių asmenų sudaro mergaitės. *Trafficking in Children for Sexual Purposes from Eastern Europe to Western Europe: an Exploratory research in eight Western European receiving countries*. [žiūrėta 2008 kovo 18d.]. Prieiga per internetą: http://www.ecpat.nl/ariadne/loader.php/nl/ecpat/Rapporten/trafficking1/Trafficking_1_Introduction.pdf/

¹⁴² Rezultatai gauti apklausus 141 moterį – prekybos moterimis auką iš Lietuvos. SIPAVIČIENĖ, A., et al. *Prekyba moterimis: Problema. Prevencija. Pagalba aukoms*. Vilnius, 2005.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ SIPAVIČIENĖ, A., et al. *Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/knyga.pdf>.

¹⁴⁶ *Prieš prekybą žmonėmis - realūs veiksmai*. Vilnius, 2007. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: (<<http://elta.lt>>).

nukentėjusiomis nuo prekybos vaikais, viena pagrindinių priežasčių, kodėl merginos imasi prostitucijos, taip pat yra bloga ekonominė padėtis.¹⁴⁷

- Dažna prekybos žmonėmis auka yra kilusi iš nedarnios, *nepilnos žemo socialinio - ekonominio statuso šeimos* arba užaugusi be tėvų. Pvz., Lietuvoje atliktų tyrimų metu paaiškėjo, kad beveik 50 % merginų augo nepilnoje šeimoje, pas senelius, globėjus, vaikų globos namuose ar internatinėse mokyklose. Vis dėlto didesnė dalis aukų turėjo abu tėvus, t. y. augo vadinamose „normaliose“ šeimose. NVO duomenimis, 73% prekybos žmonėmis aukų gyveno vadinamosiose normaliose šeimose. Tuo tarpu TMO duomenys (2003 m.) rodo, kad tik 13% turėjo vadinamąją normalią šeimą – abu tėvus. Pagal užsienio tyrimų rodiklius, 60 % moterų ar merginų kilusios iš išsiskyrusių šeimų.¹⁴⁸

58 % prekybos moterimis aukų teigė, kad vienas ar abu jų tėvai buvo priklausomi nuo alkoholio. 40 % moterų teigė, kad jų tėvai taip pat yra vartoję narkotikus.¹⁴⁹ 57 % pasidavinėjančių moterų teigė, kad vaikystėje yra patyrusios seksualinę prievartą. 49 % moterų vaikystėje buvo tėvų ar globėjų žiauriai sumuštos taip, kad buvo likusios žaizdos ar kitos matomos fizinės traumos.

- Apie 40 % merginų, besiverčiančių prostitucija, daro tai dėl priklausomybės nuo *narkotikų*. Beje, ir patys prekeiviai žmonėmis sugeba tuo pasinaudoti – vis dažniau verstis prostitucija verbuojamos nuo narkotikų priklausančios merginos.¹⁵⁰

- Prekybos žmonėmis aukomis dažniau tampa asmenys, gyvenantys *mieste*.¹⁵¹

Taigi tipinė prekiautojų žmonėmis auka – jauna ir patikli mergina, kuri neretai vaikystėje patyrė seksualinę prievartą ir kuriai trūksta elementaraus išsilavinimo, gyvenimo patirties, o svarbiausia, šeimos autoriteto bei artimųjų paramos. Tokia mergina nori ištrūkti iš skurdo, pabėgti iš asocialios savo gyvenamosios aplinkos. Turint omenyje jos socialinį statusą, tikėtina, kad nuo vaikystės patiria nemažai praradimų¹⁵², nusivylimų ir yra psichologiškai traumuota. Tokias pažeidžiamas moteris (ir apskritai žmones) nesunku apgaulės ar prievartos būdu įtraukti į prekybos žmonėmis tinklą.

¹⁴⁷ Socialinių ligų konsultavimo centro „Demetra“ duomenimis, iš 142 apklaustų prostitučių 93,4 proc. prostitucija yra pagrindinis pragyvenimo šaltinis. ABRAMAVIČIŪTĖ, I., *et al. Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-police.LT.pdf

¹⁴⁸ [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.prostitutionresearch.com/factsheet.html>

¹⁴⁹ [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: In <http://www.prostitutionresearch.com/factsheet.html>

¹⁵⁰ SIPAVIČIENĖ, A., *et al. Prekyba moterimis: Problema. Prevencija. Pagalba aukoms*. Vilnius, 2005.

¹⁵¹ Apklauso rezultatai atspindi dar vieną susiformavusį stereotipą: daugiau nei pusė respondentų mano, kad prekybos žmonėmis aukos dažniausiai yra iš kaimo. ANDRIŠIŪNAITĖ, R., *et al. Prekyba žmonėmis: prevenciniai kriminologiniai aspektai*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2008 sausio 18d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/prekyba-zmonemis.ppt>.

¹⁵² Pvz. 56 % prekybos moterimis aukų susidūrė su artimo žmogaus netektimi. [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.prostitutionresearch.com/factsheet.html>

4.2 Vaiko, kaip specifinės prekybos žmonėmis aukos, teisių apsauga

Analizuojant vaiko pirkimo arba pardavimo atvejus, reikšminga yra sąvokos „vaikas“ apibrėžtis. Tai yra svarbu ne tik teisėsaugos institucijoms teisingai vertinant nusikaltimo subjektą, bet ir sprendžiant amžiaus, nuo kurio garantuojamas laisvas seksualinis apsisprendimas, nustatymo problemą.

Remiantis Lietuvos nacionalinių įstatymų, Vaiko teisių konvencijos, kitų tarptautinių dokumentų, skirtų vaiko teisių apsaugai, nuostatų bei Lietuvos mokslininkų darbuose pateiktų vaiko sampratų analize, galima išvelgti tris pagrindinius šio klausimo probleminius aspektus, susijusius su: 1) vaiko (mažamečio) bendra teisine samprata, 2) vaiko kaip prekybos žmonėmis aukos samprata, 3) vaiko kaip nukentėjusiojo samprata¹⁵³. Aptarsime šiuos aspektus išsamiau.

Vaiko samprata. Bendra vaiko samprata susijusi su jo amžiumi, pateikiama 1989 m. JT Vaiko teisių konvencijoje.¹⁵⁴ Šioje Konvencijoje vaiku laikomas asmuo, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau (1 str.).

Kaip pabrėžiama 1959 m. JT Vaiko teisių deklaracijos¹⁵⁵ ir minėtos 1989 m. JT Vaiko teisių konvencijos preambulėse, „vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, taip pat atitinkamos teisinės apsaugos, tiek iki gimimo, tiek po jo.“ Galima teigti, kad minėti dokumentai apibrėžia ne tik aukštutinę, bet ir žemutinę vaiko amžiaus ribą (nuo vaiko gimimo). Šiuo atveju vaiko teisinė apsauga turėtų būti vykdoma per jo būsimos motinos apsaugą.

LR Konstitucija bendros vaiko amžiaus ribos tiesiogiai nereglamentuoja, tačiau pats terminas „vaikas“ minimas keliuose straipsniuose (III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“).

Bendrą vaiko sampratą amžiaus požiūriu apibrėžia LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas,¹⁵⁶ kuriame teigiama, jog „vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“ (analogiškai minėtai Vaiko teisių konvencijos sampratai).¹⁵⁷

Įvairūs Lietuvos autoriai (A. Dapšys, G. Sakalauskas, K. Grinevičiūtė, V. Valeckaitė) kelia klausimą, ar nevertėtų šioje sampratoje nurodyti ne tik aukštutinę (18 metų), bet ir pradinę vaiko amžiaus ribą. Šios problemos sprendimas ypač aktualus tobulinant nusikalstamų veikų (tarp jų ir prekybos žmonėmis) prieš gimusius ir dar negimusius vaikus prevenciją.¹⁵⁸

¹⁵³ Pažymėtina, kad dėl ribotos darbo apimties, šiame skyriuje nėra nagrinėjamas vaiko kaip nukentėjusiojo statusas baudžiamojo proceso metu.

¹⁵⁴ Šią konvenciją Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m. Valstybės Žinios, 1995, Nr. 60-1501.

¹⁵⁵ *Žmogaus teisės*: Jungtinių tautų dokumentai. Vilnius, 2002. 109 p.

¹⁵⁶ Valstybės Žinios, 1996, Nr. 1-1234.

¹⁵⁷ Galima pastebėti ir kai kurių prasminių skirtumų: Konvencijoje vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau, o aptariamo įstatymo 2 straipsnyje paskutinioji nuostata formuluojama per išimtis ir nebūtinai siejant jas su ankstesniu nei 18 metų pilnametystės pripažinimu.

¹⁵⁸ DAPŠYS, A., SAKALAUSKAS, G., VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti*. Vilnius, 2005. 116 p., GRINEVIČIŪTĖ, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*, 2007. Nr. 8 (98). 85 p.

Autorė nuomone, iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad negimusio vaiko apsauga nuo prekybos žmonėmis neturi praktinės reikšmės. Bet kaip vertinti situaciją, kai prekeivių žmonėmis rankose atsiduria nėščia moteris. Ar manytina, jog išnaudojamos moters patiriamos fizinės, psichinės bei psichologinės traumos nekenkia vaisiaus vystymuisi arba vėliau neskatina vaiko nervų sistemos pakitimų, įvairių anomalijų ir pan.? LR BK nusikalstamos veikos padarymą nėščiai moteriai, *kai akivaizdu, kad ji nėščia*,¹⁵⁹ pripažįsta atsakomybę sunkinančia aplinkybe (60 str. 1 d. 7 p.). Tačiau, kaip vertinti atvejį, kai, pvz., prekeivių žmonėmis išnaudojama moteris dėl patiriamo fizinio smurto netenka kūdikio. Tuomet kaltininkai gali gintis argumentu, kad nėštumo nei buvo, nei jis nutrūko. Kyla natūralus klausimas, ar tokio baudžiamojo teisinio reguliavimo pakanka *itin pavojingo* prekybos vaikais nusikaltimo atveju. Ar nevertėtų pasekti anksčiau minėtų tarptautinių teisės aktų nuostatomis¹⁶⁰ ir garantuoti embriono apsaugą¹⁶¹ nuo prekybos žmonėmis.

Baudžiamojoje teisėje bendrinė sąvoka „vaikas“ neretai pakeičiama arba papildoma amžiaus požiūriu tikslesniu terminu „nepilnamečis“. LR BK nepilnamečio vaiko samprata vartojama dviem pagrindiniais aspektais, t. y. nepilnamečis – kaip baudžiamosios atsakomybės subjektas ir vaikas (nepilnamečis) – kaip galimas nusikalstamos veikos objektas (nukentėjusysis).

Nepilnamečio, kaip baudžiamosios atsakomybės subjekto sąvoka LR BK traktuojama siauriau nei bendra vaiko samprata.¹⁶² Ši sąvoka apribota 14-18 metų nepilnamečių amžiaus tarpsniu. A. Drakšienė ir R. Drakšas pažymi, kad ši sąvoka paprastai siejama ne tik su tam tikro amžiaus žmogaus biologinėmis savybėmis, bet ir su socialiniais, dvasiniais ir kitais bruožais. Šių autorių manymu, nepilnamečio sampratą apibrėžia du kriterijai: amžius (kaip formalus kriterijus) ir socialinė branda.¹⁶³

Pagal baudžiamosios teisės tradiciją¹⁶⁴ ir teismų praktiką *mažamečiu* laikomas nepilnamečis vaikas iki 14 metų ir jam taikoma išskirtinė teisinė apsauga nuo nusikalstamo kėsینimosi. LR BK nurodytos specialios normos (tarp jų ir vaiko pirkimo arba pardavimo norma), kuriose nukentėjusiojo mažametystė yra būtinas nusikalstamos veikos sudėties požymis.¹⁶⁵ Tokiais atvejais individualizuojant

¹⁵⁹ Teisėsaugos institucijoms tektų papildoma našta įrodinėjant, kad moters nėštumas buvo ar turėjo būti akivaizdus.

¹⁶⁰ Vaiko teisių konvencija. Valstybės Žinios, 1995, Nr. 60-1501.

¹⁶¹ Žmogaus gyvybės, kuri ginama pagal LR BK, pradžia laikomas viso gyvybingo vaisiaus pasirodymas iš moters organizmo, t.y. kai vaikas visiškai išstumtas arba ištrauktas iš gimdyvės organizmo. LAT senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“. [Žiūrėta 2008 m. kovo 25 d]. Prieiga per internetą: <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=26548>. Pažymėtina, kad kitos valstybės yra pasirinkusius kitokius gyvybės apsaugos būdus, pvz., Lenkijoje, Estijoje, atskiri straipsniai reglamentuoja neteisėtus veikas prieš embrionus.

¹⁶² Nors kai kuriais atvejais nepilnamečio terminas vartojamas kaip termino „vaikas“ sinonimas (pvz., 307 str. 3 d., nustatant atsakomybę už pelnydami iš nepilnamečio asmens prostitucijos, 308 str. 2 d., reglamentuojant atsakomybę už nepilnamečio įtraukimą į prostituciją).

¹⁶³ DRAKŠIENĖ, A., DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2007. 29-30 p.

¹⁶⁴ Siekiant praktinio aiškumo manytina, kad naujagimio, taip pat ir mažamečio vaiko sąvokos amžiaus požiūriu galėtų būti išaiškintos ir atitinkamuose BK skyriuose. DAPŠYS, A., SAKALAUSKAS, G., VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų rehabilitacijos koncepcijai įgyvendinti*. Vilnius, 2005. 20 p.

¹⁶⁵ Mažametystė yra formalus požymis, kuris didina veikos pavojingumą, pvz. LR BK 157 str. 2 d., LR BK 60 str. 1 d. 5 p.

bausmę, nukentėjusiojo mažametystė nebelaikoma atsakomybę sunkinančia aplinkybe: konstruodamas veikos sudėtį ir nustatydamas atsakomybę, įstatymo leidėjas į tai jau atsižvelgė.

LR BK taip pat numatyta *naujagimio vaiko* speciali teisinė apsauga (131 str. „Naujagimio nužudymas“, 156 str. „Vaiko pagrobimas arba vaikų sukeitimas“). Teismų praktikoje naujagimio sąvoka aiškinama remiantis medicininiais kriterijais ir naujagimiu laikomas vaikas nuo gimimo iki 28 parų. Prekybos vaikais normos prasme, sąvoka „mažametis“ apima ir sąvoką „naujagimis“.

Remiantis LR BK, sąlyginai galima išskirti tris prekybos žmonėmis aukų grupes: pilnamečiai asmenys, vaikai nuo 14 iki 18 metų ir mažamečiai (vaikai, jaunesni nei 14 metų). Šiuo reguliavimu įstatymų leidėjas nustato tam tikras teises ribas tarp suaugusiųjų (pilnamečių) ir vaikų, kartu apibrėždamas tam tikrą demografinę asmenų grupę (vaikus), turinčią specifines, tik jai būdingas teises ir pareigas, pasižyminčią išskirtinėmis psichofiziologinėmis ir socialinėmis asmens savybėmis. Tai lemia būtinybę užtikrinti didesnę jų apsaugą nuo prekybos žmonėmis lyginant su suaugusiaisiais.

Autorės manymu, prekybos žmonėmis normoje turėtų būti akcentuojama ir tai, kad tam tikrais atvejais asmenys nuo 18 iki 21 metų taip pat gali būti laikomi vaikais (atsižvelgiant į jų socialinę brandą ir pan.).

LR BK XI skyriuje „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ yra numatyta, kad nepilnamečiams taikomi baudžiamosios atsakomybės principai bei nuostatos¹⁶⁶ įstatymo numatytais atvejais gali būti taikomi ir jauniems pilnamečiams teisės pažeidėjams, t.y., asmenims, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję aštuoniolika metų, tačiau nebuvo suėję dvidešimt vieneri metai. Ši 18-21 metų asmenų teisė pasinaudoti palankesnėmis nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo nuostatomis nėra absoliuti, nes ji taikoma, jeigu teismas, atsižvelgęs į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus bei kitas bylos aplinkybes, o prireikus – į specialisto paaiškinimus ar išvadą, nusprendžia, kad toks asmuo *pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui* ir baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymas jam atitiktų LR BK 80 str. numatytą baudžiamosios atsakomybės paskirtį (LR BK 81 str. 2 d.). Toks reguliavimas atitinka tarptautinę poziciją.¹⁶⁷

Literatūroje pabrėžiama, kad jaunystės amžiaus tarpsnis nuo 18 iki 21 metų yra suaugusio žmogaus asmenybės formavimosi ir perėjimo į savarankišką gyvenimą visuomenėje procesas, jo integravimasis į visuomenės gyvenimą. Šį įstatyme nustatytą amžiaus tarpsnį apibūdinti sunku, nes vertinant biologiniu, socialiniu, psichologiniu ir kultūriniu aspektais, jis yra daugiaplanis. Nereikėtų vaiko sąvokos aiškinti vien amžiaus kriterijais. *Socialinė branda* – tai psichinio, fizinio asmenybės

¹⁶⁶ Nepilnamečiams taikomi bausmių ir jų skyrimo bei bausmės vykdymo atidėjimo ypatumai, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos ir pagrindai, tam tikros auklėjamojo poveikio priemonės ir pan.

¹⁶⁷ Standartinių minimalių nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklių 3.3 punktą numato galimybę ne tik nepilnamečiams, bet ir jauniems pilnamečiams taikyti baudžiamosios atsakomybės ypatumus. *Žmogaus teisės: Jungtinių tautų dokumentai*, p. 241

brandumo pakopa, kurią skirtingi asmenys pasiekia būdami skirtingo amžiaus. Socialinė branda reiškiasi gebėjimu suvokti situaciją, ją vertinti, turėti savo poziciją, gebėjimu kontroliuoti savo emocijas ir veiksmus, numatyti savo veiksmų padarinius bei juos planuoti ir pan. Kadangi asmens socialinę brandą lemia daugybė veiksnių (konkreto žmogaus psichika, susiformavusi vertybių sistema, individualios gyvenimo aplinkybės ir pan.), riba skirianti pilnamečius asmenis nuo nepilnamečių, yra sąlyginė. 18 – 21 metų asmenys iš tiesų nedaug skiriasi nuo nepilnamečių asmenų: neretai jie tebėra priklausomi nuo šeimos, tebesimoko, nedirba, nėra susituokę ar susilaukę vaikų.¹⁶⁸

Psichologų bei medikų teigimu, 18 metų sulaukęs žmogus dar nėra iš tiesų suaugęs. Tikroji branda ateina 22-25 metų.¹⁶⁹ O ir skirtingose valstybėse yra numatomos skirtingos vaikų, jaunuolių, suaugusiųjų grupės atsižvelgiant į skirtingą amžiaus tarpsnį. Pvz., Vokietijoje jaunuoliais laikomi asmenys nuo 14 iki 18 metų, o paūgėję jaunuoliai – asmenys nuo 18 iki 21 metų. Tiek vienos, tiek kitos asmenų grupės atveju yra taikomos jaunimo baudžiamojo poveikio priemonės.¹⁷⁰

Kalbant apie baudžiamosios atsakomybės subjektą, įprasta ir šiek tiek vyresnį asmenį traktuoti kaip nepilnametį baudžiamosios teisės prasme. Teisinga būtų laikytis tokio paties požiūrio ir aukų požiūriu. Turėtų būti numatyta galimybė prekybos žmonėmis aukas, kurios yra vyresnės nei 18, tačiau nesulaukusios 21 metų, taip pat traktuoti kaip vaikus (nepilnamečius), jei, pvz., jų fizinis, psichinis išsivystymas, intelekto bei valios galimybės, o taip pat gebėjimas suvokti situacijas ir jas valdyti yra ribotas (pažeistas)¹⁷¹, kitaip tariant, jei jie pasižymi nepakankama socialine branda.

Kitas klausimas – *lytinės pilnametystės amžius*, kuris yra labai svarbus pareigos taikyti baudžiamąją atsakomybę už prekybą vaikais seksualinio išnaudojimo tikslais, o ypač už vaikų pornografiją, požiūriu.

Lytinės pilnametystės amžius¹⁷² įvairių valstybių teisėje svyruoja nuo 13 iki 17 metų (pvz., Airijoje – 17 metų, Jungtinėje Karalystėje, Nyderlanduose, Suomijoje, Vokietijoje – 16 metų, Danijoje, Prancūzijoje, Švedijoje – 15 metų, Austrijoje, Italijoje, Vengrijoje – 14 metų, Ispanijoje – 13 metų).

Lietuvos įstatymų leidėjas nenumato lytinės pilnametystės amžiaus. Tačiau sisteminė LR BK normų analizė¹⁷³ leidžia daryti išvadą, kad nuo nusikaltimų asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir

¹⁶⁸ DRAKŠIENĖ, A., DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2007. 136-140 p., 322-324 p.

¹⁶⁹ PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 591.

¹⁷⁰ [žiūrėta 2008 kovo 25d.]. Prieiga per internetą: <http://www.legislationline.org>

¹⁷¹ Pvz., asmens sveikatos būklė, mikrosocialinė aplinka, gyvenimo ir auklėjimo sąlygos turi įtakos asmens poreikių, interesų, pažiūrų formavimosi procese. DRAKŠIENĖ, A., DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2007. 322-324 p.

¹⁷² Auka kiekvienu atveju laikoma ypač pažeidžiama, jei ji nebuvo pasiekusi amžiaus, nustatyto nacionalinėje teisėje, laisvam seksualiniam apsisprendimui, o nusikaltimas padarytas siekiant priversti kitus asmenis užsiimti prostitucija arba juos kitaip seksualiai išnaudoti, įskaitant pornografiją. 2002 m. liepos 19 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. Oficialusis leidinys L 203, 01/08/2002 p. 0001 – 0004.

neliečiamumui itin saugomi vaikai, o ypač mažamečiai¹⁷⁴. Tai suponuoja nuomonę, kad Lietuvos įstatymų leidėjas neriboja vaiko teisių apsaugos, įvesdamas lytinės pilnametystės sąvoką. Jis tiesiog užtikrina vienodą visų jaunesnių nei 18 metų vaikų apsaugą nuo išnaudojimo seksualinėje veikloje.

Tokia pozicija iš esmės atitinka tarptautinių dokumentų ir ES teisės aktų nuostatas. Pvz., 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatinio sprendimo dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija 3 straipsnyje nurodoma, kad konkrečiais atvejais leidžiama netaikyti baudžiamosios atsakomybės už veiksmus, susijusius su vaikų pornografija, kai vaikai yra pasiekę lytinės pilnametystės amžių. Tačiau Pamatinis sprendimas užtikrina aukštą visų asmenų iki 18 metų apsaugą nuo išnaudojimo pornografijai. Be to, vaikų, kurių amžius svyruoja nuo lytinės pilnametystės iki 18 metų, atžvilgiu numato keletą išimčių.¹⁷⁵

Vaikai kaip prekybos žmonėmis aukos. Vaikams būdingas kompleksinio pobūdžio viktimiškumas, t.y., dažnai viename asmenyje pasireiškia daugybė rizikos veiksnių¹⁷⁶, kurie sąlygoja sunkesnę kriminogeninių situacijų prognozavimą, nesugebėjimą išvengti tokių situacijų, nusikalstamų pasikėsinimų provokavimą, taip pat neigiamų nusikaltimo pasekmių didinimą.¹⁷⁷

Minėta, kad TMO duomenimis, jauni žmonės yra viena lengviausiai pažeidžiamų grupių kalbant apie prekybą žmonėmis.¹⁷⁸ Toks pažeidžiamumas sąlygojamas didesniu jaunų žmonių mobilumu (jie mieliau ir dažniau keliauja), žinių stoka, o neretai ir jaunatvišku patiklumu. Dėl šios priežasties jauni žmonės dažniau tampa prekybos žmonėmis aukomis.¹⁷⁹ O ką jau bekalbėti apie vaikus iš rizikos grupių, jiems pavojus tapti prekyautojų žmonėmis aukomis dar labiau išauga.¹⁸⁰

Lietuvoje nustatoma vis daugiau prekybos nepilnamečiais atvejų, o užsienio valstybėse – nepilnamečių iš Lietuvos pardavimo atvejų. Į nusikaltėlių pinkles pakliūva vis jaunesnės merginos.

¹⁷³ Išžaginimo (149 str. 3 ir 4 d.), seksualinio prievartavimo (150 str. 3 ir 4 d.), privertimo lytiškai santykiuoti (151 str. 2d.), mažamečio tvirkiniimo (153 str.) ir pan. atveju yra numatyta griežtesnė baudžiamoji atsakomybė, kai nukentėjusysis yra vaikas arba mažametis.

¹⁷⁴ Psichologų ir psichiatrų teigimu, jaunesni nei 14 metų amžiaus vaikai nėra psichologiškai subrendę, nesugeba objektyviai įvertinti savo pasirinkimo motyvų ir pasekmių. Dėl šių priežasčių yra gana paprasta tokį vaiką seksualiai išnaudoti. BAZYLEVAS, I. *Prekybos žmonėmis prevencija (taip pat ir prostitucijos klausimas)*. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2008 vasario 24d.]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0073012.doc>>

¹⁷⁵ 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2004/68/TVR dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija. Oficialusis leidinys L 013, 20/01/2004 p. 0044 – 0048.

¹⁷⁶ Asmens viktimiškumas susijęs su daugybe *veiksnių*, tokių kaip amžius, lytis, išsilavinimas, turtinė padėtis, asmens psichologinė charakteristika, jo patirtis, socialiniai vaidmenys, socialinis statusas ir pan.

¹⁷⁷ USCILA, R. *Viktimologijos pagrindai*, Vilnius: NPLC, 2005.

¹⁷⁸ TMO atliko tyrimą, skirtą išsiaiškinti prekybos žmonėmis aukų socialinę demografinę charakteristiką. Skirtingi šaltiniai parodo, kad į prekyautojų žmonėmis (vaikais) verslą įtraukiamos skirtingos merginos, nors didžiąją dalį sudaro jaunos mergaitės iš vadinamųjų rizikos grupių.

¹⁷⁹ *Prekybos žmonėmis prevencija: Baltijos jaunimo informavimas*. [žiūrėta 2007 gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iom.lt>

¹⁸⁰ TMO duomenimis, bendroje aukų struktūroje vaikai kaip nusikalstamų veikų aukos sudaro įvairiose valstybėse skirtingą procentą, nuo pvz. 6-7% Baltarusijoje iki 30 % Moldovoje. [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.childcentre.info/projects/traffickin/dbaFile11169.pdf>

Dabar jau atviros Europos sienos tik palengvina nusikalstamų grupuočių, besipelnančių iš šios prekybos, veiklą.

Visgi oficialūs Lietuvos Respublikos statistiniai duomenys nėra grėsmingi. LR Vidaus reikalų ministerijos pateiktais duomenimis nuo prekybos žmonėmis 2000-2006 metais nukentėjo 10 nepilnamečių. Tačiau, vertinant LR Vidaus reikalų ministerijos pateiktus duomenis, galima daryti išvadą, jog Lietuvoje kasmet vis daugiau pradedama kriminalinių tyrimų dėl prekybos žmonėmis. Pasak I. Bazylevo, dėl prekybos žmonėmis Lietuvoje per metus iškeliami maždaug po 30 bylų. 2006 metais 21 tokia byla buvo atiduota į teismą, 3 iš jų – dėl parduotų vaikų.¹⁸¹

Reikia pripažinti, kad palyginus su problemos mastais, teisėsaugos pasiekimai yra išties kuklūs. Bylos dėl prekybos vaikais sudėtingos, o nukentėjusieji bijo duoti parodymus. Tad beveik visos bylos iškeliamos ne pagal nukentėjusiųjų pareiškimus (aukos bijo ne tik liudyti, bet ir skųstis), o tiriant operatyvinę medžiagą. Dalis šios prekybos aukų yra nežinomos, nes asmenys paprasčiausiai dingsta.¹⁸² Ypač didelė grėsmė įvairiose globos institucijose užaugusiems merginoms, nes jos neturi artimųjų, kurie jų pasigestų ir ieškotų.

Realesni nukentėjusiųjų nuo prekybos vaikais skaičiai paaiškėja atitinkamų Lietuvos įstaigų bei organizacijų veiklos metu. Pvz., Dingusių žmonių šeimų paramos centras (toliau – DŽŠPC) 2003 metais tiesiog neturėjo kur apgyvendinti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis. Net 33 % jų – nepilnametės.¹⁸³ Šis centras per 2002 – 2006 metus 13 nepilnamečių, nukentėjusių nuo prekybos žmonėmis, suteikė trumpalaikę ir ilgalaikę kompleksinę pagalbą.¹⁸⁴

Nuo 2004 gegužės iki 2005 spalio mėnesio į TMO pagalbos kreipėsi 5 nepilnametės, o per 2006 m. pirmąjį pusmetį – 2 nepilnametės, kurioms buvo organizuotas grįžimas į Lietuvą bei suteikta kompleksinė pagalba.¹⁸⁵ TMO duomenimis, nuo 1990 metų išaugo *dingusių vaikų* skaičius, tačiau per pastaruosius kelerius metus, pasiekęs gana aukštą lygį, stabilizavosi. Per metus dingusių ir nerastų žmonių skaičius siekia vidutiniškai 400. Jeigu kalbėsime apie dingusius vaikus, ši tendencija yra

¹⁸¹ *Prekyba žmonėmis: mitai ir tikrovė*. [žiūrėta 2007 gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: http://www.info.lt/index.php?page=naujienos&view=naujiena_arch&id=95871

¹⁸² DŽŠPC duomenimis, be žinios dingę žmonės neretai atsiduria prekeivių žmonėmis rankose. Tačiau policija, valdžios institucijos nesuinteresuotos ieškoti dingusiųjų. Duomenys apie dingusius žmones niekur viešai neskelbiami. Lietuvoje policija neieško dingusių asmenų, jei nėra įtarimų dėl nužudymo. ABRAMAVIČIŪTĖ, I., *et al. Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-polic.LT.pdf

¹⁸³ „XXI amžiaus“ priedas apie gyvybės apsaugą. Vilnius, 2004. Nr.5 (42). [žiūrėta 2007 gruodžio 18 d.]. Prieiga per internetą: (<<http://xxiamzius.lt>>).

¹⁸⁴ *Prasideda prekybos žmonėmis prevencijos projektas*. [žiūrėta 2007 gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt>

¹⁸⁵ *Prieš prekybą žmonėmis - realūs veiksmai*. [žiūrėta 2008 vasario 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.elta.lt> .

panaši: per pastaruosius kelerius metus jų skaičius taip pat išaugo. Tačiau tik dalis dingusių vaikų yra prekybos žmonėmis aukos.¹⁸⁶

Policijos pareigūnams 2002 – 2005 metais buvo žinomi 25 nepilnamečiai, nukentėję nuo prekybos žmonėmis ar priverstinės prostitucijos.¹⁸⁷

2004 – 2006 metais 19 prekybos žmonėmis bei priverstinės prostitucijos aukų (nepilnametėms) „Vaiko namas“ suteikė psichologinę, socialinę bei teisinę pagalbą.¹⁸⁸

Dažnai atskirai tiriami *rizikos grupės vaikai* (vaikai iš globos namų, gatvės vaikai ir vaikai bėgliai¹⁸⁹) kaip prekybos žmonėmis specifinės aukos.

Tyrimai¹⁹⁰ rodo, kad potencialiomis prekybos žmonėmis aukomis yra nepilnametės merginos, augančios globos namuose ir socialinės rizikos šeimose. Gyvenimo, ugdymo bei auklėjimo sąlygos, dėmesio, emocinio bendravimo stoka sąlygoja tai, kad merginos tampa prekiautojų vaikais ir sąvadautojų aukomis.

2003 m. organizuota globos institucijų darbuotojų ir globotinių apklausa¹⁹¹ parodė, kad 11% globos namų auklėtinių buvo verčiami žiūrėti pornografinius filmus ar žurnalus, 4% vaikų buvo įkalbinėjami važiuoti dirbti į užsienį. Tačiau didžioji dalis globotinių (50%) nebuvo nieko girdėję apie prekybą vaikais. Vaikų globos namų darbuotojams buvo žinomi 24 prekybos vaikais atvejais.¹⁹²

Beje, 2002-2005 m. laikotarpyje vaikų globos namuose buvo žinomi 2 nepilnamečiai, tapę prekybos žmonėmis aukomis, ir 4 nepilnamečiai, kuriuos buvo siekiama įtraukti į prostituciją ar išvežti į užsienio šalis. Vis dėlto darytina prielaida, jog šie skaičiai neatspindi realios situacijos, nes, pačių vaikų globos institucijų atstovų teigimu, vaikų globos namuose stebima tendencija, kad daugėja merginų, kurios labai anksti pradeda domėtis lytiniu gyvenimu.¹⁹³

¹⁸⁶ Informacija gaunama analizuojant Lietuvos piliečių deportavimo iš užsienio šalių duomenis, kurių nepakanka spręsti, ar deportuojami asmenys yra prekybos žmonėmis aukos, nes nurodomos priežastys yra gana bendro pobūdžio ir apima įvairias nelegalių migrantų kategorijas. SIPAVIČIENĖ, A., et al. *Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/knyga.pdf>.

¹⁸⁷ BAZYLEVAS I. *Prekybos žmonėmis prevencija (taip pat ir prostitucijos klausimas)*. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2008 vasario 24d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0073012.doc>.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ Nepilnamečiai, kurie nesutaria su savo šeima, artimaisiais, bėga iš namų. Dėl blogų gyvenimo sąlygų namie (materialinių ar psichologinių) jaunuoliai lengviau susitaiko su prekeivių žmonėmis sukurtais išnaudojimo būdais ir dažniausiai nieiško pagalbos tarp savo artimųjų.

¹⁹⁰ Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje 2005 m. buvo atlikti individualaus pobūdžio tyrimai dėl vaiko teisių ir jo teisėtų interesų pažeidimų, kurių metu buvo lankomasi vaikų globos namuose, specialiosiose mokyklose, šeimynose, šeimose, organizuojami vaikų teisių apsaugos problemų aptarimai su vaiko teisių apsaugos specialistais, teisėsaugos institucijų atstovais ir pan.

¹⁹¹ 2003 metų pavasarį „Vaiko namas“ apklankė 27 vaikų globos institucijas, kuriose buvo apklausti 477 globos institucijų darbuotojai ir 487 vaikai. BAZYLEVAS I. *Prekybos žmonėmis prevencija (taip pat ir prostitucijos klausimas)*. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2008 vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0073012.doc>.

¹⁹² *Prekyba moterimis ir vaikais: metodiniai patarimai pedagogams prevencinės veiklos aspektai*. Vilnius, 2003

¹⁹³ *Ibidem*.

Taip pat potencialiomis aukomis yra specialiųjų mokyklų ugdytiniai (su intelekto sutrikimais), kurie tiek dėl aplinkos poveikio, tiek dėl savo negalios nesugeba įvertinti pavojaus. Didesnis pavojus tapti prekiautojų vaikais aukomis tenka ir vaikataujančioms, elgetaujančioms vaikams, „gatvės vaikams“. Be to, manoma, kad vaikai į prekybos žmonėmis, komercinio seksualinio išnaudojimo tinklą gali patekti ir dėl tėvų patiklumo, ir savo noru, suvilioti geresnio gyvenimo galimybės.¹⁹⁴

Nepilnamečiams, kurie patenka į prekybos žmonėmis tinklą ar verčiasi prostitucija, būdinga tai, jog vaikystėje jie yra nukentėję nuo seksualinės prievartos. *Seksualinė prievarta* – tai vaiko išnaudojimas, siekiant patenkinti suaugusio ar vaiko (dažniausiai vyresnio) seksualinius poreikius. Tai dažniausiai vyksta prievarta ar apgaule arba pasinaudojant vaiko nesugebėjimu įvertinti esamos situacijos ir seksualinės prievartos padarinių. Tikslių duomenų apie seksualiai išnaudojamus vaikus nėra, bet spėjama, kad mažiausiai kas trečia mergaitė ir kas penktas berniukas bent kartą yra tapę seksualinės prievartos auka.¹⁹⁵ Pasak ekspertų, jei mergina būdama 9–13 metų patyrė seksualinę prievartą, tai palieka dideli pėdsaką jos psichikos būklei visam gyvenimui. Pastebėta, kad net 50 % moterų, besiverčiančių prostitucija, vaikystėje yra patyrusios seksualinę prievartą.¹⁹⁶

2004 m. tarptautinis tyrimas *Paauglių požiūris į seksualumą ir seksualinę prievartą*¹⁹⁷ parodė, kad 31 % iš tyrime dalyvavusių moksleivių vaikystėje ar paauglystėje patyrė seksualinę prievartą, 46 % buvo bausti fizinėmis bausmėmis, 12 % patys ką nors įkalbinėjo, vertė užsiimti seksualine veikla.

2002 m. *Rizikos grupės vaikų tyrimas* parodė, kad net 1/3 rizikos grupės vaikų per pastaruosius 3 metus buvo nukentėję nuo nusikaltimo (59 % buvo sumušti, 35 % apvogti, 13 % stipriai sumušti). Didžioji dalis (57 %) vaikų nusikaltimo auka tapo vieną kartą, du kartus (24 %), bet buvo ir tokių, kurie nurodė nusikaltimo auka tapę net 10 kartų. Smurtą bei prievartą patyrę vaikai, kaip rodo įvairūs tyrimai,¹⁹⁸ statistiškai gerokai dažniau patys vėliau ima smurtauti. Taip skatinama išplėstinė smurto bei prievartos „reprodukcija“.

Taigi tyrimai rodo, kad dažniausiai prekybos žmonėmis aukomis tampa vaikai iš skurdžios ir asocialios aplinkos, neretai vaikystėje patyrę seksualinę prievartą ar nukentėję nuo kitų nusikalstamų veikų.

¹⁹⁴ BAZYLEVAS, I. *Prekybos žmonėmis prevencija (taip pat ir prostitucijos klausimas)*. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2008 vasario 24d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0073012.doc> .

¹⁹⁵ *Tyrimas Jaunų žmonių požiūris į seksualumą ir seksualinę prievartą*. RUL Vaiko raidos centras. Vilnius, 2004.

¹⁹⁶ ABRAMAVIČIŪTĖ, I., et al. *Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-polic.LT.pdf

¹⁹⁷ RUL Vaiko raidos centro inicijuotą tyrimą atliko Rinkos analizės ir tyrimų grupė. Tyrimo Lietuvoje metu buvo apklausta 3010 Lietuvos vidurinių, vakarinių, profesinio mokymo įstaigų moksleivių, kurių amžius 18-20 metų. Daugiausia tyrime dalyvavo 18-mečių. USCILA, R. *Juvenalinė viktimologija. Vaikų viktimizacija Lietuvoje*. [žiūrėta 2008 kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika/rokas_uscila_vaiku_viktimizacija.doc

¹⁹⁸ Tarp jų – ir Teisės instituto atliktas tyrimas Mokinių patiriamo ir naudojamo smurto tyrimas: mokinių apklausa 2002 (Tarptautinis projektas „Mare Balticum“).

Vaikas kaip nukentėjusysis nuo prekybos žmonėmis. Neretai sąvokos nukentėjusysis ir auka vartojamos kaip sinonimai. Kaip minėta, ne kiekvienas patyręs faktinį smurtą bei prievartą vaikas (auka) įgyja *nukentėjusiojo* teisinį statusą. Tam būtinos tam tikros sąlygos (pvz., prekybos žmonėmis nusikaltimu turi būti padaryta žala, būtinas teismo ar kito kompetentingo valstybės pareigūno sprendimas pripažinti vaiką nukentėjusiuoju konkrečioje prekybos žmonėmis byloje). Dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių prekybos žmonėmis aukos gali būti nepripažįstamos nukentėjusiais.¹⁹⁹

Įvairių autorių nuomone (G. Babachinaitė, A. Dapšys, G. Sakalauskas, V. Valeckaitė), nukentėjusiojo sąvoka yra siauresnė nei aukos, nes prasminga daugiau teisine procesine prasme, o ne žymi faktinę prievartą, išnaudojimą patyrusio vaiko (aukos) sąvoką apskritai.

A. Dapšio, G. Sakalausko nuomone, už nukentėjusiojo teisinės sąvokos ribų neretai lieka²⁰⁰ vaikai, kurie faktiškai patiria įvairiausio pobūdžio smurtą bei prievartą, bet dėl itin didelio šių reiškinių latentškumo (ypač prekybos vaikais atveju) nėra išaiškinami ir nepatenka į teisėsaugos bei justicijos institucijų gynybos sistemą, kol jie patys nepradeda smurtauti.²⁰¹

Apibendrinant galima teigti, kad dažniausiai vaikas – kaip specifinė prekybos žmonėmis auka – traktuojamas kaip faktinį smurtą ir (ar) prievartą (tiek psichinę, tiek fizinę), ir (ar) išnaudojimą (seksualinėje veikloje, priverstiniam darbui, organų transplantacijai) patyręs asmuo, nesulaukęs pilnametystės, t.y. 18 metų, kuriam prekybos žmonėmis nusikaltimu padaryta fizinės, psichologinės, moralinės, dvasinės, socialinės, turinės ar kitokios žalos jo asmenybės raidai.

4.3 Aukos vaidmuo prekybos žmonėmis mechanizme

Analizuojant prekybos žmonėmis auką (nukentėjusįjį), labai svarbus yra aukos atsakomybės klausimas, t.y. kiek pati auka atsakinga už tam tikrų neteisėtų veiksmų atlikimą, už atsiradusius neigiamus tokių veiksmų padarinius. Kitaip tariant, koks jos indėlis tapimo prekybos žmonėmis auka procese. O gal prekybos žmonėmis auka yra visada nekalta? Daugiausia problemų kyla, vertinant situacijas, kai auka pati sutinka „parduoti save“.

Plačiai paplitęs požiūris į auką kaip į silpną ir nesugebantį apsiginti žmogų. Auka tarsi savaime pasmerkta būti auka dėl to, kad yra „labai socialiai ir moraliai teigiama“. Kita vertus, viktimologijos mokslas teigia, kad *nėra prigimtinės aukos*, konkretaus subjekto tapimas auka nėra neišvengiamas.²⁰²

¹⁹⁹ Kriminalinės viktimologijos doktrinoje dažniausiai vartojamas „nusikaltimo aukos“ terminas, nes nukentėjusysis, kaip baudžiamojo proceso dalyvis atsiranda vėliau (arba neatsiranda), kai situacija įvertinama teisiškai. BABACHINAITĖ, G. *Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai*. Vilnius, 2000.

²⁰⁰ Nors visais atvejais vaiko, kaip prekybos žmonėmis aukos teisinis statusas neturėtų būti „susiaurintas“ iki nukentėjusiojo procesinių teisių bei pareigų. [žiūrėta 2008 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt-docs2-VTWUEHOM.doc>

²⁰¹ DAPŠYS, A., SAKALAUSKAS, G., VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų rehabilitacijos koncepcijai įgyvendinti*. Vilnius, 2005. 23 p.

²⁰² USCILA, R. *Viktimologijos pagrindai*. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Vilnius, 2005. 55 p.

Įvairiose pasaulio valstybėse atliktais tyrimais nustatyta, kad nusikaltimo auka netiesiogiai arba tiesiogiai veikia aplinkybes, kurios vienaip ar kitaip turi lemiamą įtaką jos pačios viktimizacijos procesams, ir atlieka „pagalbininko“ vaidmenį darant nusikaltimą. Tai suponuoja „*aukos kaltės*“ sampratos egzistavimą.²⁰³ Pvz., vokiečių kriminologas **H. Hentingas** teigė, jog labai daug nusikaltimų aukų prisideda prie jų pačių viktimizacijos, skatindami ir provokuodami nusikaltėlių, arba sukurdami situaciją, kuri beveik būtinai veda iki nusikaltimo įgyvendinimo. Pasak H. Hentingo, nusikaltimo *auka yra viena iš nusikaltimą lemiančių elementų*. Nusikaltimo aukos tam tikros asmeninės savybės, taip pat visuomenėje dominuojančios kultūrinės vertybės (pvz., lyčių nelygybė) sukuria viktimizacijos klimata.²⁰⁴

Sociologo **H. Goppingerio** nuomone, nusikaltimo auka ir nusikaltėlis tiek viktimizacijos, tiek kriminalizacijos procesuose dalyvauja kaip *aktyvūs subjektai*, kurie abipusiškai save apibrėžia ir integruoja.²⁰⁵

S. Schaferis pateikė viktimizacijos – „*funkcinės atsakomybės*“ teoriją, teigiančią, kad dažniausiai auka ne tik sukelia nusikaltimo galimybę, bet ir pagreitina jo padarymą, nukreipia pažeidėjo nusikalstamą elgesį prieš save. Net ir tais atvejais, kai auka tėra nekaltas dalyvis, jo tylus „stebėjimas“ gali padaryti ją ne tik psichologiniu nusikaltimo bendrininku, bet ir tuo, kuris sukuria nusikalstamą motyvą ir padrąsina nusikalstamiems veiksams.²⁰⁶

Apklausų rezultatai rodo, kad Lietuvos visuomenė linkusi prekybos žmonėmis aukoms primesti atsakomybę. Pavyzdžiui, kalbėdami apie moterų išvežimo dirbti prostitutėmis kaltininkus, lietuviai pirmiausia kaltina pačias merginas dėl per didelio jų patiklumo (59%), nors Estijoje ir Latvijoje pirmiausia minimas informacijos trūkumas (paminėjo atitinkamai 52% ir 48% gyventojų).²⁰⁷

Absoliuti gyventojų dauguma (87% – 91%) visose Baltijos šalyse norėtų padėti apgaulės būdu išvežtiems asmenims. Išvažiavusioms savo noru dirbti prostitutėmis užsienyje tikėtis pagalbos iš visuomenės būtų sunkiau – tik 36% latvių, 22% lietuvių ir 21% estų mano, kad jos nusipelno pagalbos iš šalies. Nuomonė „pačios kaltos, ko norėjo – tą ir gavo“ gaji.²⁰⁸

Jei palaikoma nuomonė, jog egzistuoja savanoriška prostitucija, kuri niekam nedaro žalos, arba manoma, kad tai yra tiesiog kai kurių moterų gyvenimo būdas bei jų moralinės degradacijos pasekmė,

²⁰³ Tai yra socialinė – psichologinė kategorija, žyminti asmens psichinį požiūrį į savo veiksmus, pasireiškusius esant priešviktimizacijai, poviktimizacijai stadijoms bei viktimizacijos metu.

²⁰⁴ *Ibidem*, 2005, p. 77.

²⁰⁵ *Ibidem*, 2005, p. 85.

²⁰⁶ DRAKŠIENĖ, A., MICHAILOVIČ, I. *Kriminologijos žinytas*. Vilnius, 2008. p. 151.

²⁰⁷ SIPAVIČIENĖ, A., GAIDYS, V. *Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas*. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf.

²⁰⁸ SIPAVIČIENĖ, A., et al. *Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/knyga.pdf>.

tai tik dalis prekybos moterimis atvejų pripažistami kaip sukėlę žalą nukentėjusiesiems. Pastarasis požiūris daugelį prekybos moterimis aukų pasmerkia izoliacijai, stigmatizacijai ir marginalizacijai.²⁰⁹

Galimos situacijos, kai žmogus iš tiesų provokuoja kaltininką, „tyliai“ sutinka su nusikalstamais veiksmais ar net pats inicijuoja juos (pvz., pats žmogus siūlo pirkti savo organus²¹⁰). Tačiau, autorės nuomone, prekybos žmonėmis atveju, ypač vertinant aukų socialinį – demografinį portretą, visgi labiau palaikytina nuomonė, kad žmogus, kuris yra prekeivių žmonėmis rankose, yra auka.²¹¹ Kartais gali būti taip, kad suviliotas žmogus kaltina tik save (dėl patiklumo, neatsargumo), tačiau realiai jis yra auka ir turi visas teises į pagalbą. Būsimoji auka neretai nukenčia ne vien tik nuo prekeivių žmonėmis. Ją neigiamai veikia ir kitos aplinkybės, kurios taip pat gali pastūmėti į prekybos žmonėmis tinklą (asocialios gyvenimo sąlygos, seksualinė prievarta, patirta vaikystėje ir pan.).²¹² Pirmiausia, ir patys prekeiviai žmonėmis taikosi į tuos žmones, kurie yra pažeidžiamesni, mažiau atsparūs.

Praktikoje sunkiai identifikuojami, atskiriami savanoriško pasirinkimo „parduoti save“ ir priverstinio įtraukimo į prekybą žmonėmis atvejai. Dažniausiai taip atsitinka dėl neviseškai aiškios aukos pozicijos, t.y. ar auka sutinka būti išnaudojama ir iš to pati pelnytis, ar tik prievartos priemonių veikiami ji pasiduoda kaltininko valiai.

Mitas, jog aukos turi fiziškai ar kitokiais būdais priešintis, patekusios į seksualinio išnaudojimo situaciją, irgi neatitinka tikrovės – priklausomai nuo aplinkybių, nusikaltėlių kontroliuojamas asmuo priima sprendimą, kaip elgtis, ir tai nebūtinai turi būti fizinis ar kitoks priešinimasis. Atvirkščiai – stiprios kontrolės rezultatas neretai yra aukos prisitaikymas ir paklusnumas, kartais – susitapatinimas su nusikaltėliu, jo nustatytų taisyklių priėmimas. A. Sipavičienė kalba apie du egzistuojančius psichologinius mechanizmus, kurių veikiamą auką „sutinka“ būti išnaudojama:²¹³

- **Išmoktas bejėgiškumas.** Prekeiviai žmonėmis, sąvadautojai naudoja įvairius psichologinės kontrolės ir manipuliacijos būdus. Tokios kontrolės pasekmė – asmuo tampa nuolankus ir paklusnus. Nuolatinė baimė, nesaugumo jausmas, nuolat pasikartojantis smurtas, kuriuos tenka išgyventi prekybos

²⁰⁹ WIJERS, M. *Only rights can stop wrongs*. Brussels, 2002. [Žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nswp.org/pdf/WIJERS-ONLYRIGHTS.PDF>

²¹⁰ Nacionalinio organų transplantacijos biuro direktorė gydytoja Asta Kubilienė teigė, jog gydytojais 2003, 2004 metais dažnai sulaukdavo pasiūlymų pirkti inkstą. Dažniausiai skambindavo asocialūs asmenys, prašydami įvairių sumų: nuo kelių tūkstančių iki kelių šimtų tūkstančių litų. BANYTĖ, D., et al. Prekyba žmogaus organais: nusikalstama veika ar pasirinkimo laisvė? [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/2006/prekyba-zmogaus-organais.ppt>

²¹¹ Neabolicionizmo doktrina laiko prostitutes patriarchalinės visuomenės aukomis ir todėl nemato prasmės skirstyti prostituciją į savanorišką ir priverstinę.

²¹² Vidaus reikalų ministerijos užsakymu 2005 m. lapkričio 28-gruodžio 9 d. atlikta Lietuvos gyventojų reprezentatyvi sociologinė apklausa parodė, jog žmonių patiklumas labiausiai skatina prekybą žmonėmis (nurodė 69 % apklaustųjų). Beje, užsienyje atlikti tyrimai rodo, kad 42 % prekybos moterimis aukų kada nors galvojo ar bandė nusižudyti. Pabrėžtina, kad Švedija – pirmoji šalis pasaulyje, kuri į prostitutę pradėjo žvelgti kaip į nukentėjusią ir įvairių gyvenimo aplinkybių auką. MOUSTGAARD, U. *Bodies Across Borders*. NIKK Magazine, No.1, 2002.

²¹³ SIPAVIČIENĖ, A., TUREIKYTĖ, D. (2001) *Trafficking in Women in Lithuania: Magnitude, Mechanism and Actors*. [žiūrėta 2008 kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.policy.hu/kalikov/LITHUANIA.html>

žmonėmis aukai, pakliuvusiai į prekybos žmonėmis pinkles, verčia niekuo nepasitikėti. O negalėjimas pakeisti esamos situacijos verčia nepasitikėti ir savimi. Kai žmogus, nesugebėdamas kontroliuoti aplinkos, pradeda keisti save ir savo poreikius, jis tampa pasyvus ir prisitaiko prie esamų aplinkybių.

- **Susitapatinimas su agresoriumi** – dar vienas aukų gynybinis mechanizmas. Priverstinės prostitucijos, prekybos žmonėmis atveju susitapatinama su sąvadautoju, prekeiviais žmonėmis ir pan. Nukentėję žmonės pradeda priimti prekeivio žmonėmis poziciją, jam paklūsti, gal net stengiasi įtikti.

Aukščiau minimos situacijos, kai auka neva sutinka su išnaudojimu ir tampa prekybos žmonėmis nusikaltimo bendrininke, neturėtų būti vertinamos kaip situacijos, už kurias pati auka atsakinga, mat nuolankumas ir paklusnumas yra ilgo psichologinio tapimo auka mechanizmo pasekmės.

Analizuojant galiojančią prekybos žmonėmis normą jos taikymo prasme, svarbu įvertinti galimybę ją taikyti tiems atvejams, kai nukentėjusysis sutinka būti išnaudojamas.

Pagal Palermo protokole pateiktą prekybos žmonėmis apibrėžimą, į išnaudojamo asmens sutikimą neatsižvelgiama, jei jis buvo išgautas apgaule, prievarta, naudojantis asmens pažeidžiamumu, priklausomumu ir pan. Toks aukos sutikimas nepaverčia išnaudojimo teisėtu. Išnaudojamo nepilnamečio sutikimas iš viso nėra reikšmingas, net jei nebuvo panaudota prievarta, apgaulė ir pan.

Esama situacijų, kai auka pati sutiko būti išvežta į užsienį, tačiau tai dar nereiškia *sutikimo* būti išnaudojamai. Juk dauguma prekybos žmonėmis aukų nežino užsienio šalių imigracijos ir darbo įstatymų, reguliuojančių minimalų darbo užmokestį, darbo laiką, darbo sąlygas ir pan., taip pat gali nesuprasti, kad jų atžvilgiu atliekami veiksmai yra nusikaltimas. Tokiu atveju, nepaisant to, kad asmuo sutinka nelegaliai dirbti svetimose šalyje, vis tiek jį reikėtų laikyti kriminalinio nusikaltimo auka.

Nemaža prekybos žmonėmis nukentėjusiųjų dalis (dažniausiai užsiimti prostitucija parduotos moterys), sutinka su prekiautojų pasiūlymu pradėti verstis prostitucija ir vykti į užsienį šiais tikslais. O ir konkretus bylų turinys rodo, kad dažniausiai nusikaltėliai taiko nesmurtinius verbavimo būdus, neslepia būsimo darbo pobūdžio. Atliktų kriminologinių tyrimų metu paaiškėjo, kad 23 % moterų į užsienį buvo išvežtos apgaule, o didžioji dauguma žinojo, kokį darbą dirbs ir pan.²¹⁴ Prekeiviai žmonėmis dažnai ginasi argumentu, jog neva padėję išsipildyti merginų svajonėms išvykti į užsienį ir užsidirbti pinigų. Tad galima tik prezumpcija, kad esama ankščiau darbe aptartos neakivaizdžios, užmaskuotos kontrolės apraiškų (pvz., aukos ir kaltininko „susitarimas“).²¹⁵

²¹⁴ Thorbek yra iškėlęs hipotezę, kad moterų, *prievarta* pajungtų prostitucijos verslui, skaičius yra išpūstas, prekybos žmonėmis problemos mastai nėra tokie dideli, kaip kai kurie politikai, feministinės organizacijos bei spauda mano. ZARINA, I. *Trafficking in women: a perspective from Latvia*. Helsinki, 2001. [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.std.lt/web/main.php?parent=853>.

²¹⁵ Jei laikomasi požiūrio, kad prekyba žmonėmis yra migracijos ir prostitucijos hibridas, tai remiantis Elsterio *troškimų, tikimybės ir akivaizdumo* koncepcija yra grindžiamas faktas, kad kai mergina emigruoja ar imasi prostitutės amato (savanoriškai), ji priisima rizika dėl to, kad vėliau gali tapti prekeivių žmonėmis auka. *Ibidem*.

Teisėsauga susiduria su sunkumais, bandydami pagrįsti kaltinimą prekyba žmonėmis. Tradicinė baudžiamosios teisės teorija nusikaltimus žmogaus laisvei sieja su prievarta ir pasinaudojimu nukentėjusiojo pažeidžiamumu, priklausomumu. Taigi egzistuoja pavojus, kad išnaudojamos aukos sutikimas gali būti pernelyg sureikšmintas ir tokiu būdu iškreipta pati prekybos žmonėmis samprata.

Nors viktimologijos mokslas modifikuoja požiūrį į auką, teigdamas, kad būtent auka prisideda prie savo viktimizacijos, bei „aukos kaltės“ ir „atsakomybės kategorijomis“ bando aiškinti aktyvų aukos vaidmenį nusikaltimo mechanizme, tai nepaneigia būtinybės garantuoti aukos teises ir teisėtus interesus tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu tiek, kiek tai susiję su teisingumo įgyvendinimu ir teisingu asmenų, patyrusių neigiamas prekybos žmonėmis nusikaltimo pasekmes, traktavimu. Prekybos žmonėmis atveju yra nemažai specifikos pačių aukų atžvilgiu (socialiai, psichologiškai itin pažeidžiamos), tad jų savanoriškumas, kaltė ir atsakomybė už nusikalstamą veiką turi būti vertinami atsargiai, nesureikšminant jų duoto sutikimo.

5 PREKYBOS ŽMONĖMIS PREVENCIJOS ASPEKTAI

Prekybos žmonėmis nusikaltimui užkardyti skiriamos ne tik atskiros valstybės, bet tarptautinės pastangos. Iš vienos pusės, tai nulemta tarpnacionalinio paties nusikaltimo pobūdžio, mat dažniausiai prekyba žmonėmis peržengia vienos valstybės teritorijos ribas, iš kitos pusės, fenomenas savaime yra pavojingas. Be to, kad nusikaltimu pažeidžiamos prigimtinės žmonių teisės, pats prekybos žmonėmis reiškinys veikia kaip tam tikrų visuomenės problemų indikatorius, atskleidžia visą rinkinį opių socialinių, ekonominių, švietimo, lyčių lygybės ir kitų klausimų.

Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė tampa viena prioritetinių veiklos kryptių, įgyvendinant šalių (ir Lietuvos) nusikaltimų prevencijos ir kontrolės politiką. Šiame skyriuje dėmesys skiriamas tik tokiems šios politikos Lietuvoje aspektams, kurie susiję su prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės strateginiais uždaviniais bei galimomis perspektyvomis, nesiekiant įvertinti atskirų valstybės bei tarpautinių institucijų, įstaigų ar nevyriausybinių organizacijų prevencinės veiklos patirties.

Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje²¹⁶ nustatyta, kad *nusikaltimų prevencija* yra poveikio nusikalstamumui priemonė, kuria siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, nustatant ir pašalinant bendrąsias nusikaltimų priežastis bei sąlygas, taip pat individualiai, veikiant asmenis, kurie linkę daryti nusikaltimus ar ateityje gali tapti nusikaltėliais arba nusikaltimų aukomis. Prekybos žmonėmis nusikaltimo prevencijos atžvilgiu taip pat galima būtų išskirti tris poveikio šių nusikaltimų užkardymui kryptis:

1. *Poveikis prekybos žmonėmis nusikaltimų sąlygojantiems, įtakojantiems, lemiantiems veiksniams.*

²¹⁶ Patvirtintoje LR Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimu Nr. IX-1383.

Ekonominė šalies situacija pirmiausia siejama su prekybos žmonėmis problema.²¹⁷ 2002 ir 2001 metais aliktų tyrimų metu buvo paaiškėjo, kad dažniausiai ekonominius motyvus lietuviai vertina kaip galimas moterų migracijos į užsienį bandant įsidarbinti priežastis: nedarbas (75%), noras greitai ir daug užsidirbti (56%), perspektyvų nebuvimas Lietuvoje (45%). Latvijoje pirmiausia taip pat minimi ekonominiai motyvai. Estai nedarbą, kaip moterų emigravimo priežastį, mini daug rečiau.²¹⁸

Tačiau ekonominė šalies gerovė nėra pagrindinė ar juo labiau vienintelė prekybos žmonėmis priežastis. Neretai kitokios *priežastys* gali būti svarbesnės, pvz., lyčių nelygybė²¹⁹, problemos šeimoje, užimtumo stoka, nepakankamos žinios apie lytinį gyvenimą, pačią prekybos žmonėmis problemą, interneto plėtra, kontroversiška visuomenės informavimo priemonių įtaka (viena vertus, spaudoje pateikiamos parduotų merginų istorijos ir gyvenimo patirtis verčia besąlygiškai netikėti lengvais pinigais svetur, tačiau prostitučių įvaizdis, pvz., televizijoje, neretai sukuriama itin patrauklus)²²⁰, nepasitikėjimas teisėsauga²²¹, besiplėtojanti išsivysčiusių šalių sekso ir pasilinksminimų industrija, nevienodas prostitucijos teisinis reglamentavimas skirtingose valstybėse (prostitucijos legalizavimas ir dekriminalizavimas), migracija ir kt.

Lietuvoje vienas pagrindinių prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės uždavinių yra skirti daugiau dėmesio socialinės pagalbos užtikrinimui asmenims, kurie dėl savo socialinės padėties, nepalankių buitės sąlygų ar santykių šeimoje gali būti įtraukti į prostituciją ir tapti prekybos žmonėmis aukomis (nepilnamečiams, bedarbiams, smurtą ir seksualinę prievartą buityje patiriančioms moterims ir vaikams bei kitiems asmenims).²²² Tad socialinės priežastys kitų valstybės problemų kontekste labiau sureikšminamos ir laikomos svarbesniais prekybą žmonėmis skatinančiais faktoriais.²²³

²¹⁷ Dažnai manoma, kad, pagerėjus šalies ekonominei situacijai, prekybos žmonėmis atvejų turėtų smarkiai sumažėti. Tačiau palyginus duomenis apie sulaikytas užsienio viešnamiuose dirbančias prostitutas iš Lietuvos ir Latvijos, sulaikytų lietuvių skaičius mažiausiai tris kartus didesnis nei kaimyninėse Baltijos šalies. Beje, kad abiejų šalių ekonominė padėtis panaši.

²¹⁸ SIPAVIČIENĖ, A., GAIDYS, V. Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas. [Žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf

²¹⁹ Statistikos departamento duomenimis, moterų, dirbančių šalies ūkyje, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis 2004 m. II ketvirtį buvo 1100 Lt, o vyrų – 1348,80. Moterų, dirbančių valstybės sektoriuje, mėnesinis bruto darbo užmokestis per tą patį laikotarpį buvo 1140,6 Lt, o vyrų – 1491,8 Lt.

²²⁰ Žiniasklaidos tyrėjas H.G.Zuckeris 1978 metais iškėlė hipotezę, kad problemos „akivaizdumas“ (*obtrusiveness*) gali įtakoti žiniasklaidos ir visuomenės tvarkaraščių sudarymą. Prostitucijos fenomenas, kuris visuomenei atrodo tolimas ir tiesiogiai nesusijęs su jų asmeniniu gyvenimu ir kurį nušviesti reikia objektyviai ir profesionaliai, galėtų būti laikomas „neakivaizdžia“ problema, todėl žiniasklaidos vaidmuo viešosios nuomonės formavimo procese yra labai svarbus. SEVERIN, W. J., TANKARD, J. W. 1997, p. 261.

²²¹ Be to, prekeiviai žmonėmis specialiai platina mitus apie policijos pareigūnus, kaip apie korumpuotus, nuolat bendradarbiaujančius su nusikaltėliais. Tokiu būdu nukentėjusieji nuo prekeivių žmonėmis dar labiau vengia kreiptis į policiją. Beje, 37 % Lietuvos gyventojų mano, kad prekybą žmonėmis skatina nepakankamai efektyvus teisėsaugos institucijų darbas. Lietuvos gyventojų požiūris į viešojo saugumo institucijas, visuomenės saugumą ir prekybos žmonėmis problemą. [Žiūrėta 2008 kovo 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/index.php?id=871>.

²²² Valstybės žinios, 2005, Nr. 65-2333.

²²³ VRM užsakymu 2005 m. lapkričio 28-gruodžio 9 d. atlikta Lietuvos gyventojų reprezentatyvi sociologinė apklausa parodė, kad 47 % respondentų manymu, prekybą žmonėmis skatina socialinės ir ekonominės problemos, tokios kaip nedarbas, asocialios šeimos ir pan. In: [Žiūrėta 2008 kovo 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/index.php?id=871>.

Taip pat iškeliamas uždavinys užtikrinti glaudų ir koordinuotą valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų, nevalstybinių ir tarptautinių organizacijų bendradarbiavimą kovojant su prekyba žmonėmis. Pvz., policijos darbą prekybos žmonėmis atvejais gali palengvinti bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis, teikiančiomis pagalbą nukentėjusiems nuo šio nusikaltimo bei dirbančioms su rizikos grupių asmenimis. Iš šių organizacijų gaudamos socialinę, psichologinę ir kitokią pagalbą prekybos žmonėmis aukos lengviau integruojasi į visuomenę, noriau bendrauja su policijos pareigūnais, dažniau linkusios duoti parodymus teisėsaugos struktūroms.

Šiuo klausimu reikšminga *Briuselio deklaracija* bei jos priedai – Rekomendacijos, Standartai ir Geriausia praktika, kuri Europos Tarybos pritarimu (2003 05 08 No 2003/C 137/01), įvardijama kaip ES kovos su prekyba žmonėmis strategija. Deklaracijoje kaip viena svarbiausių priemonių, stiprinant kovą su prekyba žmonėmis, nurodoma būtinybė stiprinti ryšius ir bendradarbiavimą tarp šalių. Kartu su Interpolu ir Europolu skatinti Europos duomenų bazės apie dingusius žmones sukūrimą, ypatingą dėmesį skiriant nelydimiems nepilnamečiams, kurie gali tapti prekybos vaikais aukomis.

Siekiant veiksmingesnės kovos su prekyba žmonėmis, reikia nuolat tobulinti Lietuvos teisinę bazę: ne tik baudžiamuosius įstatymus²²⁴, bet ir darbo santykių teisinį reglamentavimą, administracinių teisės pažeidimų kodekso normas²²⁵, įstatymus, reguliuojančius migracijos procesus ir pan.²²⁶

Norint kovoti su prekyba žmonėmis, pirmiausia vertėtų nustatyti tikrąją problemos Lietuvoje mastą, šio reiškinių dinamiką ir plitimo tendencijas, nes, pvz., Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 m. programa, kuri yra Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 m. programos nuosekli tęsia, iš esmės pateikia tuos pačius prekybos žmonėmis aukų skaičius, kaip ir tokias pat neteisėtas pajamas iš prekybos žmonėmis verslo, nors akcentuoja vis augančius problemos mastus ir naujus prekybos žmonėmis verslo iššūkius.

Tad prieš imantis teisinių priemonių, autorės nuomone, reikalingi empiriniai tyrimai šioje srityje bei išsami konkrečių prekybos žmonėmis atvejų studija. Grubiai tariant, norint išvesti „kovos su

²²⁴ Reikalinga tobulinti pačią prekybos žmonėmis normą, išplečiant asmenų išnaudojimo sritis. Dažnai prekyba žmonėmis susijusi su kitomis nusikalstamomis veikomis, tad autorės manymu, tikslinga būtų tokius nusikaltimus kaip: svetimo mažamečio vaiko pagrobimas (BK 156 str.); pelnymasis iš kito asmens prostitucijos (BK 307 str.); įtraukimas į prostituciją (BK 308 str.) priskirti labai sunkiems nusikaltimams.

²²⁵ Šiuo metu Lietuvoje situacija prostitucijos kontrolės ir prevencijos srityje yra dviprasmiška – prostitucija nėra nei legalizuota, nei kriminalizuota. Ekspertai mano, kad kriminalizuoti prostitucijos nedera, nes tuomet moteris būtų dar labiau stigmatizuojama ir marginalizuojama. Tačiau patariama numatyti baudžiamąją atsakomybę vyrams už naudojimąsi prostitucijos paslaugomis, kadangi tai rodo neigiamą požiūrį į moterį ir suponuoja jos išnaudojimo faktą, kitaip tariant, žymi prekybos žmonėmis užuomazgas (perkamas moters kūnas seksualiniams poreikiams tenkinti). ZARINA, I. *Trafficking in women: a perspective from Latvia*. Helsinki, 2001. [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.std.lt/web/main.php?parent=853>.

²²⁶ Apie 50 % respondentų mano, kad prekybos žmogaus organais priežastis – donorų ir donorystės sistemos trūkumai, atitinkamų įstatymų nebuvimas BANYTĖ, D., et al. Prekyba žmogaus organais: nusikalstama veika ar pasirinkimo laisvė? [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/2006/prekyba-zmogaus-organais.ppt>

vėjo malūnais“ ir siekiant parengti veiksmingą ir tikslingą teisinę bazę kovai su prekyba žmonėmis Lietuvoje, neužtenka vien „kopijuoti“ tarptautinių aktų nuostatas ar remtis užsienio šalių praktika.

Svarbu visomis priemonėmis kovoti su korupcija, kadangi prekybos žmonėmis versle cirkuliuojantys dideli pinigai suteikia galimybę papirkinėti pareigūnus. Didinti administracinę įvairių įdarbinimo užsienyje bei turistinių agentūrų, įvaikinimo tarnybų, eskorto firmų, agentūrų, siūlančių vedybines paslaugas ir pan. kontrolę ir veiklos monitoringą, atkreipti didesnę dėmesį į pasiūlymus internetinėje erdvėje; didinti kelionės dokumentų kontrolę.

2. *Poveikis potencialiems ar esamiems prekybos žmonėmis nusikaltimo subjektams.*

Šiuo atveju prevencija pirmiausia orientuojamasi į kovą su organizuotu nusikalstamumu. Prekybos žmonėmis prevencijos įgyvendinimas derinamas su Organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programa.²²⁷

Siekiant įgyvendinti esminius teisingumo reikalavimus šiuolaikinėje visuomenėje, skiriamas dėmesys svarbiam baudžiamosios atsakomybės už prekybą žmonėmis taikymo aspektui – nusikaltusių asmenų persekiojimui ir išdavimui. Lietuvos piliečio arba užsieniečio, įtariamo ar kaltinamo nusikaltimo padarymu, baudžiamasis persekiojimas ir išdavimas užsienio valstybei reglamentuotas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse ir Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse.

Prekeiviai žmonėmis naudojami tuo, kad daugelyje pasaulio vietų jiems iš viso netaikomos jokios bausmės arba jos labai švelnios, arba realiai jie nėra baudžiami.²²⁸ Galima kalbėti ir apie prekeivių žmonėmis atžvilgiu nukreiptą prevenciją – baudžiamuosius įstatymus, numatančius griežtas bausmes už tokią veiklą, kas padėtų formuoti negatyvias nuostatas į prekybą žmonėmis. Vidaus reikalų ministerijos užsakymu 2005 m. lapkričio 28 – gruodžio 9 d. atlikta Lietuvos gyventojų reprezentatyvi sociologinė apklausa parodė, jog daugiausia apklaustųjų (68 %) siūlė griežtinti bausmes už prekybą žmonėmis, siekiant sumažinti prekybos žmonėmis mastą Lietuvoje.²²⁹ Kai kurių autorių nuomone (A. Dapšys, G. Sakalauskas, V. Valeckaitė), „kova“ su smurtu (ir nusikalstamumu apskritai), kai pirmiausia apeliuojama vien į baudžiamųjų priemonių griežtinimą, neturi perspektyvos. Valstybės politika, pirmiausia, turi būti orientuota į kompleksinį požiūrį – nusikalstamų veikų priežasčių prevenciją, socialinę pagalbą nukentėjusiesiems, jų reabilitacijos priemonės.²³⁰

3. *Poveikis nukentėjusiesiems nuo šio nusikaltimo ar rizikos grupės asmenims.*

²²⁷ Valstybės žinios, 1999, Nr. 10-220.

²²⁸ Teismų nuosprendžių Lietuvoje analizė rodo, kad paprastai prekeiviams žmonėmis teismai skiria dvejų trejų metų realią laisvės atėmimo bausmę. FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 2005. 79 p.

²²⁹ SIPAVIČIENĖ, A., GAIDYS, V. Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.focus-on-trafficking.net./pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf

²³⁰ DAPŠYS, A., SAKALAUSKAS, G., VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti*. Vilnius, 2005. 4 p.

Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės uždaviniai orientuojami į: 1) nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis teisių ir laisvių apsaugos stiprinimą; 2) veiksmingą socialinę paramą nukentėjusiesiems (ypač vaikams ir moterims), jų apsaugą ir grąžinimą į visuomenę²³¹.

Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas prekybos vaikais prevencijai, numatant griežtesnius reikalavimus kelionės dokumentams, įtraukiant net ir biometrinius vaikų duomenis į kelionės dokumentus; didinant lydinčių asmenų atsakomybę. Reikėtų tobulinti ne tik asmenų, dingusių be žinios, paieškos sistemą, bet ir užtikrinti informacijos apie prekybą žmonėmis paskleidimą visuomenėje, perspėjant galimas šios nusikalstamų veikų rūšies aukas.

Svarbi yra prevencija, nukreipta į prekybos žmonėmis potencialias aukas – vaikus iš rizikos grupių. Policijos pareigūnai kartu su švietimo įstaigomis, vaiko teisių apsaugos tarnybomis įgyvendina projektus, kurių tikslas – skatinti vaikus lankyti mokyklą, sudaryti tam sąlygas, mažinti neigiamos aplinkos įtaką, teikti socialinę, psichologinę ir kt. pagalbą vaikams (šeimoms).²³²

Galimybė atskleisti nusikaltimus, susijusius su prekyba žmonėmis, yra ribota dėl šiam nusikaltimui būdingo latentškumo, kurį nemaža dalimi lemia tai, jog aukos yra įbaugintos ir nenoriai kreipiasi į teisėsaugą.²³³ Tad aukoms, bendradarbiaujančioms su teisėsauga, turi būti užtikrinta fizinė apsauga. Tyrėjas turi užtikrinti, jog informacija apie liudytoją ar nukentėjusįjį nuo prekybos žmonėmis, nebus atskleista. Jis yra atsakingas už apsaugos priemones viso baudžiamojo proceso metu. Būtina garantuoti apklausų konfidencialumą, galimybę konsultuotis su nepriklausomais teisininkais.

Preveniciniam darbui svarbu, kad pagerėtų informacijos apie prekybos žmonėmis ir prostitucijos būklę Lietuvoje kaupimas ir analizė, būtų įgyvendintos tarptautinių teisės aktų rekomendacijos, plačiau informuojama visuomenė apie prekybą žmonėmis. Pati prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės strategija pirmiausiai turėtų būti grindžiama sisteminiu požiūriu²³⁴. Kovai su asmenimis, kurie verčiasi prekyba žmonėmis, turi būti sukurta bendra valstybės institucijų, nevalstybinių ir tarptautinių organizacijų tarpusavyje koordinuojama sistema, o kovai su nusikalstamais veiksmais prekiaujant žmonėmis – veiksminga prevencijos ir kontrolės priemonių sistema.

²³¹ Parengta ir įgyvendinama prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukų psichologinės rehabilitacijos, profesinio orientavimo ir užimtumo (6 savivaldybėse) 2003–2004 metų programa (patvirtinta socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. liepos 1 d. įsakymu Nr. A1-111), kurios tikslas – sukurti sąlygas prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukoms sugrįžti į darbo rinką, skatinti šiuos žmones dirbti, suteikti jiems ir tobulinti profesinius bei bendruosius gebėjimus.

²³² Įgyvendinimas turi būti derinamas su Nacionaline programa prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. Valstybės žinios, 2000, Nr. 5-144.

²³³ BIRBILAITĖ, L., *et al.* *Prekybos žmonėmis latentškumas*. [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/prekybos-moterimis-latentiskumas.ppt>

²³⁴ Pvz., prekybos žmonėmis prevencijos įgyvendinimas turi būti derinamas su Migracijos procesų kontrolės programa, Valstybine lytiškai plintančių ligų profilaktikos programa, Lietuvos moterų pažangos programa, Nacionaline narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004–2008 metų programa, Nepilnamečių justicijos 2004–2008 metų programa, Valstybine moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 metų programa ir pan. Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės praktika rodo, kad kovojant su prekyba žmonėmis būtinas sisteminis požiūris į problemos sprendimą.

IŠVADOS

Atlikta teisinių dokumentų, kriminologinių tyrimų bei statistinių duomenų analizė leidžia daryti tokias išvadas:

- JTO 2000 metų specialus Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildantis JTO konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, šiuo metu yra pats universaliausias ir išsamiausias tarptautinis dokumentas, apimantis įvairias žmonių išnaudojimo sritis, neribojantis prekybos žmonėmis valstybių sienomis, taip pat nesureikšminantis aukų sutikimo būti išnaudojamomis.
- Prekybos žmonėmis teisinis reglamentavimas Lietuvoje yra pakankamai išsamus, lyginant tiek su tarptautiniais aktais, tiek su tuo prekybos žmonėmis reguliavimu, kuris Lietuvoje egzistavo iki 2005 metų. Darytina išvada, kad JTO Palermo Protokolo ir 2002 m. liepos 19 d. ES Tarybos sprendimo nuostatos (*plačioji prekybos žmonėmis samprata*) iš esmės įgyvendintos Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Skirtumas – tai šiek tiek siauresnis Lietuvos įstatymo leidėjo požiūris į asmenų išnaudojimo sritis (pvz., neminimas išnaudojimas vergijai bei neteisėtas įvaikinimas).
- Konkreti prekybos žmonėmis veikla (asmenų verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar priėmimas) yra sunkaus/labai sunkaus nusikaltimo indikatorius. Kiekvienam iš minimų alternatyvių veiksmų, įstatymų leidėjas suteikia savarankišką statusą: baudžiamoji atsakomybė numatyta ne tik už prekybą apskritai, bet ir už atskirus neteisėtus veiksmus, kuriais prisidedama prie prigimtinių žmogaus teisių pažeidimo.
- Prekybos žmonėmis sudėties požymių analizė leidžia pagrįstai teigti, kad prekybos žmonėmis sąvoka kompleksinė, apima įvairių požymių, būdingų ir kitoms nusikalstamoms veikoms visumą. Pavyzdžiui, išnaudojimo priverstiniam darbui, pelnymosi iš vaikų prostitucijos (pornografijos) atveju pasireiškia išnaudojimo tikslo elementas; neteisėto laisvės atėmimo ar žmogaus veiksmų laisvės varžymo atveju – laisvę varžančios kontrolės požymis; neteisėto žmonių gabenimo per valstybės sieną nusikalstamos veikos atveju – sandorio elementas bei pats gabenimas kaip veikos požymis ir pan. Tačiau pagrindinis skirtumas nuo prekybos žmonėmis nusikaltimo – tai, kad nė viena iš šių veikų neapima visų trijų prekybos žmonėmis nusikaltimo elementų: veikos, išnaudojimo tikslo ir laisvę varžančios kontrolės.
- Remiantis tuo, kad prekybos žmonėmis verslas yra labai funkcionalus, dalyvavimas padarant *tik* prekybos žmonėmis veiką arba taikant *tik* prekybos žmonėmis laisvę varžančios kontrolės būdą, yra pakankamas inkriminuoti šį nusikaltimą.

- Dėl didelio prekybos žmonėmis latentškumo nėra tikslios informacijos apie prekybos žmonėmis mastus Lietuvoje bei tokias jos pasireiškimo formas kaip žmogaus pardavimas už skolas, priverstinė santuoka, priverstinis nėštumas, neteisėta žmogaus organų transplantacija ar įvaikinimas.
- Įvairiose tyrimuose ir kai kuriuose tarptautiniuose teisės aktuose nustatytos kitos žmonių išnaudojimo formos (įvaikinimas, priverstinė santuoka, išmaldos rinkimas, įtraukimas į nusikalstamą veiką ir pan.) turėtų patekti į prekybos vaikais nacionalinį apibrėžimą, nes egzistuojantis baudžiamasis teisinis reguliavimas nenumato net bendrojo pobūdžio normų, į kurias galima būtų orientotis.
- Kovos su prekyba žmonėmis kontekste prostitucijos legalizavimas vertintinas neigiamai, viena vertus, dėl mažesnių galimybių identifikuoti priverstinės prostitucijos atvejus, antra, dėl moters stigmatizacijos visuomenėje, ir galiausiai prostitucijos legalizavimas reikštų žmogaus pažeidinėjimų ir smurto prieš moteris įteisinimą – taigi puikią „dirvą“ moterų išnaudojimui įvairiose prekybos žmonėmis formose.
- Prekyba vaikais neatsiejama nuo seksualinio išnaudojimo ir pornografijos.
- Prekybos vaikais atveju baudžiamajame įstatyme reikalinga numatyti galimybę 18 – 21 metų amžiaus asmenį, atsižvelgiant į jo socialinę brandą, vertinti kaip vaiką, t.y. atsižvelgus į tokio asmens nepakankamą fizinį, psichinį išsivystymą, intelekto bei valios galimybes, o taip pat ribotą (pažeistą) gebėjimą suvokti situacijas ir jas valdyti, garantuoti didesnę jo (jo šeimos) teisių ir interesų apsaugą nuo prekybos žmonėmis, palyginus su suaugusio asmens apsauga.
- Tipinė prekybos žmonėmis auka yra jauna, naivi, kilusi iš asocialios šeimos, be elementaraus išsilavinimo asmenybė, sunkiai gebanti prognozuoti kriminogenines situacijas, provokuojanti prekeivius žmonėmis ir nesugebanti apsiginti. O taip pat ir seksualinė prievarta, patirta vaikystėje, suformuoja polinkį ateityje naudoti smurtą ir prievartą kitų asmenų atžvilgiu.
- Moterys ir merginos žymiai dažniau tampa nukentėjusiomis nuo prekybos žmonėmis, o prekeiviai žmonėmis dažniausiai yra vyrai.
- Nepilnamečiai, įviliojami į prekeivių žmonėmis pinkles, jau yra anksčiau tapę kitų nusikalstamų veikų aukomis.
- Asmuo, kuris yra nukentėjęs nuo prekybos žmonėmis, visada yra kriminalinė auka. Aukų tariamas savanoriškumas ir kaltė už šį nusikaltimą turi būti vertinami atsargiai, nesureikšminant jų duoto sutikimo.
- Nelegalaus prekybos žmonėmis verslo pagrindu egzistuoja organizuotos nusikalstamumo struktūros.

- Ekonominės ir socialinės prielaidos skatina prekybos žmonėmis aukos tapimo procesą. Tad vienas esminių aspektų – ieškoti giluminių prekybos žmonėmis priežasčių ir stengtis jas eliminuoti: remti moterų ir vyrų lygių galimybių realų įgyvendinimą; skurdo, nedarbo mažinimą; švietimo priemonių pagalba informuoti žmones apie galimus prekybos žmonėmis pavojus ir pan.
- Vien baudžiamaisiais įstatymais negalima išspręsti socialinių problemų (prekyba žmonėmis, visų pirma, yra socialinė problema), t.y. bausmių griežtinimas, naujų baudžiamosios teisės normų (LR BK straipsnių) priėmimas negali panaikinti ekonominių, socialinių, teisinių ir kt. problemų, kurios sudaro sąlygas prekybai žmonėmis.
- Siekiant parengti veiksmingą ir tikslingą prevencinių veiksnių planą kovai su prekyba žmonėmis Lietuvoje, reikalingi nuoseklūs, išsamūs empiriniai tyrimai šioje srityje bei išsami konkrečių prekybos žmonėmis atvejų studija.

SANTRAUKA

Šis darbas skirtas analizuoti prekybos žmonėmis fenomenui, išskiriančiam savo ypatingu priešingumu pamatinėms žmogaus teisėms bei laisvėms, o taip pat veikiančiam kaip kitų socialinių problemų indikatoriui. Teisinių svarstymų bei kriminologinio diskurso šviesoje yra vertinami įvairūs prekybos žmonėmis problemos aspektai. Atsižvelgiant į tai, jog darbo objektu pasirinktas prekybos žmonėmis fenomenas yra sudėtingas ir įvairialypis, tema analizuojama, didesnę dėmesį koncentruojant ties prekybos vaikais aspektu.

Autorė darbe pristato svarbias šio darbo kryptingumui *prekybos žmonėmis, prekybos vaikais ir vaiko* definicijas. Apžvelgiami prekybos žmonėmis nusikaltimo reglamentavimo tarptautiniuose dokumentuose ir Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose ypatumai, atkreipiamas dėmesys į nacionalinių baudžiamųjų įstatymų suderinimo su tarptautinių dokumentų nuostatomis aspektą.

Darbe pateikiama prekybos žmonėmis ir vaiko pirkimo arba pardavimo sudėčių, aprašytų LR Baudžiamajame kodekse, požymių analizė, jų teisinės prigimties ir evoliucijos vertinimas. Visa tai leidžia lyginti ir atriboti prekybą žmonėmis nuo panašių nusikalstamų veikų bei tokių reiškinių kaip prostitucija ir nelegali migracija. Jame taip pat apibūdinamas prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos subjektas, ypatingą dėmesį skiriant juridinio asmens, kaip specifinio nusikaltimo subjekto, atsakomybės už prekybą žmonėmis svarbiausiems aspektams bei problematikai. Be to vertinamas nusikaltimo padarymas, dalyvaujant organizuotoje grupėje, kaip ypač pavojinga prekybos žmonėmis nusikaltimo padarymo forma.

Kriminologinių tyrimų bei statistinės informacijos pagrindu darbe nagrinėjamas prekybos žmonėmis aukos socialinis-demografinis portretas, ypač akcentuojant specifinę aukų grupę – *vaikus*, – kurie dėl savo amžiaus bei socialinės brandos laipsnio pasižymi sunkesniu kriminogeninių situacijų prognozavimu, nusikalstamų pasikėsimų provokavimu ir mažesniu apgintumu jų atžvilgiu, o taip pat neigiamų nusikaltimo pasekmių didinimu.

Suvokiant svarbą užkirsti kelią itin pavojingam prekybos žmonėmis reiškiniui, darbe akcentuojami bendriausi šios problemos prevenciniai aspektai bei galimos perspektyvos.

SUMMARY

The article is devoted to the phenomenon of trafficking in humans, which is special for it's enormous and dangerous contradiction to the human rights and freedom, as well as it's role of an indicator of the other social problems in a society. In a light of the legal dissucion and criminological discourse the various aspects of the trafficking in humans are being analysed and evaluated. Considering the fact that the subject of this article – human trafficking – is complicated and multiple phenomenon, the whole analysis of the problem is concentrated more to the aspect of the trafficking in children.

This article introduces the definitions of *trafficking in humans*, *trafficking in children* and *child* that are essential for the further analysis of the subject. The article also covers the peculiarities of regulation of the criminal act in the international documents and penal laws in Lithuania. Furthermore, the attention is being paid to the problems of the compatibility between the national penal laws and provisions of the international documents.

The article deals with the analysis of the norm on trafficking in humans/children, consolidated in the Criminal code of Republic of Lithuania, it's legal nature and evolution. The analysis of the qualitative features leads to the comparison and separation of the mentioned criminal acts and other crimes, as well as the related phenomena of prostitution and illegal migration.

The article reveals the description of the criminal of the trafficking in humans. The particular attention is paid to a juridical person as a specific criminal of the trafficking in humans, essential aspects and problems of it's legal responsibility for committing such a crime are taken into course. There is a study of the organised criminal group as a criminal, distinguishing onself with the higher extent of the negative, illegal impact towards human rights.

On a basis of the criminological researches and statistical data the victim of a trafficking in humans is being examined, considering the most common social-demographic profiles. The study of this article is especially focused on the children as a specific group with a greater risk to fall a victim of the trafficking in human-beings. The problems of a victim's responsibility is being taken into course as well.

Since the trafficking in humans is considered as a pressing and urgent problem in a society, the article reveals the basic and most obvious aspects of the national experience and perspectives combating and preventing trafficking in persons.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Norminė literatūra:

Tarptautiniai aktai:

1. 1910 m. Tarptautinė sutartis dėl kovos su baltosiomis vergėmis. [žiūrėta 2008 balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1949/19.html>.
2. 1949 metų Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl kovos su žmonių prekyba ir trečiųjų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslams. [žiūrėta 2008 vasario 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/33.htm>.
3. 1950 metų Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.
4. 1961 m. Europos socialinė chartija. [žiūrėta 2008 kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www1.umn.edu/humanrts/euro/z31escch.html>.
5. Jungtinių Tautų Organizacijos Vaiko teisių konvencija. Valstybės žinios, 1995-07-21 Nr.60-1501.
6. 1993 m. Hagos konvencija dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio įvaikinimo srityje. Valstybės žinios, 1997, Nr. 101-2550.
7. 1995 metų Pekino deklaracija ir Pekino veiksmų platforma. [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm> .
8. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. Valstybės žinios, 1996-03-08 Nr.21-549.
9. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. Valstybės žinios, 1996, Nr. 21-549.
10. 2000 metų Jungtinių Tautų Organizacijos Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto generalinės asamblėjos 23-iosios specialiosios sesijos (Niujorkas, 2000 m. birželio 12–30 d.) rekomendacijos Lietuvos Respublikos Vyriausybei. [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/Overview/rights.html>
11. 2000 metų Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, kuris papildo JTO konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. Valstybės žinios, 2003, Nr. 49-2166.
12. Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. Valstybės žinios, 2002, Nr. 51-1933.
13. Jungtinių Tautų Organizacijos fakultatyvinis protokolas dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir pornografijos. Valstybės žinios. 2004, Nr. 108-4037.

14. 2001 m. kovo 15 d. Europos Tarybos pagrindų sprendimas Nr. 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. Oficialus leidinys L 203, 01/08/2002 p. 0001-0004. Celex Nr. 32002F0629. [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_1?p_id=38186&p_query=&p_tr2=2
15. 2002 m. liepos 19 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. Oficialusis leidinys L 203, 01/08/2002 p. 0001 – 0004.
16. 2002 metų Briuselio deklaracija dėl prevencijos ir kovos su prekyba žmonėmis. [žiūrėta 2008 vasario 3 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.belgiom.iom.int/StopConference/Conference%20Papers/brudeclaration.pdf>
17. 2003 m. gegužės 8 d. Europos Tarybos išvados Nr. 2003/C 137/01. [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: http://eur-lex.europa.eu/RECH_legislation.do
18. 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2004/68/TVR dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija. Oficialusis leidinys L 013, 20/01/2004 p. 0044 – 0048.
19. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Tarybos direktyva Nr. 2004/81/EB dėl leidimo gyventi šalyje išdavimo trečiųjų šalių piliečiams, kurie yra prekybos žmonėmis aukos arba kurie dalyvavo vykdant nelegalios imigracijos skatinimo veiksmus, bendradarbiaujantiems su kompetentingomis institucijomis. Oficialusis leidinys L 261, 06/08/2004 p. 0019 – 0023.
20. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. 9 (91)11 dėl prekybos vaikais ir jaunimu, dėl jų seksualinio išnaudojimo, pornografijos ir prostitucijos. [žiūrėta 2008 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://cm.coe.int/ta/rec/1991/91r11.htm>
21. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(2000)11 dėl veiksmų plano prieš prekybą žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais. [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://cm.coe.int/ta/rec/2000/2000r11.htm>
22. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(2001)16 dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo. [žiūrėta 2008 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą:
http://cm.coe.int/stat/E/Public/2001/adopted_texts/recommendations/2001r16.htm
23. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(2002)5 dėl moterų apsaugos nuo smurto. [žiūrėta 2008 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą:
http://cm.coe.int/stat/E/Public/2002/adopted_texts/recommendations/2002r5.htm
24. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1325 (1997) dėl prekybos moterimis ir prievartinės prostitucijos Europos Tarybos valstybėse. [žiūrėta 2008 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą:

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta97/erec1325.htm>

25. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1450 (2000) dėl smurto prieš moteris Europoje. [žiūrėta 2008 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta00/erec1450.htm>
26. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1545 (2002) dėl kampanijos prieš prekybą moterimis. [žiūrėta 2008 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta02/erec1545.htm>
27. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija Nr. 1611 (2003) dėl prekybos žmonių organais Europoje. [žiūrėta 2008 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1611.htm>
28. Europos Komisijos 2007 metų ataskaita, parengta pagal 2003 m. gruodžio 22 d. Europos Tarybos pamatinį sprendimą dėl kovos su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir vaikų pornografija (12 straipsnis). [žiūrėta 2008 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0716:FIN:LT:HTML>
29. 2003 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos veiksmų planas kovai su prekyba žmonėmis (PC.DEC/557). [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: http://www.osce.org/documents/pc/2003/07/724_en.pdf
30. Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos medicinos taikymo srityje. [žiūrėta 2008 kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: http://www.sam.lt/repository/dokumentai/teisine_informacija/konvencija_del_zmogaus_teisiu_ir_orumo_apsaugos_biologijos_ir_medicinos_taikymo_srityje.pdf
31. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo. Valstybės žinios, 1996, Nr. 27-648.
32. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 105 dėl priverstinio darbo panaikinimo. Valstybės žinios, 1996, Nr. 28-676.
33. Tarptautinės darbo organizacijos konvenciją Nr. 182 dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo ir neatidėliotinių veiksmų tokiam darbui panaikinti. Valstybės žinios, 2003, Nr. 49-2161.

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
5. LR Visuomenės informavimo įstatymas. Vilnius, 2006 m. liepos 11 d. Nr. X-752. Valstybės žinios, 2004, Nr. 120-4436.
6. LR „Žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas“. Valstybės žinios, 1996, Nr. 116-2696.
7. LR Vyriausybės 2002 m. sausio 17 d. nutarimas Nr. 62 „Dėl prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002-2004 metų programos“. Valstybės žinios, 2002, Nr. 6-231.
8. LR Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 558 „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005-2008 metų programos“. Valstybės žinios, 2005, Nr. 65-2333.
9. LR Vyriausybės 2007 m. vasario 7 d. nutarimas Nr. 208 „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos įgyvendinimo ataskaitos“. Valstybės žinios, 2007, Nr. 26-957.
10. LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymas dėl prekybos žmonėmis ir prostitucijos prevencinės švietimo 2003–2004 metų programos. [Žiūrėta 2008 m. sausio 25 d]. Prieiga per internetą: http://www.elibrary.lt/inf_res4.phtml?id=14551

II. Specialioji literatūra:

1. ABRAMAVIČIŪTĖ, I., *et al.* *Teisėsaugos institucijų veikla, susidūrus su prekyba žmonėmis.* Tarptautinė migracijos organizacija ir socialinių tyrimų institutas. Vilnius, 2005. 176 p. [žiūrėta 2008 sausio 15d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/PZ-polic.LT.pdf.
2. ANDRIŠIŪNAITĖ, R. *et al.* *Prekyba žmonėmis: prevenciniai kriminologiniai aspektai.* Mykolo Romerio Universitetas. Vilnius, 2005, p. 51. [žiūrėta 2008 sausio 18d.]. Prieiga per internetą: (<<http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/prekyba-zmonemis.ppt>>).
3. BABACHINAITĖ, G. *Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai.* Lietuvos teisės akademija. Vilnius, 2000.
4. BANYTĖ, D., *et al.* *Prekyba žmogaus organais: nusikalstama veika ar pasirinkimo laisvė?* Mykolo Romerio Universitetas. Vilnius, 2006. Nr. 54. [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/2006/prekyba-zmogaus-organais.ppt>.

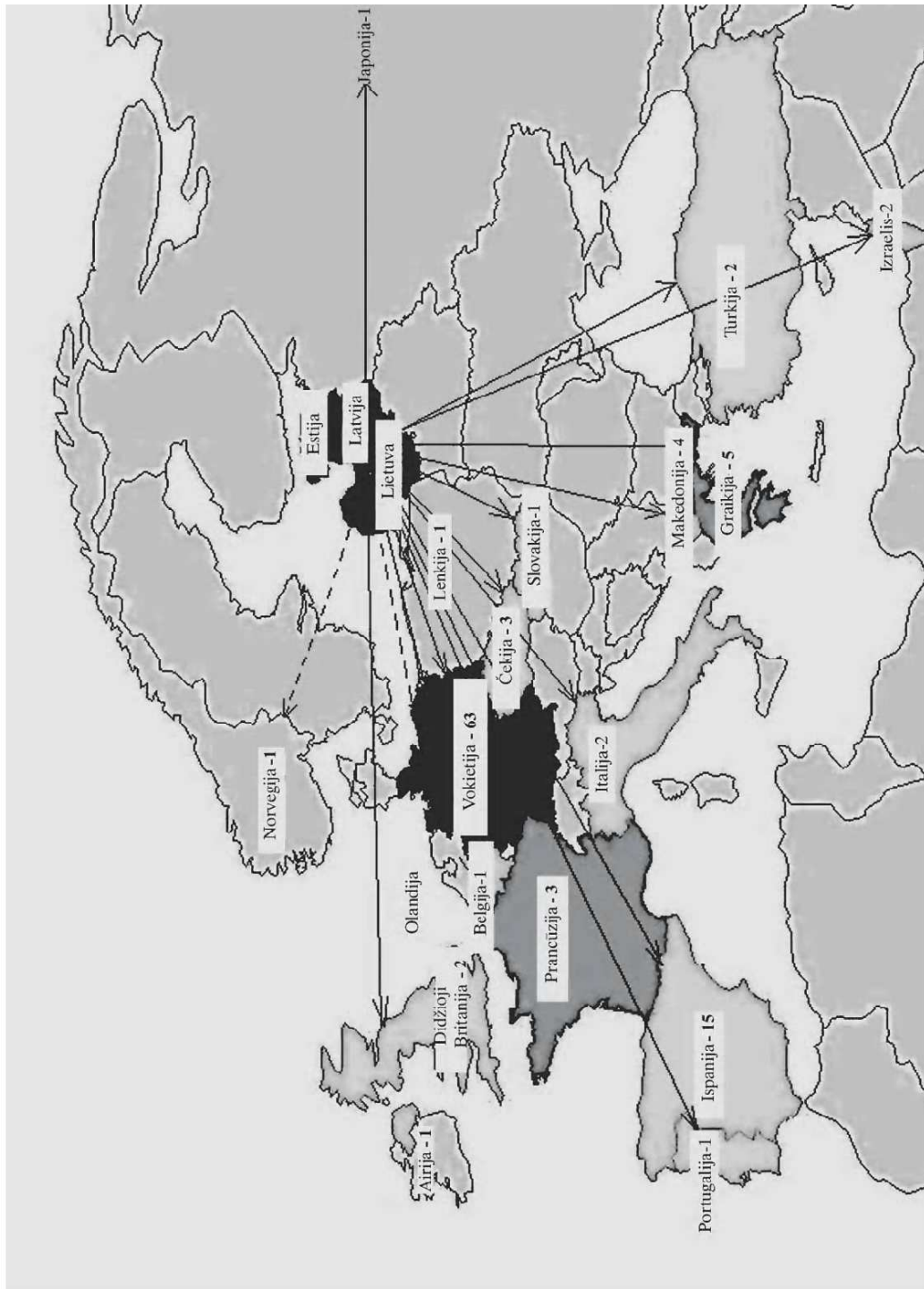
5. BAZYLEVAS, I. *Organizuotas nusikalstamumas ir prekyba žmonėmis*. Vilnius, 2005. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: (http://sos.vrm.lt/mod_richtext.php?pid=2).
6. BAZYLEVAS, I. *Prekybos žmonėmis prevencija (taip pat ir prostitucijos klausimas)*. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2008 vasario 24d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0073012.doc>.
7. BIRBILAITĖ, L., et al. *Prekybos žmonėmis latentiskumas*. [žiūrėta 2008 sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.lt/~akiskis/geriausi/prekybos-moterimis-latentiskumas.ppt>.
8. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
9. DAPŠYS, A., SAKALAUSKAS, G., VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti*. Vilnius, 2005. 116 p.
10. DRAKŠIENĖ, A. „Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojame teisėje“. *Teisė*, 2005. Nr. 54. 1-10 p. ISSN 1392-1274.
11. DRAKŠIENĖ, A., BOLZANAS, D. „Prekybos žmonėmis samprata“. *Teisė*, 2004. Nr. 53. 38-50 p. ISSN 1392-1274.
12. DRAKČIENĖ, A., DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2007. 386 p. ISBN 978-9955-682-78-3.
13. DRAKŠAS, R. „Juridinių asmenų atsakomybės problematika“. *Teisė*. 2004 (53).12 p. ISSN 1392-1274.
14. ECPAT Europe Law Enforcement Group. *Trafficking in Children for Sexual Purposes from Eastern Europe to Western Europe: an Exploratory research in eight Western European receiving countries*. (2001). [žiūrėta 2008 kovo 18d.]. Prieiga per internetą: http://www.ecpat.nl/ariadne/loader.php/nl/ecpat/Rapporten/trafficking1/Trafficking_1_Introduction.pdf
15. ECPAT Europe Law Enforcement Group. *Joint East West Research on Trafficking in Children for Sexual Purposes in Europe: the Sending Countries*. (2004). [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.childcentre.info/projects/traffickin/dbaFile11169.pdf>
16. FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis kaip nusikaltimas žmogaus laisvei. *Jurisprudencija*, 2003. Nr.45. 86-97 p.
17. FEDOSIUK, O. Prekyba žmonėmis baudžiamojame teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 2005. Nr. 54. 70-84 p. ISSN 1392-1274.
18. FEDOSIUK, O. Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos (2005 m. birželio 23 d.) aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija*. 2007. T. 8 (98). 54-61 p. ISSN 1392-6195.

19. GEČĖNIENĖ, S., MALIŠAUSKAITĖ, S. Prekybos vaikais problema ir jos mastas Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2003. Nr. 40. 117-123 p.
20. GEČĖNIENĖ, S., MALIŠAUSKAITĖ, S. *Nacionaliniai tyrimai prekybos vaikais srityje*. Vilnius, 2003. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teise.org/docs/upload/Tyrimas.08.pdf>
21. GRINEVIČIŪTĖ, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*, 2007. Nr. 8 (98). 81 – 85 p. ISSN 1392-6195.
22. JOCHEN, D., CILINSKAS, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius., 2004, p.169 p.
23. *Juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė*. [žiūrėta 2008 kovo 1d.].Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/?item=kodeks&aktoid=42972&strnr=20> .
24. KELLY, L. Kritiškas tyrimų vaizdas. In: *Duomenys ir moksliniai tyrimai apie prekybą žmonėmis: pasaulinė apžvalga*. Vilnius, 2005 m.
25. KUJALIS, P. Prievarta – būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis. *Jurisprudencija*, 2004. Nr. 60 (52). 74 – 81 p.
26. LACZKO, F. *Human trafficking: the need for better data*. [žiūrėta 2008 m. kovo 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=66>
11. LAT senato 1999 metų gruodžio 31 dienos nutarimas nr. 24 „Dėl įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant įvaikinimo bylas“. [Žiūrėta 2008 m. kovo 27 d]. Prieiga per internetą: <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=26180>
12. LAT senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas nr. 46 „ Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“. [Žiūrėta 2008 m. kovo 25 d]. Prieiga per internetą: <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=26548>
27. LAT senato 2004 metų gruodžio 30 dienos nutarimas Nr. 49 „Dėl teismų praktikos išžaginimo ir seksualinio prievartavimo baudžiamosiose bylose“. *Teismų praktika*, 2005. Nr. 54.
28. MICKEVIČIUS D. Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse įtvirtintų prekybos žmonėmis ir vaiko pirkimo arba pardavimo sudėčių atitikties Lietuvos Respublikos tarptautinėms sutartims ir Europos Sąjungos teisei aspektai. *Teisė*, 2005.ISSN 1392–1274.
29. MIKELĖNAS, V. Teisės aiškinimas: teorinės ir praktinės problemos (1). *Justitia*, 1997. 4-5, 20-21 p.
30. ORINTAITĖ, S. *Vaikų pornografija – apžvalga*. Lietuvos Teisės Universiteto konferencijos pranešimas, 2003 m. [žiūrėta 2008 kovo 1d.]. Prieiga per internetą: www.children.lt/?_nm_shot=files.1.1-44&_nm_nosession=1

31. PAVILONIS, V. Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ komentaras. *Teisės problemos*, 1999. Nr.1-2. 51-64 p. ISSN 1392-1592.
32. *Prekyba žmonėmis: policijos pareigūno užrašai*. Tarptautinė migracijos organizacija: Vilnius, 2006. [žiūrėta 2008 vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: www.iom.lt/documents/uzrasai-polic.pareigunu.pdf.
33. *Prekybos žmonėmis pavojai ir prevencinė veikla mokykloje*. Tarptautinė migracijos organizacija: Vilnius, 2005.
34. *Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė*. [žiūrėta 2007 gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: http://sos.vrm.lt/mod_richtext.php?pid=2.
35. Rizikos grupės vaikai: žinios. In: *Lietuvos AIDS centro informacinis biuletėnis*. Vilnius, 2004, gegužė. Nr. 2 (20).
36. SIPAVIČIENĖ, A. *Prekyba moterimis ir vaikai: metodiniai patarimai pedagogams. Prevencinės veiklos aspektai*. Vilnius, 2003. [žiūrėta 2008 sausio 18d.]. Prieiga per internetą: www.children.lt/?_nm_shot=files.1.1-29&_nm_nosession=1.
37. SIPAVIČIENĖ, A., et al. *Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas. – 196p. Vilnius, 2004. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/knyga.pdf>.
38. SIPAVIČIENĖ, A., GAIDYS, V. *Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas. - 45p. [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf.
39. SIPAVIČIENĖ, A., et al. *Prekyba moterimis: Problema. Prevencija. Pagalba aukoms*. Tarptautinė migracijos organizacija, Vilniaus universitetas: Vilnius, 2005.
40. SIPAVIČIENĖ, A. *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Tarptautinė migracijos organizacija. ISBN 9955-697-03-2. Vilnius, 2006. [žiūrėta 2008 kovo 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tmo.stotis.lt/repository/knyga.pdf>.
41. SIPAVIČIENĖ, A., TUREIKYTĖ, D. (2001) *Trafficking in Women in Lithuania: Magnitude, Mechanism and Actors*. In: *Trafficking in Women and Prostitution in the Baltic States: Social and Legal Aspects*. Helsinki: International Organization for Migration, Regional Office for the Baltic and Nordic Countries. [žiūrėta 2008 kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.policy.hu/kalikov/LITHUANIA.html>.

42. *Situacijos dėl prekybos žmonėmis aukų (nepilnamečių) bei nepilnamečių prostitucijos apibendrinimas.* [žiūrėta 2008 sausio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/ACVEUAQX.DOC> .
43. SHOWERS, R. *Pornografijos žala.* [žiūrėta 2008 vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/19990203/uzg02-3_05.html
44. SOLOVEIČIKAS, D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė* (lyginamieji aspektai). Mykolo Romerio Universitetas. Vilnius, 2006. 256 p. ISBN – 9955-616-25-5.
45. SOLOVEIČIKAS, D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė – teisinė fikcija ar artėjanti realybė.* [žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://verslas.banga.lt/lt/leidinys.NextPage.12/3d295ecd623d7.2>
46. *Trafficking in Persons.* [žiūrėta 2008 kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.usaid.gov/wid/pubs/pd-abx-358-final.pdf>
47. USCILA, R. *Juvenalinė viktimologija. Vaikų viktimizacija Lietuvoje.* [žiūrėta 2008 kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika/rokas_uscila_vaiuku_viktimizacija.doc
48. USCILA, R. *Viktimologijos pagrindai.* Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Vilnius, 2005.
49. VAIŠVILA, A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006. Nr. 8 (86). 7-17 p. ISSN 1392 – 6195.
50. ZARINA, I. „*Trafficking in women: a perspective from Latvia.* Helsinki, 2001. [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.std.lt/web/main.php?parent=853>.
51. ŽĖKAS, T. Vaiko išnaudojimas pornografijai ir prostitucijai – nusikalstamų veikų vaikui ir šeimai sudedamoji dalis. *Teisė*, 2008 66 (1). 95-109 p. ISSN 1392 – 1274.
52. WENNERHOLM, C. J., et al. *A Resource Book for Working against Trafficking in Women and Girls in Baltic Sea Region.* (2002) [žiūrėta 2008 kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: www.qweb.kvinnoforum.se/papers/resursbok02.pdf.
53. WIJERS, M., *Only rights can stop wrongs: A critical assesment of antitrafficking strategies,* Paper presented at EU/IOM STOP European Conference on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings – A Global Challenge for 21st Century. Brussels, 2002. [Žiūrėta 2008 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nswp.org/pdf/WIJERS-ONLYRIGHTS.PDF>

PRIEDAS NR. 1
PREKYBOS ŽMONĖMIS GEOGRAFIJA

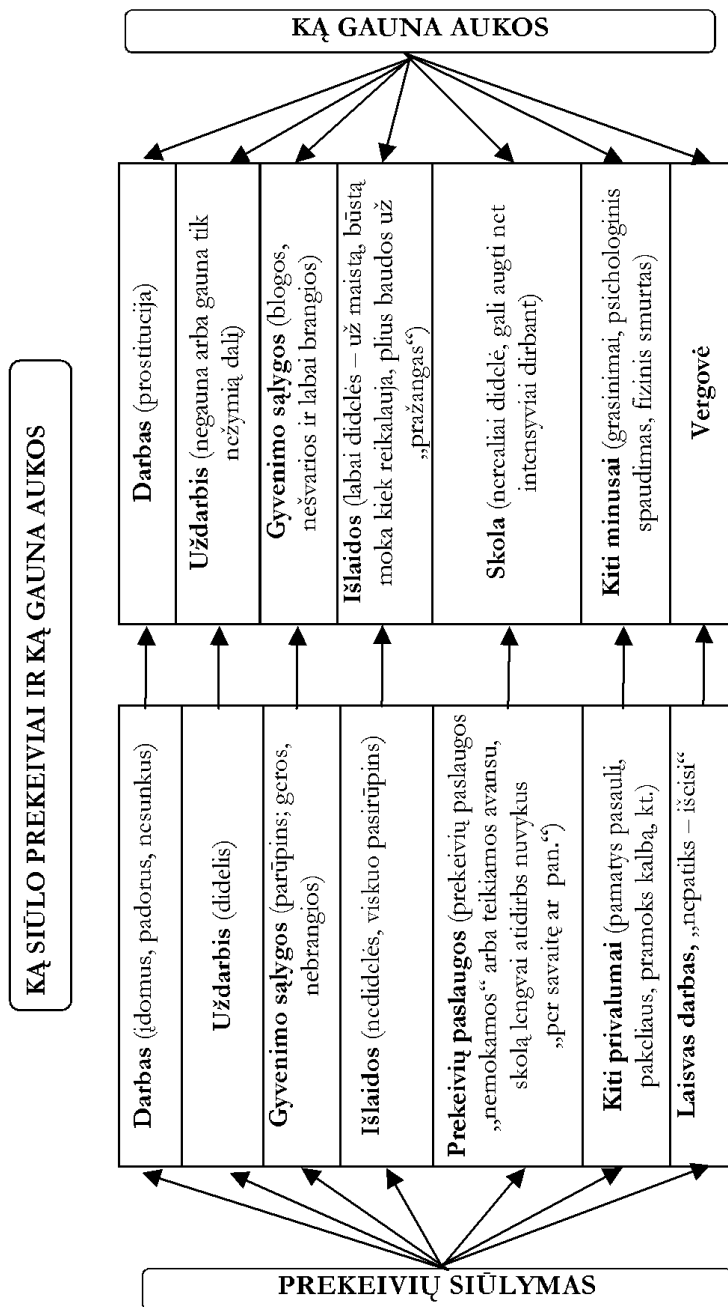

235

²³⁵ Šis žemėlapis parodo tik prekybos žmonėmis aukų, besikreipiančių į TMO ir NVO Lietuvoje tikslo šalis, bet gali nevisiškai atspindėti prekybos žmonėmis iš Lietuvos geografiją. SIPAVIČIENĖ, A. Prekyba moterimis: Problemos. Sprendimai. Žvilgsnis iš vidaus. Vilnius, 2004. p. 32.

PRIEDAS NR. 2

PREKYBOS ŽMONĖMIS SCHEMA

236

²³⁶ SIPAVIČIENĖ, A. Prekyba moterimis: Problemos. Sprendimai. Žvilgsnis iš vidaus. Vilnius, 2004. p. 59.

PRIEDAS NR. 3
PREKYBOS MOTERIMIS SKAIČIAI

Prostitucija ir prekyba moterimis skaičiais

Šalis	Šalies tipas r= tikslas, k= kilmės ir= tranzito	Prostitucijų skaičius	Užsienio prostitučių (vietinių ir imigrančių) skaičius / dalis	Prekybos moterimis auktų skaičius	Auktų, kilusių iš Europos, dalis	Prekyba moterimis, kaip atskiras nusiikaltumas
Albanija	k, tr	?	?	>10000	dauguma	taip
Armėnija	k, tr	?	?	500-700	dauguma	ne
Austrija	t, tr	6000-20 000	5000-17 000	?	80-90%	taip
Azerbaidžanas	k, tr	?	?	?	dauguma	taip
Baltarusija	k, tr	?	?	?	dauguma	ne
Belgija	t	30 000	> 15 000	1000-3000	>50%	taip
Bosnija	t, k, tr	15 000	10 000	>10 000	dauguma	ne
Bulgarija	k, tr	?	?	3000-4000	dauguma	ne
Kroatija	tr	?	?	100-200	90-100%	ne
Kipras	t	>2000	>2000	<2000	dauguma	taip/nc
Čekija	t, k, tr	?	?	>100	dauguma	taip
Vokietija	t	6000	2000	10-50	>50%	taip
Arija	t, tr	?	>10%	?	dauguma	ne
Estija	k	2000-3000	<1000	?	100%	ne
Suomija	t	3000-7000	3000-6000	10-100	100%	Įstat. rengiamas
Prancūzija	t	20 000-40 000	12 000-25 000	?	dauguma	taip
Gruzija	k, tr	?	?	tūkstančiai	dauguma	ne
Vokietija	t	60 000-300 000	30 000-150 000	2000-20 000	80%	taip
Graikija	t, tr	>20 000	16 000-20 000	<40 000	90%	taip
Vengrija	t, k, tr	10 000	3000-4000	?	dauguma	taip
Islandija	t	<500	<500	keletas	žymi dalis	ne
Italija	t, tr	50 000-70 000	30 000-40 000	2500-5500	dauguma	taip
Kosovas	t, k, tr	tūkstančiai	tūkstančiai	<30 000	dauguma	Įstat. rengiamas
Latvija	k	2500-9000	?	<1500	100%	taip
Licnva	k	3000-10 000	500-3000	>1000	100%	taip
Luksemburgas	t	300-700	>300	<300	dauguma	taip
Makedonija	t, k, tr	>2500	1500-2500	8000-18 000	90-100%	ne
Malta	t, tr	?	?	keletas	dauguma	ne
Moldavija	k, tr	?	?	>10 000	dauguma	Įstat. rengiamas
Nyderlandai	t	20 000-30 000	13 000-20 000	1000-3000	>50%	taip
Norvegija	t	3000	600-1000	10-50	90-100%	ne
Lenkija	t, k, tr	30 000-35 000	>15 000	>15 000	dauguma	taip
Portugalija	t, tr	Lisabona 6500	pusė	tūkstančiai	žymi dalis	taip
Rumunija	k, tr	?	?	>10 000	90-100%	ne
Rusija	t, k, tr	?	tūkstančiai	10 000-100 000	dauguma	ne
Serbija ir Hercegovina	t, k, tr	?	?	tūkstančiai	dauguma	ne
Slovakija	k, tr	?	?	>25	dauguma	taip
Slovėnija	tr	?	?	?	dauguma	taip
Ispanija	t, tr	45 000-300 000	30 000-150 000	4000-8500	20%	taip
Svedija	t	1200-2500	200-700	10-100	90-100%	taip
Šveicarija	t	7000-8000	2000-4000	?	<50%	taip
Turkija	t, tr	?	>60 000	>1000	dauguma	taip
Ukraina	k, tr	?	?	10 000-100 000	dauguma	taip
Didžioji Britanija	t, tr	80 000	20 000	1500	>50%	taip

Šaltinis: Lehti, 2003

237

²³⁷ SIPAVIČIENĖ, A. Prekyba moterimis: Problema. Prevencija. Pagalba aukoms. Vilnius, 2004. p. 27.

PRIEDAS NR. 4

VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS DUOMENYS APIE BAUDŽIAMŲJŲ BYLŲ,
IŠKELTŲ UŽ PREKYBĄ ŽMONĖMIS 1999 - 2004 METAIS, SKAIČIŲ²³⁸

<i>Metai</i>	<i>Iš viso bylų</i>	<i>Į teismą perduotos bylos</i>	<i>Teisme išnagrinėtos bylos</i>	<i>Bylos, kurias pradėti atsisakyta</i>	<i>Bylos, kurių tyrimas sustabdytas</i>	<i>Bylos, kurių tyrimas nutrauktas</i>	<i>Į teisėsaugos akiratį patekę asmenys</i>	<i>Įtariamieji</i>	<i>Teisėsaugai žinomos aukos</i>	<i>Nukentėjusieji</i>	<i>Nuteistieji</i>
1999	3	1	1	-	2	-	2	2	2	-	2
2000	5	3	3	-	-	-	7	3	2	-	3
2001	19	6	3	2	9	2	52	18	37	9	7
2002	17	10	3	1	5	-	58	26	23	16	6
2003	18	5	2	1	-	-	40	33	28	7	2
2004	22	13	4	-	3	1	41	25	31	23	14
Iš viso	84	38	16	4	19	2	200	107	123	55	34

²³⁸ Išanalizavus baudžiamųjų bylų, iškeltų dėl prekybos žmonėmis, tyrimo eigą ir rezultatus, matyti, kad visos jų susijusios su moterų išvežimu ar pasikėsinimu išvežti jas į užsienio valstybes seksualiniam išnaudojimui ar įdarbinimui prostitutėmis. Valstybės žinios, 2005, Nr. 65-2333.